

ARANY JÁNOS=EMLÉKKÖNYV

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJAINAK TANULMÁNYAI,
ELŐADÁSAI ÉS BESZÉDEI

ARANY JÁNOS HALÁLA
FÉLSZÁZADOS ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

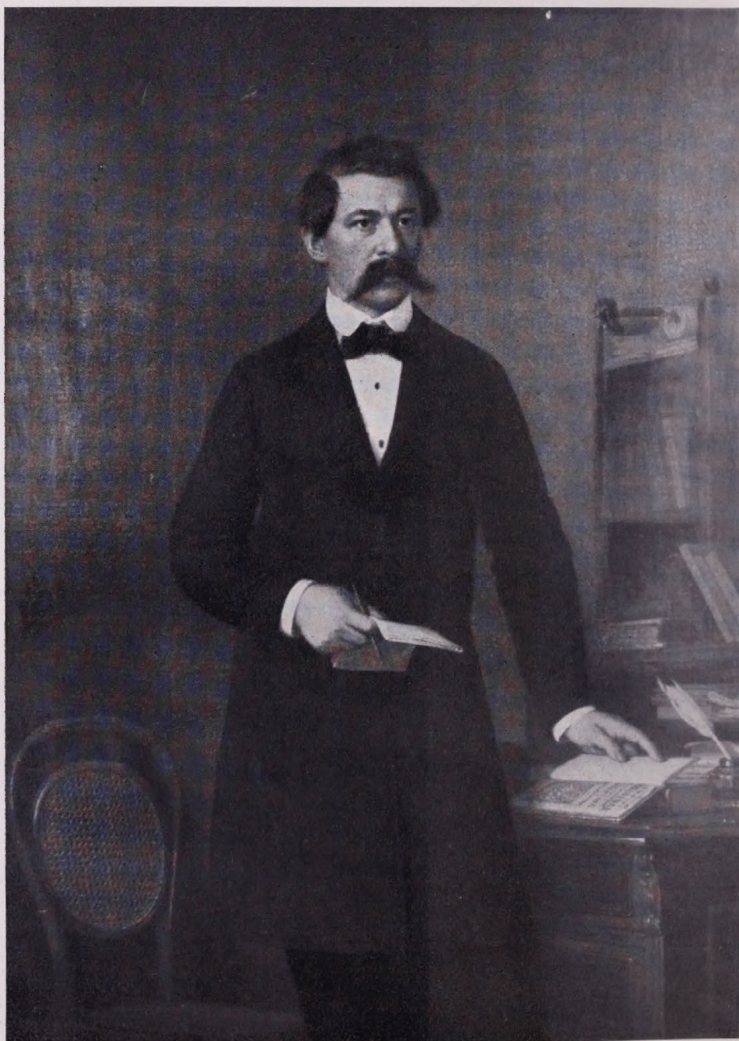
I. KÖTET

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1932

ARANY JÁNOS

ARANY JÁNOS=EMLÉKKÖNYV

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJAINAK TANULMÁNYAI,

ELŐADÁSAI ÉS BESZÉDEI

ARANY JÁNOS HALÁLA

FÉLSZÁZADOS ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

I. KÖTET

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1932

Pápa, 1932. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

I.

Megemlékezés Arany Jánosról.

Berzeviczy Albert ig. és t. t. elnök megnyitó beszéde a M. Tud. Akadémiának 1932. október 24-én tartott ünnepi ülésén.

Tekintetes Akadémia!

Tegnapelőtt telt le ötven esztendő az Arany János halála óta; egy félszázad választ el immár attól az időtől, amikor az élete végéveiben is remekműveket alkotó, még csak hatvanas éveit élő költőt még büszkén magunkénak vallhattuk s bár testi erőinek hanyatlása előbb járt koránál, szellemétől joggal még további megnyilatkozásokat várhattunk.

Félszázad előtti súlyos veszteségéről Akadémiánk megemlékezni kötelességének tartotta: nem a gyász jegyében, hanem az alkotásokban oly gazdag élet dicsőségének fényében. Tegnapelőtt koszorút helyeztünk a sirra, mely alkalommal főtitkárunk mondott meghatározó beszédet; ma ünnepi ülést szentelünk a költő emlékének.

Kötelez erre bennünket nemcsak az Arany költői nagysága és jelentősége nemzeti irodalmunkban, hanem az a szoros viszony is, mely személyét Akadémiánkhoz fűzte. Mikor a Tudós Társaság oly tíz éves korszak után, melyben tudományos munkásságát is úgyszólván csak megtűrték, a sorai-ban beállott hézagokat azonban egyáltalán be nem tölthette, 1858-ban végre ismét tarthatott nagygyűlést és választhatott tagokat, a legelső választottak között ott volt Arany János, kinek költői hírneve akkor már oly nagy volt, hogy a nagygyűlés őt — a szabályoknak megfelelően — előbb levelező taggá választotta ugyan, de nyomban utána előléptette rendes taggá.

Arany sietett már 1859-ben elfoglalni székét egy irodalomtörténeti összehasonlító tanulmánnyal Tassóról és Zrinyiről

s mikor 1860-ban a Kisfaludy-Társaság igazgatói állása őt felhozta Budapestre, itt mint akadémikus is oly buzgó tevékenységet fejtett ki, hogy öt évvel később az Akadémia bizalma őt a titkári teendőkkel ruházta fel, s utóbb főtitkárrá léptette elő. Főtitkári példaszerű működését utódja, jelenlegi főtitkárunk oly gyönyörűen jellemezte legutóbbi ünnepélyes közülésünk elé terjesztett jelentésében, hogy az még mindnyájunknak emlékezetében van.

Mikor egészsége hanyatlása Aranyt a főtitkári állástól való lemondásra kényszerítette, Akadémiánk akkor sem akarván megválni tőle, őt főtitkári címmel ruházta fel s felajánlotta neki továbbra is megszokott főtitkári lakását, melyet többé nem is hagyott el: Akadémiánk födele alatt hunyta le örökre szeméit.

Lelkiismeretes megemlékezésünk irodalmi nagyságaink születési és halálozási évfordulóiról nemcsak az ünneplési kedv kielégítésére szolgál; annak nagy irodalmi jelentősége is van, mert az ily alkalmaknál elhangzó beszédek, megemlékezések és tanulmányok többnyire értékes adalékokat szolgáltatnak valamely író értékeléséhez a haladó idő folyamában, helyesbíthetnek téves ítéleteket, megerősíthetnek a múlt időtől meg nem rendített igazságokat s kiterjesztik, mélyítik, tárgyismeretünket. Így elmondhatjuk, hogy a ma ünnepelt évforduló is már eddig jelentős értékekkel gyarapította úgyis eléggé gazdag Arany-irodalmunkat, mely ép most nyeri, mondhatjuk, kodifikációját Voinovich társunk három kötetes Arany-életrajzában, az Akadémia Könyvkiadó Vállalata keretében.

Senki se várhatta azonban, hogy ez a fokozott alkalmi visszaemlékezés, melyet Aranynak szentelünk, azt a helyet és szerepet, melyet ő irodalmunkban úgyszólván ellentmondás nélkül elfoglal, lényegesen módosítani fogja. Épen abban rejlik az ő egészen kivételes nagysága és jelentősége, hogy körülötte vitakérdés már alig van, minden tisztázottnak, megállapodottnak látszik; az irodalmi divatok változékony hullámozása sem érintheti azt a szilárd közvéleményt, mely róla a

magyar nemzet szellemi életében kialakult. Ha a néha mértéktelen tömjénezés újabb keletű nagyságok körül irigyelni látszik az Aranyt környező ellentmondás nélküli elismerést s ezért keresve keres ellentmondást, mely ezt az összhangot megzavarja, ezek az ellentmondások rendesen önmagukban viselik az erőltettség jellegét, s ezért hatástalanságuk okát is.

Nemzeti költészetünk klasszikus korának elismert három vezére: Vörösmarty, Petőfi és Arany között hiábavaló volna összehasonlítás alapján fokozat, sorrend megállapítását kísérteni meg. Mindegyik önfényén ragyog, egyik se pótolhatja a másikat. Aranynak annyiban kiváltságos volt a helyzete, amennyiben — bár az ő élete se volt hosszúra szabva, — mégis legtovább élt a három közül, csak neki adatott meg, hogy átlépje a végre kivított alkotmányos nemzeti élet korszakának küszöbét. Ő, aki legkevésbé adta lantját a politikai küzdelmek szolgálatába, talán éppen ezért legjobban őrizte meg azt a nemzet vigasztalására az elnyomatás idejében is, amikor — mint a csalogány a sötétben — zengte egyre, törhetetlenül dalait, nem a politikus előrelátásával, hanem a költő divinatóriájával megsejtve, megérezve a közeledő virradást, amely elől Petőfit elragadta az önkereste halál, s amelyben Vörösmarty hitt, de beköszöntét bevárni nem tudta.

Mint ilyen áthidalója két nagy nemzeti korszaknak, Arany kiválóan alkalmas volt arra, — amire hajlama és tanulmánya is képesítette —, hogy összekapcsolja a megújuló nemzeti költészetet a régi magyar költéssel, költői nyelvünknek is megadja azt az ódon zamatot, mely egyesülve a népies és faji jelleggel, az ő műveit a valódi nemzeti költészet legtökéletesebb megnyilatkozásává emeli.

E sajátossága s még inkább az a körülmény, hogy ő egész, ritka nagy műveltségét teljesen magának köszönhette, autodidakta volt a szó szoros értelmében minden téren, adja magyarázatát rendkívüli eredetiségének, mely nála oly természetesen látszik, hogy csak összehasonlítás útján emelkedünk teljes becsének felismerésére.

El van ismerve legnagyobb epikusunknak, a balladában

utóléretlenül áll, lírai költészete az, melynek becsében ő maga leginkább látszott kételkedni, holott ma a lírában talán legmodernebbül hat, ma is él a lelkekben, — mint Császár Elemér nemrég találóan kimutatta, — mert lényének kételkedő pesszimizmusra hajló alapvonása, szellemi hypochondriája — mint ahogy Riedl Frigyes elnevezte, — őt legközelebb hozza a modern költészethez, amelytől mégis, ideáljaiba vetett töretlen hitével oly élesen különbözik.

Mint epikus valóban korszakalkotó, mert egy műfajt, amelyet már szinte idejét multnak tekintettünk, úgyszólván átmentett a magyar költészet új korszakába. Vörösmarty nagy hőskölteménye az írás művészetével megragadta a nemzetet, de tárgya iránt valódi és maradandó érdeklődést kelteni nem tudott. Arany megérezte, hogy a versalkaton kell változtatnia, ha az elbeszélő költészetet népszerűbbé s ez által népiesebbé is akarja tenni. Igaz, hogy a Toldi-trilógiának, mely mégis legnagyobb diadalát jelentette, a tárgya is — a lovagkor — közelebb áll hozzánk, könnyebb a levegőjébe behelyezkednünk, de ő a honfoglalásnál még távolabb eső hún őskornak is szánt egy trilógiát, melyből ugyan csak a „Buda halála“ készült el. Arany úgy mint Vörösmarty, rajongója volt a nagy nemzeti multnak, melynek inkább csak fényoldalait látta és szerette láttatni; a szó legnemesebb értelmében „laudator temporis acti“ volt. Jellemző, hogy mihelyt a jelen vagy közelmúlt elbeszélésébe fog, szinte önkénytelenül szatírába csap át. Az „Elveszett alkotmány“ tiszta szatira és mintha még azzal is fokozni akarná a gúnyt, Arany épen ezt az egyetlen elbeszélő költeményét a legpatetikusabb versalkatban: hexameterekben írta. „A nagyidai cigányok“ humorján ki-kiütözik a keserű gúny, a „kétségbeesett kacaj“; a Bolond Istók a legirtózatosabb nyomor festésével indul meg.

Már epikája jegyezte el Aranyt mindenkorra a népies iránynak; hiszen a Toldi olvasása gyújtotta lánggra a Petőfi szívében a szeretetet és csodálatot új költőtársa iránt, kiből ő azonnal irányba folytatóját látta. Ez az összedobbanása a szíveknek arra a rövid pár évre, amely megismerkedésöktől

a Petőfi eltűnéséig eltelt, valóban eszményi barátságot hozott létre kettejük között. Petőfi, aki majdnem mindenkivel, kivel az élet összehozta, előbb-utóbb meghasonlott, csak Arany iránt viseltetett mindvégig bizalommal és szeretettel, s mikor a harc-térre ment, élete legdrágább kincsét, kis családját Aranyékra bízta. Eszményi volt ez a barátság, mert mindkét részese örült a másik sikerének és emelkedésének, sőt annak is, ha az bizonyos tekintetben felülmulta, s ezzel mintegy kiegészítette őt. Az Arany líráján a legbánatosabb hangokat az elhunyt hős barát elvesztése fölötti fájdalom szólaltatta meg.

A népies költészet feladatát maga Arany határozta meg ritka szabatozással. „A népköltő feladata — úgymond, — nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közé, hanem hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népek élvezhető alakban adni elő . . .“ Oly nyelvet akart, — úgymond tovább — megkísérteni, „mely az irodalmi s a népies nyelv között mintegy közeget tartson, erős legyen, de ne cikornyás, oly nyelvet, mely szélesebb olvasókörrrel bírhatson, mint csupán a művelt közönség, így akarván egyrészt a költészeti nyelvnek nagyobb népszerűséget szerezni, másrészt a népet egy fokkal magasabb olvasmányhoz szoktatni.“ Ez a törekvés a népiesre, azután az Arany költői pályájának további folyamán még tudatosabbá lesz azáltal, hogy a költő felfedezvén a művészetté emelt népies irány esztétikai értékét, azt úgyszólván önmagáért fejlesztette tovább.

Ez a fejlődésmenet talán még jobban figyelhető meg balladáiban. Ő maga vallja, hogy eredetileg csak a népdal nyomán indult el s az északi, különösen a skót balladák csak később hatottak reá; bizonyos, hogy egész önállóan teremtette meg költészetünkben a balladát, mint oly műalkatot, mely előzők és követők nélkül állítja őt a legmagasabb polcra. Ő, aki drámát nem írt, azt a költői ösztönt, mely másokat a drámaírásra készítetett, főképp balladáiban eresztette szabadon s lett ezáltal — a Gyulai találó mondása szerint — a ballada Shakespearejévé.

Az époszban és a balladában megtalálja Arany a sze-

relem hangját is, melyet szubjektív lírája teljesen nélkülöz; lehet megragadóbban ecsetelni egy fiatal szív ébredő szerelmét, mint a „Daliás idők“-ből a „Toldi szerelmé“-be átvitt, Rozgonyi Piroska érzelmét ecsetelő e versekben:

„Óh szív édes álma, ha nem álom volnál!
Perc, rövid, múló perc soha el nem mulnál!
Rózsa mindig nyílnál, el sem is virulnál!
Szerelem, szerelem, jaj be áldott volnál!“

És hol vonjuk meg vajon, a szubjektív költészet határát, mikor utolsó eposzában, épen a Toldi szerelmében fiatalon meghalt leánya halála fölötti keservét a költő a visszaidézés hiábavalóságát bevalló e felkiáltásban szólaltatja meg:

„Fogsz írni magadnak róla hiú képet,
Összerakosgatván sok külön emléket . . .
. . . . .
Mi haszna, mi haszna! az a vidor élet,
A szép kis alakból kisugárzó lélek,
Mely, mint kicsi csillag, haj, rövid ösvényén
Beragyogta körét, egyedül önfényén;
Az a komoly érzés játszi kedély mellett,
Melyért idegennek is szeretnie kellett;
Nyílt szív, ajak és arc, nevető nagy kék szem . . .
Róla vetett árnyék, de nem ő az mégsem!“

Legteljesebben az Arany igazi lénye kétségkívül lírájában szólal meg; nem mintha mindig csak a saját egyéni érzelmeinek adott volna hangokat. Nagy szíve magába fogadta s dallá szűrte a világ s különösen a haza minden baját, fájalmát. Ha lírai költeményeit időrendben végiglapozzuk, meghat az a közvetlenség, mellyel ő átérezte és bár némi tartózkodással ki is fejezte mindazokat a nagy változásokat, amelyeket nemzete e hosszú idő alatt: a negyvenes évek reményeitől és felbuzdulásától kezdve a forradalom izgalmain, a leveretés és elnyomatás iszonyain és keservein keresztül egészen az alkotmányos korszak új megpróbáltatásáig átélt. El lehet mondani, hogy melanchóliára hajlamos

lelke jobban tudott bánkódni a szenvedő nemzettel, mint örvendezni az új életre, új munkára kelttel. Azonban — s épen ebben rejlik az a jellemvonása, melyért őt legjobb méltatói nagy nemzetnevelőnek nevezték — soha, a legleverőbb benyomások között sem veszíti el hitét ideáljaiban és azok majdani győzelmében; jól mondja Gyulai, hogy az ő lírai költészete nem pesszimizmus, hanem küzdelem a pesszimizmus ellen.

Erős nemzeti, faji érzése ellenére, ellenére annak a hévnek, amellyel Arany a kozmopolita költészetet elítélte, ő tudott lelkesülni az általános, humanus ideálért is; őt foglalkoztatták a világproblémák, — mint pl. a békekongresszus —, ő elborzadt az 1870—71-i német-francia háború iszonyaitól, melyekben akadémiai főtitkári jelentésében az emberiség évezredes haladásának tagadását vélte látni. „Csoda lett volna-e, — úgymond —, ha Klio eldobja tollát, midőn a népvándorlás iszonyait ismétlődni látja; ha a jogtudós botránkozva veszi észre annyi szép elmélet után az ököljog visszatérését; ha végre a természettudomány óriási haladása kiválóan arra fordítatik, hogy a rombolás eszközeit tegye ellenállhatatlannokká?“

Joggal kérdezhetjük: mit mondana Arany, ha a legutolsó világháború pusztításait, kegyetlenségeit, az úgynevezett békeszerződések igazságtalanságait s a most sem szűnő fegyverkezések fenyegető rémeit látná?

Mint saját egyéni életének megnyilatkozása, az Arany lírája sem árul el boldogságot; Riedl igazat mond, mikor úgy jellemzi a költőt, hogy az élet csak boldogsága árán adta neki a nagyságot. Ő maga vallotta az „örök kételyt“ lelki élete igazi titkának, s pályája bérét oly „égetőnek, mint a Nessus vére“. Neki tehát sikerei, a hír s a dicsőség megelégedést nem hoztak; rendkívüli igénytelensége mellett rendkívül érzékeny és büszke is volt; lelkének ily megalkotása valóban megnehezítette rá nézve belső és külső életének összhangját. Azonban az élet minden küzdelmei közt épen maradt lelkében a szeretet, mely családi életét átmele-

gította, a hit egy jobb hazában és benne az erény diadalában.

És így, bármily sivárnak s csak gúnyra méltónak látta is a jelent s enyésző népnek azt, mely méla kedvvel multján borong, mégis törhetetlenül hitt az ige, az eszme föltámadásában. Még a Széchenyi-gyász is lelkes bizalomra hangolta:

„Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!”

S ma inkább mint bármikor kell megemlékeznünk biztató jóslatáról:

„Az nem lehet, hogy milliók fohásza
Örökké visszamálljon rólad, ég!
És annyi vér — a szabadság kovásza —
Posvány maradjon, hol elönteték,
Támadni kell, mindig nagyobb körökben,
Életnek ott, hol a mártir-tetem
Magát kiforrja, csendes földi rögben:
Légy hű, s bízzál jövődben nemzetem!”

II.

Arany János és a Kisfaludy-Társaság.

Berzeviczy Albert ig. és t. t., mint a Kisfaludy-Társaság elnökének megnyitó beszéde az 1932. október 5-iki ülésen.

Tisztelt Társaság, Tisztelt Hallgatóság!

Közeledünk Arany János halálának ötvenedik évfordulójához. Mi már ünnepélyes közülésünket az ő emlékezetének is szenteltük, mai havi ülésünk egész tárgysora ebbe a nagy emléкке kapcsolódik belé.

Midőn ezt az ülést megnyitom s tisztelt Társainkat és hallgatóságunkat a nyári szünet után melegen üdvözlöm, engedjék meg nekem, hogy mint koromnál fogva egyike azoknak a ma már keveseknek, kik még látták Aranyt, ezzel a személyes reminiscentiával adjak előhangot azokhoz a nagyértékű fejtegetésekhez, melyeket t. Társaink a mai napon a nagy költő emlékezetének szánnak.

1868. március 21-én történt, hogy én mint 15 éves főgimnáziumi tanuló az Akadémia ünnepi közülésére bebocsátatást nyertem. Az elnöki székben B. Eötvös József ült, kinek megjelenését, szavait én azzal az áhítattal fogadtam, amelyet bennem főképp a Karthausi olvasása keltett szerzője iránt. Eötvös beszédje után, melyben biztos kézzel körvonalozta a magyar nemzet és a magyar akadémia feladatát a tudomány művelése körül, a „titoknok“ — Arany János — terjesztette elő jelentését. Arany akkor még javakorában volt, tipikus magyar arc, megnyerő vonások, egyszerű keresetlenség lényében, szelíd varázs hangjában. A nagy költő ebben a rövid jelentésében sem tagadta meg magát; annak száraz hivatalos részét is érdekessé, sőt vonzóvá tudta tenni. Végén aztán a jelentés nekilendült: megemlékezett a díszes, himzett virágokat ábrázoló szőnyegről, mellyel „széplelkű hölgyek“ épen

akkor díszítették fel az Akadémia dísztermét s amely, — mint mondá, — „ím lehetővé teszi, hogy a tudomány emberei egyszer legalább egy évben virágokon tapossanak . . . Virágokon — a temetőbe!“ És itt megemlékezett az Akadémia halottairól. Azután így fejezte be beszédjét:

„De az élő, ha egykorig könnyel áztatta, majd művelés alá veszi a rögöt, mely kedves vagy tisztelt hamvakat fedez; a megszakadt nyomokon új munkásság pezsdül és — az Akadémia halhatatlan!“

Mélyen emlékezetembe vésődtek a szavak, melyeket az élő Arany János ajkairól hallottam. Most már az ő megszakadt nyomán is tovább folyik a bizony megnehezült munka s minél nagyobb példákat tár elénk a mult, annál inkább érezzük erőnk elégtelenségét.

Arany János híven és buzgón szolgálta az Akadémiát, nem kevésbé híven és buzgón szolgálta azonban a Kisfaludy-Társaságot is, holott mindkettőre nézve már pusztá hozzátartozása a legnagyobb dísz és dicsőséget jelentette.

Beöthy Zsoltnak igaza volt, mikor a századik születési évforduló alkalmával tartott ünnepi ülésünk elnöki szózatában azt mondta, hogy Arany a Kisfaludy-Társaságtól kapta élete első és utolsó koszorúját; költői pályája oly szorosan kapcsolódik össze Társaságunk életével, hogy annak majdnem minden nevezetesebb mozzanata a Kisfaludy-Társaság évilapjain is fel van jegyezve; itt volt költői pályájának bölcsője s itt hangzott el hattyudala is.

Legyen szabad újra ráutalnunk azokra a tényekre, melyeket már titkárunk az ünnepi közülés elé terjesztett jelentésében méltatott. 1848-ban Társaságunk vig époszra hirdetett pályázatot; Arany akkor, mint nagyszalontai másodjegyző, inkább csak a maga kedvtelésére s nem igen gondolva a nyilvánosságra, egy hexameterekben írt vig, sőt gúnyos époszon dolgozott, melyben a megyei élet kinövéseit, különösen a választások visszaéléseit ostorozta. Meglepte a véletlen találkozás, befejezte, beküldte művét s megnyerte a 25 aranyat; de munkája kiadását a cenzura nem engedte meg, az csak

több év múlva s csak a Társaság évlapjaiban láthatott napvilágot.

Habár egy, még akkor kevésbé ismert költőre nézve mint külső sikere ez elég nagy volt, Aranynak szerénysége és szigorú önbírálata számolt azzal, hogy a három bírálóé közül a legsúlyosabb vélemény, a Vörösmartyé csak jobbnak hiányában vélte a díjat az ő művének odaítélhetni. Joggal tekintette ezt Arany mégis bátorításnak s mikor nyomban ezután Társaságunk „forma és szellem“ tekintetében „népies“ verses költői elbeszélésre hirdetett pályázatot, beküldte „Toldi“-ját, melyet az 1847-iki közülés osztatlan elragadtatással koszorúzott meg s felemelte a kitűzött jutalmat, mert hiszen ez a pályaműve Aranyt valóban egyszerre Petőfi és Vörösmarty mellé emelte. Az országos elragadtatás közepett, mellyel a közönség a „Toldi“-t fogadta, Társaságunk már 1848-i közülésén tagjává is választotta a költőt.

Azután sötét évek következtek, melyek alatt a Társaság és Arany viszonyának is szünetelnie kellett, mintahogy Társaságunk működése is szünetelt. Mikor végre megvirradt, 1860-ban Társaságunk egy oly lépésre határozta el magát, amely korszakossá vált az Arany életében és irodalmunkban. Ekkor már Petőfi és Vörösmarty nem élt, Arany János el volt ismerve a nemzet legnagyobb költőjének. Ámde ő egy vidéki városka gimnáziumában tanárkodott akkor, ideje nagy részét iskolai dolgozatok javítására fordítva, igaz, hogy oly férfiak társaságában, kiknek majdnem mindegyike fényes nevet hagyott hátra irodalmunkban. A Társaság szerény, de a megélést annyira-mennyire biztosító fizetéssel igazgatói állást szervezett ügyei vitelére s arra meghívta Aranyt, ki elfogadta a meghívást, feljött Pestre lakni, s itt nemcsak a Kisfaludy-Társaság vezetését vette át, hanem mintegy annak következményeképen mindjárt szépirodalmi folyóiratot is indított meg, a Szépirodalmi Figyelőt, melyet később a „Koszorú“ váltott fel.

Arany igazgatói működése Társaságunkban valóban emlékezetessé vált irodalmunkra nézve. Az elavult külföldi

regénytár helyére ő léptette a pártolói könyvtárat, mely bőven hozott eredeti műveket is, regényeket s költői és esztétikai munkákat. Ezek sorában jelent meg először „Az ember tragédiája“ is, mintahogy annak szerzőjét is tulajdonképen Arany fedezte fel, bátorította műve nyilvánosságra hozatalára s vezette be Társaságunkba is. Más nagy irodalmi vállalkozások is fűződnek hozzá és Társaságunkhoz: az első teljes, verses magyar Shakespeare-fordítás, melyben helyet foglaltak a Petőfi és Vörösmarty hátrahagyott műfordításai s azok a remeknek mondható átültetései Hamletnek, a Szentivánéji álomnak és János királynak, melyeket Aranynak magának köszönhetünk, s melyek műfordítóink között is az első helyet biztosítják neki. Az ő érdeme volt a teljes Moliere-fordítás létrejötte is és Társaságunk elakadt népköltési gyűjteménye újra megindításának előkészítése.

A hatvanas évek első felében felolvasó-asztalunknál is gyakran szólalt meg Arany. Itt olvasta fel a „Daliás idők“ két énekét, Shakespeare Szentivánéji álmának egyes részeit, Vojtina könyvét a költészetről és Bolond Istók c. elbeszélő költeményét.

1865-ben Arany elfogadván az Akadémia főtitkári állását, azontúl kevesebb időt szánhatott Társaságunknak, de hű maradt hozzá mindvégig. Mikor újra megszólalt körünkben, már erejét megviselte a kór; nem ő maga, Szász Károly olvasta fel 1878. februárius 10-én a „Tetemre Hívás“-t, melyért az egyetemi ifjúság ezüst koszorúban részesítette a költőt.

Az 1879-iki november havi ülésen akkori elnökünk, Gyulai Pál örömrépsve jelentette be a „Toldi szerelmé“-nek elkészülését. A mindig kétkedő költőt barátai ösztökélése csak nehezen tudta rábírní arra, hogy e művet, mely által Toldi trilógiája teljessé lett, közrebocsássa. Gyulai maga vallotta be, hogy e barátok között ő volt a legkövetelőbb, legzaklatóbb, leggyöngédtelenebb. „Lehet — úgymond —, hogy nem helyesen cselekedtem, de megvallom, szeretném, ha életem tévedései csak ilyenekből állnának.“ Gyulai e jelentésével ünnepi

hangulatban végződött az ülés s a Társaság tagjai testületileg tisztelegtek a költőnél.

Az Arany életében még egy munkája került bemutatásra Társaságunk 1880-iki közülésén, az „Éjféli párbaj“, mely hattyúdalává is lett szerzőjének.

Tovább Társaságunk évlapjai már csak az Arany haláláról s elsiratásáról emlékeznek meg. Október 23-án rendkívüli ülésben jelentette be Gyulai elnök a roppant veszteséget, mely a nemzetet érte; másnap a temetésen ugyanő búcsúztatta el könnyekbe fúló szavakkal a halottat. A halál első évfordulóján rendkívüli közülés ünnepelte emlékét, melyben három hű és nagy barátja, kik ma már mind átköltöztek az örökkévalóságba: Szász Károly, Gyulai Pál és Lévy József emlékeztek meg róla. Szász Károly e szavakkal zárta be az ünneplést: „Arany János, akit még gyászolunk, sírunkig él szíveink emlékében; Arany János, akit dicsőítünk, örökre él, mikor mi rég elporlottunk is, halhatatlan műveiben s dicső példája lelkesítő és buzdító erejében“.

Ez volt Arany János nekünk, a Kisfaludy-Társaságnak. Emléke soha ki nem apadó erőforrásunk fog maradni s remélem, erős kapocs is lesz mindig, mely a Kisfaludy-Társaságot a magyar nemzet szívéhez hozzá fogja csatolni.

III.

Arany és Goethe.

Berzeviczy Albert elnöki megnyitó-beszéde a Kisfaludy-Társaság
1932. évi február 7-én tartott ünnepi közülésén.

Tisztelt Ünneplő Gyülekezet!

A Kisfaludy-Társaság hagyományos szokása, hogy ünnepi közülıseın megemlékezik az irodalomnak azokról a nagyságairól, akiknek életét és működését az év fordulása hozza emlékezetünkbe. Ezidén két nagy emlék évét éljük; az egyik a miénk, a másik az egész világé; az egyiknek megünneplése nemzeti kötelességünk, a másiknak hódolni a világirodalom közösségéhez való hozzátartozásunk kötelez.

Ez az év az Arany és a Goethe éve. Arany János ötven év előtt, 1882 október 22-én húnyt el; Goethe száz év előtt: 1832 március 22-én.

A költészet e két nagy tündöklő csillagát letűnésök évfordulójának ez a véletlen találkozása hozza egymás közelébe; egyéb vonatkozás kevés van közöttük. Arany akkor kezdte meg működését, mikor Goethe már nem élt; bár a Toldi költője kétségtelenül nagy csodálója volt a Faust alkotójának, Goethe nem tartozott azon szellemi nagyságok közé, kik legszembetűnőbben befolyásolták a mi Aranyunkat, aki sokkal több tanulmányt szentelt például az angol költészetnek, mint a németnek. Goethe egy költeményét fordította le, s egynek a lefordításába befogott; reá, mint aki maga is a balladák remekeivel gazdagította a világirodalmat, a Goethe balladáı nem maradhattak hatás nélkül, egyes rokonvonásokra rámutat Vöınovich Géza Arany-életrajzában.

Mikor Szilágyi István arra buzdította Aranyt, hogy a Szenci Molnár Albert alakját tegye egy magyar Faust tárgyává, a költő kitért e gondolat elől; ezt — úgymond — nem teszi, mert ő nem Goethe, s még ha az is volna, nem vesztegetné erejét oly mű utánzására, aminő csak egy lehet eredeti. Csengerynek azonban igaza volt, mikor a belső forma s a tárgy összhangjában rejlő műtökélyre nézve, mely Aranynak saját vallomása szerint főtürekvése volt, őt irodalmunkban páratlannak mondja, miáltal ő az lett nekünk, ami Goethe a németeknek.

Egyébiránt sokkal könnyebb a kettő közötti eltéréseket, sőt ellentéteket, mint a vonatkozásokat, felismerni. Arany legnagyobb ereje az époszban nyilvánult meg, főképp a hősi époszban, a drámától teljesen távoltartotta magát, ép úgy a regénytől. Bár ő maga pályája elején a lírát nem tartotta »legerősebb oldalának«, kétségtelen, hogy lírai költeményeinek gazdagsága és mélysége által is halhatatlan volna.

Goethét mint lírikust tartják legnagyobbak, bár ő a maga korában tulajdonképen drámái, nevezetesen a korai Götz s később az erősen lírai jellegű Faust és regényei — főképp Werther keservei — által tett nagy hírnévre szert; az éposz aránylag csekély helyet foglal el szellemi alkotásainak világában, a hősi époszt már épenséggel nem művelte.

A kettőnek költői munkásságát szétválasztja mindenekelőtt életfolyásuknak különbözősége, melynek hű tükrét találjuk műveikben.

Aranynak csak hatvanöt évet szánt a gondviselés, Goethének majdnem nyolcvanháromat. Arany férfikoráig küzdelmes, gondterhes életet élt, lélekölő munkájától lopva az időt a költői alkotásra, egy vidéki községhez, s később is mindvégig hazájához kötve; ily élet inkább megbénítja, mintsem szárnyra emeli a költői lendületet s keserűséget olthat a kebelbe, aminthogy Arany szubjektív költészete nem is maradt ment a pesszimizmus borújától. Mikor

végre a közelismerés kedvezőbb viszonyok közé emelte, a kiállott megpróbáltatások már megviselték lelkét, s megtámadták egészségét is.

Ellenben Goethe a sors valódi kegyeltje volt; mint vagonos szülők gyermeke, életét a költői fejlődésének legkedvezőbb módon irányíthatta, amiben még az értelmes, de szigorú atya sem akadályozta nagyon. Külső megjelenése ráirányozta a figyelmet és meghódította neki a szíveket s a kényeztetés, amellyel találkozott, legfőlegbe serkentette becsvágyát, nem szédítette el ítéletét. Már fiatal korában vonzó tulajdonai és szellemének gazdagsága megszerezték neki egy, terjedelemre kicsiny, de Németország szellemi életében nagyjelentőségű tartomány uralkodójának szinte rajongó barátságát, mely őt csakhamar a legmagasabb politikai állásra is emeli. De pártfogója gyöngéd tekintettel van a költői génusz iránt és nem kívánja, hogy a kormányzat gondjai megakadályozzák őt kedvteléseiben s munkájában; a weimari első miniszternek elnézik azt, hogy majdnem két évet töltsön Olaszországban, s a székvárosban is csak a színház ügyeivel foglalkozzék behatóbban. Goethe már fiatal korában országokat jár be, tanul és tapasztal, játszva sajátítja el a nyelveket s ismerkedik meg különböző nemzetek művészi és irodalmi életével. Bámulatos testi szervezete úgyszólván élete utolsó percéig biztosítja teljes munkaerejét, s ezt a munkarőt ő bölcs beosztással és szerencsés, az érzéketlenségig ellentálló idegrendszer s vérmérsék birtokában fel tudja használni arra, hogy valóban a legnagyobb munkateljesítményt érje el, amelyet ember fölmutathat.

Szellemi hagyatékának terjedelme óriási; nemcsak a költészetnek majnem minden műfajában alkotott halhatatlan műveket, hanem nagybecsű és terjedelmes tanulmányokat szentelt a kritikának, esztétikának, irodalom- és művészettörténetnek, sőt mint kutató és értekező, elismert érdemeket szerzett a természettudományok különböző köreiben is s mindezekben fölül még le is írta csodálatosan

gazdag életét, élményeit példaadó művészettel és üde közvetetlenséggel. Goethe nemcsak mint költő volt művész, ő az életnek is művésze volt, s ez a művészete is megtermékenyítette költészetét. Nem minden szerencsés ember érzi át szerencséjét; Goethe átérezte azt, annak öntudatával bírt, s ebből fakadt az a derült világnézet, mely minden realizmusa mellett is egész költészetén szétárad.

Goethe páratlan és egyetlen a világirodalomban, vele sem Aranyt, sem mást összehasonlítani nem lehet; ez a páratlansága okozza hatásának egyetemességét, s teszi őt szinte a világirodalom fogalmának kifejezőjévé.

Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy mi Goethe a németeknek és mi Arany a magyaroknak, akkor hamarabb megtaláljuk az összehasonlítás alapját. Persze az elsőséget ezen a téren is szerényen Goethének kell átengednünk. Heine azt mondja, hogy Faust a németek világi bibliájává lett. A nemzeti eszmevilágot jelképileg ily terjedelemben magába záró, kifejező mű alkotására Arany nem vállalkozott. Óriási hatással voltak Goethe nemzetére Werther és Wilhelm Meister is, valamint a költő egész lírája. De képzeljük csak el a magyar költői irodalmat a Toldi-trilógia s az Arany balladáinak nélkül: nem végtelenül szegénynek kellene-e annak a valódihoz képest feltűnnie?

Arany nagy nemzeti jelentősége ránk nézve először is nyelvművészetében rejlik. Vörösmarty teremtette meg költői nyelvünket, Petőfi vitt először igazán népies elemeket ebbe a nyelvbe, de a magyar népnyelvnek a maga teljességében költői nyelvvé emelése, a költői nyelv teljes átalakítása népiesen törülmetszett s régi nyelvünkben gyökerező magyarrá: az Arany érdeme. Ezzel ő jobban szakadt ki a világirodalomból, de teljesebben lett a miénk és csak a miénk. Ő érezte, hogy csak a magyarnak danol, s ezt dicsőségének tekintette, nem fogyatkozásának. Ez magyarázza meg, hogy költészete aránylag kevésbé hatolt be más nemzetek irodalmába, mint egyéb költőnké, hogy ő úgyszólván lefordíthatatlannak van elismervé, ami

nem rajta múlik, hanem csak azon, hogy más nemzeteknek nincsenek Aranyaik, akik őt lefordítani tudnák úgy, mint ahogy ő kevés, de remek műfordításában lefordította például a Shakespeare angol nyelvét az ő magyar nyelvére.

Hogy művei jelentőségét még világosabban lássuk, figyeljük meg például, hogy hányan olvassák ma a Zalán futását és hányan Toldit? Ő azzal, hogy a klasszikus versalkattal szakítva, a magyar alexandrinusokra tért át, hogy költői tárgyát a honfoglalás helyett a regényes lovagkorban kereste és találta meg, egyszerre úgy feltárta előttünk a magyar hőskort, hogy a mai nemzedék képzelete is kedvteléssel, sőt lelkesedéssel szárnyal benne.

És mit mondjunk balladáinak világáról, amely egészen páratlan kincse szellemi vagyunknak, mely megtermékenyítette képzőművészetünket is. Nagy szimbólikus jelentősége van annak, hogy az Arany balladáihoz fűződik a magyar rajzoló, illusztráló művészet utolérhetetlenül, sőt megközelíthetetlenül álló diadala: a Zichy Mihály Arany-illusztrációi. Nemzetünk egyik legnagyobb költői és egyik legnagyobb művészi géniuszának ez a sírontúli ölekezése, mely oly benső, hogy a rajzoló még a balladák szövegét is maga írta oda rajzaihoz: a magyar szellem pazar gazdagságának világraszóló monumentuma.

Költészetünk javarésze azóta is és ma is az Arany kétségbevonhatatlan hatása alatt áll és minden kísérlet az ő értékének s jelentőségének leszállítására a múltó napi jelenségekkel együtt merül a feledés homályába. A Kisfaludy-Társaság, melynek pályázatán aratta első sikerét Arany, melynek azután igazgatója és főtítkára lett, igényt tarthat arra, hogy az Arany-kultuszban vezetőszerepe legyen.

Nagyobb, bonyolultabb probléma a Goethe hatásának vizsgálata; egyetemessége és maradandósága kétségbevonhatatlan, de jelentkezésében mégis vannak árnyalatok és változatok, melyek jellemzők.

Ha hatását mindenekelőtt nálunk vizsgáljuk, azt ta-

laljuk, hogy az a németországgal mintegy lépést tartva, életében magasra hágott, halála után némileg csökkent s most újra emelkedőben van közöttünk. Már Kazinczy a Goethe, különösen a Goethe prózai munkáinak erős hatása alatt állott, az ő nyomán lett a nagy német költő csodálója és követője Kölcsey s még inkább Bajza, főképp mint kritikus. A múlt század közepe felé részint a Schiller hatása, részint Börne iratainak elterjedése, bizonyos Goethe-ellenes áramlatot támaszt nálunk, mely Vörösmartynál és Jókainál inkább csak a közönyben, Petőfinél egyenesen ellenszenvben nyilvánul meg. Később aztán Eötvös, Arany, Szász Károly útján a mélyebb megértés és elfogulatlanabb ítélet nyit utat a Goethe hatásának nálunk, mely csúcspontját éri el a Madách halhatatlan művében, amelynek az égben lefolyó előjátéka, de némileg egész koncepciója is félreismerhetetlenül mutat bizonyos rokonságot Fausttal, bár ép oly mértékben hirdeti a magyar költő alkotásának önállóságát is.

A múlt század vége felé már a Goethe-fordítások nekilendülése mutatja az általános elismerést, melyben a német költőkirály nálunk részesül. Lírai költeményei és balladáit átültetésében legnagyobb érdem illeti meg Szász Károlyt, kisebb költeményeinek hű fordítóiként sorolhatjuk még fel Dóczy Lajost és Radó Antalt. A Goethe-fordítás igazi próbakövének azonban nálunk méltán Faustot tekintették, melynek magyar fordításával négy költőnk versenyzett. Az első rész fordítását bírjuk Dóczytól és Palágyi Lajostól, a másodikét Várady Antaltól s mindkét részét Kozma Andortól, kinek fordítása hűség és költői nyelv tekintetében a magyar Faustot a legnagyobb tökélyre emelte. A mi hazai Goethe-kultuszunknak nevezetes jelensége a nagybecsűnek elismert Goethe-múzeum, mely egy polgári irodalombarát, Elischer Boldizsár alapításaképen ment át Akadémiánk tulajdonába.

Goethe hatásának azonban érdekesebb és bonyolultabb megnyilatkozását az ő saját hazájában figyelhetjük

meg. A költő halála után a Goethe-irodalom szakadatlan és nagyméretű gyarapodása mutatja, hogy páratlan jelentőségének elismerése, megbecsülése soha kétséges nem volt. Oly művek, mint az Eckermann »beszélgetései Goethével«, mely legbecsesebb kiegészítője lett Goethe-ismertünknek, csak az ő halála után jelenhettek meg, valamint a különböző kiterjedt levelezések is, melyeket a költő maga emlékszerű írásai közé föl nem vett.

A Goethét méltató, elemző, kommentáló művek áradata természetesen szintén csak az ő halála után indulhatott meg igazán; egyrészt, mert élete és munkássága csak akkor állott mint befejezett, teljes egész az irodalomtörténet előtt, másrészt — valljuk be — azért is, mert Goethe életében mindhalálig oly óriási tekintélyt és hatalmat képviselt, hogy a róla táplált vélemények csak elhúnyta után szabadultak fel e nyomás alól s mertek tartózkodás nélkül megnyilatkozni.

A halála utáni első időszak irodalma nem jó szemmel nézte a költő életének utolsó korszakát: a kényeztetett fejedelmi kegyenc, az udvaronc, az irodalmi diktátor alakját. Abban az időben a harcias európai demokrácia irodalmi téren sem akart föltétlen tekintélyek előtt meghajolni. Ezt a demokrata jellegű polgári ellenhatást a Goethe tekintélye ellen, éles tollával főképp Börne képviseli. Heine, ki sokszor szállott szembe nemzete szellemi áramlataival, nagy csodálattal szól mégis Goethéről, kit az olympiai Jupiterrel hasonlít össze. Napoleon iránti csodálatát a költőfejedelemnek már életében megbocsátották, mikor alkotásaival oly hatalmasan járult hozzá a francia hódítótól megalázott nemzete önérzetének növeléséhez. A demokrácia rövid diadala után Németországban is úrrá lett reakció Goethét nagyon is pogánynak nézte. A liberalizmus újabb uralma kezdett ismét igazságosabban gondolkodni a költő felől. A múlt század nyolcvanas éveibe esik a Goethe-évkönyv megindulása, s a később hatalmasan kifejlődött Goethe-Társaság megalakulása. Azóta ál-

landóan növekvőben van az ellentmondásnélküli Goethe-kultusz a németeknél, s az ezidei centenárium kétségkívül még a jelen nyomasztó viszonyai között is a nemzeti hódolat egyetlen, nagy tényévé fog alakulni.

Két nagy emlék ragyogó csillagfényénél indul tehát útjára irodalmunk jelen esztendeje; az egyik szerényebb csillogású, de hozzánk közelebb van és jobban melegít; a másik az egész világra szórja fényét, s a mi irodalmunknak hasznára is szolgált, büszkesége is lehet, hogy ez a fény már régen elhatolt hozzánk és inkább fokozódik, mintsem hogy elhalványodnék.

E két nagy emléktől ihletve üdvözlöm a megjelenteket és nyitom meg a Kisfaludy-Társaság 85-ik ünnepi közülését.

IV.

Arany János és az utókor.

Császár Elemér r. t. ünnepi előadása a M. Tud. Akadémiának
1932. május 8-án tartott nagygyűlési ülésén.

Minden költőben egy Hamlet lelke él a maga kétségeivel, mindegyiket gyötri a lenni vagy nem lenni, a túlvilági lét kérdése. De a költő számára nem a lélek halhatatlansága a probléma. Azt rendbehozza értelmével vagy hitével; ami kínzó gondolatként ránehezedik lelkére, az más aggodalom: művészetének halhatatlansága. Megkíméli-e életművét a jövő? Túlél-e őt alkotásai, talál-e majd értéket költészetében az utókor? Látja, hogy a tudósok könnyű kézzel osztogatják a letűnt korok költőinek a halhatatlanságot: megnyitják előttük az irodalomtörténet csarnokának kapuját s ott emberi értelemben vett örök életet juttatnak neki. De élet ez? Próbaköve lenni tudósok elmeélelnek és ízlésének, vagy épen serdülő ifjak és leányok memóriájának — ez valóban kritériuma az örök életnek, ez az a dicsőség, amely mint egy élet díja ott **lebeg** ideálul minden költő előtt? Korántsem. Csak az a költő él halála után is, akit olvasnak, akinek művei nem a könyvtárak polcain hevernek, hanem ott vannak az emberek kezében; csak az a költő halhatatlan, aki az utókornak nem pusztán az elméjét, hanem a szívét is foglalkoztatja.

Tudta ezt Arany János is, az ő lelkét is gyötörte a kétes jövő gondolata. Mikor dicsősége teljében állt s legnagyobb szavú műbíráink nemcsak a legnagyobb élő magyar költő glóriájával övezték, hanem azt is kimondták,

hogy vele jutott el tetőpontjára költészetünk:¹ ő úgy érezte, hogy eljárt fölötte az idő, költészete elavult.² Bizonyára fülébe csengett, magára alkalmazva, a *Toldi estéjének* mélabús megállapítása: »Más öltöbéli nép, más ivadék nő fel«, s annak emlékéből lassanként kivész majd ő is, művészete is — a jövődő nemzedék talán már nem is tudja, hogy egykor, elvegyülve a lantverők tömegében, ő is pengette a húrokat.³

Amióta Aranynak ez a fájdalmas jóslata elhangzott, már a második nemzedék nőtt föl, de Aranynak nemcsak dicsősége ragyog még mindig meg nem csökkent fényvel, hanem költészete is él, él valóban, nem mesterségesen, a tudománytól és az iskolától oxigénnel életben tartva, hanem természetesen, a benne rejlő művészi erő hatására. Most, Arany halálának ötvenedik évfordulóján, nem kell föltennünk azt a kérdést, amely a költők életsorsát eldönti: mi maradt meg munkásságából, mi érték a jelenben is költészetéből — megfelel reá a halála óta eltelt félszázad. Aranynak él ma is minden sora, amit leírt, mindaz érték költészetében ma is, a XX-ik század derekán, ami érték

¹ Salamon Ferenc írta a Budapesti Hirlapban, 1858-ban (újra lenyomatva Salamon *Irodalmi tanulmányai*ban 1889. II. k. 35. l.), hogy Arannyal elérte költészetünk a tökély legmagasabb fokát, s szava annál súlyosabb, mert nem is epikájáról, hanem lírájáról mondja.

² Tompának írja 1866. dec. 8-án: „Az egész limlom — költeményeimnek teljes gyűjteményét érti — kiment már divatból, túlszárnyalta az idő.“ (*Hátrahagyott iratai*, IV. k. 267. l.) Ez az aggodalom állandóan élt lelkében. Már nyolc évvel korábban írja egy kiadatlan levelében Tompának: „Olyképen elfelednek egy pár év alatt, hogy verseimet sem olvassák.“ (1858. jul. 3. Voinovich Géza idézi Arany összes *Kisebbségi költeményeinek* kiadásában, 251. l.)

³ V. ö. *Honnan és hová?* c. költeményének utolsó sorait:

A jövődő nemzedék,
Mely se' kérdi tán, se' tudja.
Nem is igen lesz rá gondja:
Hogy itt éltem, s a tömegben
Én is lantot pengeték.

volt a XIX. század második felében; Arany, a költő, nem avult el,¹ költészetének ereje, színe, üdesége még mindig a régi, a halála óta eltelt öt évtized nem hagyta rajta nyomát. Pedig egy félszázad a mi nagyon véges emberi létünkhöz mérve hosszú idő; ötven év alatt nagyot fordul az idő kereke — s a mi számunkra, akik végig éltük a világháború idegölő fordulatait és egy átkos béke szenvedéseit, még gyorsabban forgott. Évek alatt évtizedek mozgalmait éltük át, négy-öt év meg korszakokat teremtett és rögtön el is temetett. Ez a száguldó idő pusztítja-marja, ami útjába kerül, ebben a szörnyű rohanásban nem fejlődhetik ki a hitvány érceket megvédő nemes patina, csak a hirtelen ölő rozsda, s az nem kímél mást, mint az igazi értékeket, a legdrágább fémeket.

Aranyt megkímélte, teljesen. Róla szólva tehát nem a maradandóságot, nem a művészi halhatatlanságot kell vizsgálnunk — ez Aranynál *res iudicata*. Két emberöltő magyarsága ítélte fölötte, s a tudománynak ezen a ponton nincs más kötelessége, mint szentesíteni a közvélemény szavát. Arany nagysága nem szorul igazolásra, az, mint a matematikai axiómák, bizonyíték nélkül, önmagában is evidens — szellemének erejét, művészetének nagyságát a tanulmányok százai és a kitűnő monografiák egész sora is csak megvilágítani törekszik, nem pedig igazolni. Nem akarok ezúttal Arany méltatói közé állani, hiszen egy ünnepi megemlékezés szerény keretében még csak át sem lehet tekinteni azt a világot, aminek Riedl Frigyes Arany költészetét nevezte, hanem csak két kérdésre szeretnék feleletet adni. Az egyik: mint rajzolódnak elénk Arany költészete egyfelől elődeinek, másfelől utódainak költői munkásságához viszonyítva — mit jelent az utókornak Arany, ha beállítjuk a történeti fejlődésbe; a másik: mit látunk Aranyban mi, egy későbbi kor szülöttei — mi Aranynak, a költőnek jelentősége az

---

¹ Nem avult el a tudós Arany sem : tudományos dolgozatai ma sem vesztették el értéküket, sok közülök ma is alapvető fontosságú.

utókor szemében, félszázaddal halála után, ha kiszakítva a fejlődésből, önmagában tekintjük. Az első föladat megoldás egyszerű: csak két, ellentétes irányból működő reflektor fényébe kell állítani Arany költészetét; a másik föladat bonyolultabb: itt magunknak kell megnyitni a fényforrásokat.

I.

Forgassuk vissza az idő kerekét, a mai naptól a múlt század közepéig, s éljük bele magunkat egy pillanatra abba a gondolatba, hogy 1847-et írunk. Irodalmunk életében egy nagy eseménynek vagyunk tanúi: a Kisfaludy-Társaság pályázatán diadalt arat Arany *Toldija*, s a pályabírák a magyar kritika történetében páratlan lelkesedéssel nyujtják szerzőjének a koszorút. Petőfi, aki minden költői törekvést a maga munkásságához mért, s így mint a legnagyobb magyar költő a legtöbbet követelte társaitól, Arany eposzában költészetünk legnagyobb remekét látja, s ítéletét szentesíti rögtön a kritika. Arany dicsősége vetekszik Petőfiével és Vörösmartyéval, maga ott áll az irodalom élén, a legnagyobbakkal egy sorban. Ott van ma is; a legnagyobb magyar epikus dicsőségére nem borított árnyékot sem az idő, sem diadalmas vetélytárs.

Irodalmunk csillagképe tehát 1847-ben: föltűnik egy költői lángelme, hogy innen kezdve hosszú évtizedeken át változatlan fényel ragyogjon.

Most fordítsunk megint egyet az idő kerekén, forgassuk 1847-től újra visszafelé, ötven évvel — ugyanannyival, amennyi idő Arany halálától a mai napig eltelt. Az 1797. esztendőbe jutunk. Milyen volt akkor, 1797-ben a magyar irodalom képe?

Ez a kép méreteiben kisszerű, színezésben halvány. Csokonai, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, a következő negyedszázad nagy költői, már irogatnak ugyan, de emezek titkon, maguknak, Csokonai meg egy kis körnek, annak a

pár embernek, akikhez el tudja juttatni írásban vagy élőszóval verseit — szellemének értékes termékei még megíratlanok, hiszen csak épen akkor ismeri meg szíve szerelmét, a későbbi Lilla-dalok ihletőjét. Erről a három költőről a közönség, az akkori olvasók kicsinyke tábora, alig, vagy épen semmit sem tud — az új évszázad negyedik költői nagyságáról, Kölcseyről, nem is tudhat: az még gyermek, hetedik életévét járja. Ők nem tartoznak bele az 1797. év csillagrendszerébe. Egészen más költők azok, akik 1797-ben szerepet játszottak a kor irodalmi életében.

A századvég költői között a legöntudatosabbak és egyben lehangosabbak a pap-költők, a jezsuita latin költői hagyomány magyar folytatói, a deákosok, Baróti Szabó Dávid, Rajnis József, Révai Miklós. Mérges összecsapásaikra fölfigyel a közvélemény, de görög-római mértékre vett idegenszerű verseik afféle exotikus virágok a magyar irodalom kertjében. Ezek a haragos költők nem találtak utat a magyar közönség szívéhez a maguk korában sem — egy-két évtized múlva egészen elfeledte őket a magyarság, s el a negyediket is, a szelíd Virág Benedeket.

A deákosok mellett feltűntek a századvég modernjei, az új német költői áramlatok magyar tolmácsai. Frissebb hangot, elevenebb szellemet akartak belevinni irodalmunkba, de valami sötét végzet nehezedett rájuk, s az leszorította őket az irodalom útjáról: közülük 1797-ben hárman, Kármán József, Dayka Gábor, Szentjóni Szabó László — azidétt egyébként is csak nevek, vagy még azok sem — egy-két éve sírban pihentek; Batsányi Jánost idegenbe vetette, Versegly Ferencet börtönbe juttatta kapcsolatuk Martinovics apáttal, s ugyanott sínylődött a századforduló leggazdagabb szelleme, leghatalmasabb írói egyénisége, Kazinczy Ferenc — fényesen induló literatori pályáját épen akkor derékban kettétörte a politika. Mindannyian elnémuáltak s velük egyelőre a költészetnek új iránya is, s mikor az új században irányuk fölújult, ők maguk, az egy Kazinczyn kívül, már letűnt nagyságok voltak.

Ami az elavult tegnap és a késlekedő holnap között az ürt kitöltötte, az volt valójában az irodalom 1797-ben, ötven évvel Arany föltünése előtt: a hagyománymentő magyar írók, Dugonics András, Gvadányi József gróf és P. Horváth Ádám költészete. Régies szabású műveikből a hagyományos magyar fölfogás hangzott ki és az az ízlés, amely vagy egy század távolában Gyöngyösi epikumait s a kuruc énekeket kiformalta. Ennek a három írónak kötetei forogtak közkézen, őket állította a kor ízlése a népszerűség sugaraiba, ők voltak a századvég Vörösmartyja, Petőfije, Aranya. Az 1797. év költő-triászának feje, Dugonics, *Etelka* című regényével majd olyan lelkesedésre ragadta a magyarságot a XVIII. század végén, mint *Toldijával* Arany a XIX. század közepén. Az *Etelka* meg a többi, németből magyarrá gyúrt regénye, valamint drámái még éltek egypár évtizedig, de aztán végleg feledésbe merültek, s hiányzó költőiségükért a mi szemünkben már igen csekély kárpótlás zamatos vagy éppen paprikás magyarságuk és nemzeti tendenciájuk. Gvadányi verses elbeszéléseit szerette még Petőfi és Arany, sőt szeretjük mi is: van bennük jókedv és elevenség, magyaros érzés és szín, csak művészet kevés. A harmadik, „költő-fejedelem”-nek, P. Horváth Ádámnak *Hunniása*, ez a száraz, fárasztó Voltaire-utánzat, meg éppen tiszavirág-életű volt — mint élő könyv még az új századot sem érte meg.

Íme irodalmunk állapota 1797-ben. Az érdeklődés előterében egy csomó verses és prózai epikum meg dráma, a hagyományos magyar költészet s egy erejét veszttette régi stíl kései termékei — Gvadányi *Falusi nótáriusát* kivéve elavultak már foganásuk pillanatában.

Hogyan látta ezt az irodalmat ötven év múlva, Arany föltünése idején, a magyar közönség? Nem is látta meg! — az már akkor régen lesüllyedt az irodalom szemhatára alá. Közben, tőlük Aranyig, négy költői nemzedék nőtt föl, új tehetségek és nagy egyéniségek, előbb Csokonai és Kisfaludy Sándor, azután Kisfaludy Károly, Katona és Köl-

csey, majd Vörösmarty, végül Petőfi: a költészet szinte minden évtizeddel egy hatalmasat lendült, egyre magasabb értékszféráig, s ezzel párhuzamosan tisztult, finomodott az olvasók ízlése. Ennek a közönségnek már nem kellett Dugonics és társai, műveiket nem olvasták, legfőleg ponyváról — nevüket még kegyelettel emlegették, de a *holtaknak* kijáró kegyelettel.

A XVIII. század három nagyságát elnyelte az irodalmi élet sodra. Költői munkásságukkal együtt a régi idők emlékei lettek, az *Etelka*, a *Falusi nótárius*, a *Hunniás*, a századvég, »nagy« epikus alkotásai, a kor ünnevelt költői termékei, elérhetetlen mélységbe veszték az új idő diadalmas eposza, Arany *Toldija* mellett — nincs az a drótkötél, amely megbírná a két pont távolságának feszítőerejét! Amott a mélyben, Dugonicsék korában, idegen pórázon járó műkedvelők és tudóskodó költők kezdetleges vagy épen esetlen termékei, fönt a magasban, Arany költészetében, egy költői lángelme ihletett, művészi alkotásai, a magyar költészet legremekebb termékei. Dugonicsék költészete 1797-ben és Aranyé 1847-ben két külön szellemvilág: más lelki tartalom és más kedélyélet, más műveltség és más eszmények.

Két külön szellemvilág — de két külön értékvilág is. Arany *Toldijában* a magyar költői szellem a maga eredetiségében és tisztaságában, erejének teljében jelenik meg, vele és Petőfi lírájával a magyar költészet delelő pontjára jut, világirodalmi jelentőségre emelkedik, méltó párja lesz a nagy európai nemzetek költészetének. Egyben a magyar élet és magyar lélek leghívebb tükrévé. A magyar faji vonás kiütközött a primitívek munkáiból is, sőt ott tudatosan a hatáskeltés eszközévé vált — a hazafias érzés, a politikai gondolat, a keresetten magyaros és sűrítetten népies dikció a költészetükből hiányzó esztétikum szerepét kívánta játszani, de épen ez a törekvés kilendítette alkotásaikat a művészet síkjából. Arany megneemesítve ezeket az indítékokat, beemelte az esztétikum körébe, nála a nemzeti ele-

mekből esztétikai varázs árad, s a magyar fajiság nem közvetlenül, a maga nyersségében hat, hanem föloldva a legtisztább művészeté.

Toldi, a dalia, a magyar ifjú legszebb jellemképe, Toldi az eposz, a magyar epikus szellem legszebb kivirágzása 1847-ig — a magyar kacagányba bújtatott, érzelgős német szabású Etelét és a formátlan, lelki élet nélkül szükkölködő »első magyar regény«-t nem szabad egy napon említeni velük. Ez a két hős és ez a két költői alkotás két ellentétes pólus, s egyben mértékei annak az óriási érték-különbségnek, amely a XVIII. század végének kezdetleges költészetét a XIX. század derekának tökéletes művészetétől elválasztja, valamint annak a szellemi magasságnak, amelybe Arany Dugonicséhoz képest fölemelkedett.

És most hidaljuk át a másik ötven esztendő közét, azét a félszázadét, amely Arany halála évét a mai naptól elválasztja. Költészetünk most, 1932-ben, és költészetünk 1882-ben szintén két külön szellemvilág. A mai költők, és éppen azok, akikben a közfelfogás szerint legjellemzőbben nyilatkozik meg a modern költői szellem, másról énekelnek és másként énekelnek, mint Arany. Értékesebb-e ez az új magyar költészet, nemesebbek-e indítékai, nagyobb-e a kifejező művészete, tisztábbak-e hangjai, nem kutatom, — ennek az ünnepi órának hangulatához nem illenek az irodalom-politika zsvivaja. Csak rá akarok mutatni, hogy Arany költészete a jelenben is, az azóta gyökeresen megváltozott szellemi miliőben, igazi érték, hogy ez a költészet nem jutott Dugonicsék munkásságának sorsára: nem fojtotta meg a reánehazedő félszázad. Ez alatt a másik ötven év alatt szintén új meg új költői nemzedékek tűntek föl s velük új meg új művészi irányok és új művészi törekvések; hozzáférközve a közönség szívéhez, érdeklődését Aranytól maguk felé fordították, de Arany költészetét nem borították árnyékba, egy pillanatnyira sem, egy vonalnyira sem. S míg azok a magyar költők, akik Arany után ideig-óráig elhódították tőle a közönséget, ma már jórészt feledésbe

merültek, Arany ma is él a lelkekben, költészete az utókor szemében nem vesztett sem fényéből, sem értékéből, eposzai és balladáái ugyanazok a remekek ma, mint voltak ötven év előtt. Arany költészete diadallal úszta meg az idők árját, egyformán érték, a fejlődésnek bármelyik irányából nézzük, akár a multból előre, akár a jelenből visszatekintünk reá.

II.

Első feladatunkat elvégeztük. Vizsgálódásainkból eredményül leszűrődött az az igazság, amelyet már előbb mint megdönthetlent állítottunk oda: Arany él ma is, költészete érték a jelenben is. Ez az esztétikai ítélet azonban csak egyik feléről világítja meg költői nagyságát: művészetét nyugalmi helyzetben határozza meg, csak a statikáját, de épen azt nem mutatja, ami bennünket első sorban érdekel, művészetének dynamikáját. Hogy költészete ötven éven át meg tudta őrizni a benne rejlő értékeket, az mutatja életerejét, költői munkásságának potentialis energiáját — de van-e ennek a költészetnek kinetikai energiája, eleven ereje? Vajjon Arany költészete ma, 1932-ben, pusztán emléke-e a múlt időknek — művészi, nagy értékű, sőt élő emlék, de mégis csak emlék — vagy annál jóval több: eleme mai közműveltségünknek, ható, cselekvő erő a magyar szellem mai életében? Vagy amint bevezető fejtegetéseink során mint második föladatunk tárgyát fogalmazzuk: van-e Aranynak jelentősége a ma irodalmában?

Ezen a ponton még tudományunknak is vannak mulasztásai: érthető, hogy a magára hagyott közvéleményben nem alakult ki határozott vélemény Arany művészetének dynamikai erejéről. Amilyen tisztán áll az utókor előtt Arany költészetének értéke, valamint jelentősége elődeinek költői munkásságához viszonyítva, olyan kevésbé van megvilágítva szerepe irodalmunk további életében. Sőt még ez a szegényes megvilágítás is jórészt megtévesztő. Valahányszor Aranyt a jelen költői törekvéseivel hozzák kapcsolatba,

különösképen mindig Arany lírájára gondolnak. Noha jól tudja mindenki, hogy Arany egész valója szerint epikus volt, művészetének igazi értékmérője epikája, munkásságának ez a reprezentatív s egyben nagyobb értékű fele ilyenkor elsikkad.¹ Ez az egyoldalú, megtévesztő beállítás fejti meg azokat a disszonáns hangokat, amelyek az utóbbi évtizedek folyamán a modern költői törekvések híveinek köréből Arany költői jelentőségére vonatkozólag ismételtelen kihallszanak. Ebben a körben majd bizonyos idegenkedéssel, sőt ellenérzéssel beszélnek róla, vagy épen — és ez még bántóbb — kicsibevevéssel, majd tudatosan ellene fordulnak s a maguk »modern« célkitűzéseit szembeállítva Aranynak »idejét multa« költői törekvéseivel, azt a hitet suggerálják közönségünknek, hogy Arany ma már pusztán irodalomtörténeti nagyság, költészete egy régi, meghaladt irodalmi állapot és elavult ízlés tükré, a mai ember lelki világától idegen.² Mintha megismétlődött volna nemzetünk életében a tordai csoda: modern költőink föllépésére a XX. század elején épűgy kettéhasadt a magyar föld, mint egykor a XI. században Szent László királyunk buzgó imádságára. Valamint egykor a kúnok, most Arany maradt a szakadék mögött, egész költészetével, minden értékével, itt meg, az innenső fele, a jelen életerős költészete, a maga nagyfokú aktivitásával.

Az új költészet törekvése Arany háttérbe szorítására

¹ Erre a beállításra van némi alap: újabb időben a verses epika már nem divatos, s a kötött formájú költészet szinte kirekesztőleg a lírára zsugorodott. Így tehát Arany költészetét s a jelen költői törekvéseit — hogy stílszerűen szóljunk — legkényelmesebben lírája révén lehet »közös nevezőre« hozni. De van ennek a törekvésnek egy másik, már nem természetes, hanem tudatos rugója is — erről alább.

² Ez a szembefordulás Arany költészetével természetesen nem általános még az új irányú költőink korában sem. Az ú. n. nyugatos irány vezéregyénisége, p. o. Babits Mihály, nemcsak mint esztétikus tartja nagyra Aranyt, hanem mint költő is bizonyos mértékben követi Arany művészi elveit.

érthető. Modern költőink világnézete, politikai fölfogása, nemzeti érzése, művészi elvei egészen mások, mint a nemzeti klasszicizmus koráé. S mivel annak lelkisége és művészete Arany költészetében jelent meg legtisztábban, legjellemzőbben, legtöbb erővel: Aranyt, a heroszt kibébitve az egész irányra vélték döntő csapást mérni, s módjuk nyílt a maguk új ideológiájában fogant költészete mellett a régi szabásút, a nemzeti klasszicizmust s annak XX. századi hajtásait önmagát túléltnek, a jelen szellemvilágától idegennek mutatni be.

Megbántanám Arany emlékét, ha csak egy szót is vesztegetnék ennek a tanításnak cáfolatára — légvárakat egyébként sem kell lerombolni, összeomlanak maguktól. Arany költészete sziklavár, megtörik rajta az emberek hatalma csak úgy, mint az időé.

Amiben Arany művészete tetőződik, epikája, az kívül marad az irodalmi csatározások tűzvonalán. Értékét elismeri mindenki — egy-két éretlen vagy zagyva fön kívül nem is merte senki bántani. Aki elfogódva a maga »modern« lelkiségében, nem tud érte lelkesedni, az inkább hallgat róla, s nem zavarja meg az irodalmi közvélemény összhangját. A tudomány megállapításai nyomán bent él a köztudatban, hogy Arany nemcsak megteremtette a magyar műballadát, nemcsak megadta nemzetének a *Toldi-trilógiával* azt, amit a magyarság egy százada kért, várt, követelt költőitől, a nemzeti eposzt, a magyar *Iliast*, a magyar *Aeneist*, a magyar *Nibelung-Liedet*, hanem a balladában és az eposz különféle fajaiban, a hősiben és a naívban, a romantikusban és a modernben, a tragikus hangulatúban és a humorosban, utolérhetetlent alkotott. Arany epikája örök érték. A nemzet sorstengelyét váratlan események kilendíthetik pályájából, amint ki is lendítették, megváltozhatik a korsszellem s nyomán a közönség érdeklődése, még a közízlés is átalakulhat gyökeresen: ameddig a magyarság lelki szerkezete minden porcikájában meg nem változik, addig érték marad számára Arany epikus művészete.

Úgy érzem azonban, hogy ezen a ponton még az Arany-kultusz legkiválóbb apostolait is terheli bizonyos mulasztás. Nem utaltak rá eddig kellő nyomatékkal, noha maga a gondolat mindannyiunk lelkében ott él a tudat alatt, hogy Arany balladáit a *Walesi bárdoktól a Vörös Rébékig*, a *Tetemre hívástól a Hidavatásig*, a *Szondi két apródjától az Ágnes asszonyig* egytől egyig mind, valamint eposzai, a *Toldi-trilógia* és a hún eposz, a *Nagyidai cigányok* és a *Bolond Istók* olyan tökéletesek s műfajukat olyan magasra fejlesztették, hogy a további emelkedésnek ezekben a műfajokban útja van vágva. Az irodalom tudományának ki kell mondania, hogy ezek az epikus műfajok irodalmunkban Arany János tollán hosszú időre kiteljesedtek, fejlődésük lezárult — ezen a téren nemcsak meghaladni nem lehet Aranyt, de még nyomába sem lehet lépni. *Másként* írni eposzt vagy balladát, mint ő, lehetetlen, *úgy* írni pedig, mint ő, nem tud senki!

Erzi ezt már régóta íróvilágunk, s költészetünknek ezek a területei Arany halála óta jórészt parlagon állanak. Akik nekivágtak, nem sokra mentek, be kellett érniök az epigon-költők kétes dicsőségével. A legújabb költői nemzedék meg sem próbálkozik Arany műfajaival, az u. n. modern költői irány nem ismeri sem az eposzt, sem a balladát. Ennek az utóbbinak fölüjítására egyetlen számbavehető kísérlet történt, épen legújabbban. Költészetünk modern irányának egyik divatos képviselője, Mécs László, Arany *Képmutogató* című balladájától ihletve, annak szellemében, követte még sajátos kompozícióját is, írt egy balladaszerű költeményt, a *Bolond Istók bábszínházát*. Nem akarom ezt a két költeményt a két kor teremtményének értékemérőjéül kihasználni, csak Arany művészetének bizonyágául annyit akarok megállapítani, hogy még a mai ízlés tükrében is tisztább, harmonikusabb az ő balladájának képe, mint modern versenyársáé. Arany képmutatója nyolc, vászonra festett képben *egy*, kitűnően fölépített tragédiát pörget le, élesen rajzolt szenvedélyek végzetes összeütközését — Mécs

Bolond Istókja bábjaival apró történetkéket játszat le, s ebből a mozaikból épen az hiányzik, ami Arany balladájának fővarázsa, a lelki mozgalmak rajza; Aranynál a lírai elem, a hangulat, önként fejlík ki az elbeszélésből, *kiérezzük* a szomorú történet fordulataiból a költő megindulását — Mécs belekeveri az elbeszélésbe lírául a maga egyéni kedélymozgalmait; Arany versében kevés a szó, de mind-egyiknek súlya, színe van s az egész egy mesteri szimfónia — Mécs verse cseng-bong, mint a jazz-muzsika.

Érthető, hogy aki ma eposzt vagy balladát akar olvasni, az Arany műveihez fordul — ami verses epikumot utána írtak, az napról-napra jobban fakul s ép úgy eltűnik a feledésbe, mint azok az eposzok és balladák, amelyeket előtte írtak magyar költők. A magyar eposzból, a magyar balladából csak az él ma, aminek Arany művészete adott életet. Valamint Lajos király uralkodásának alkonyán, a németújvári viadal idején, az elaggott Toldi volt a legfrissebb magyar vitéz, az egyetlen, akinek volt ereje legyőzni az olaszt, akként ma epikumaink sorából a legtöbb életerő Arany eposzaiban és balladáiban van, csak azok tudnak megbirkózni a változó ízlés követeléseivel. A mai ember lelkéhez epikusaink közül még mindig Arany áll legközelebb — más szóval, divatos frázissal, amely jól rávilágít Arany epikájának mind alkalmosságára, mind eleven erejére, ma is Arany a legmodernebb epikusunk.

Ez Arany jelentőségének, ha a mai kor szemszögéből nézzük, egyik mozzanata. S csodálatos, a köztudatba nem ment át Arany nagyságának ez a fele, sőt még az irodalomtörténet sem iktatta ezt a megállapítást megdönthetetlen tételei közé. Íme egy költő, aki két epikus műformát a művészet tetőpontjára emel, s ezzel nemcsak kiszorítja az élő irodalomból mindazt, amit előtte írtak, hanem míg egyfelől a maga alkotásait teljes egészükben átmenti az utókorba, addig akaratlanul is hosszú időre megbénítja a két műfaj életét! Olyan szerep ez, amely a világirodalom életében keveseknek jutott osztályrészül, csak a legnagyobbaknak.

III.

A gáncsoskodás, érzvén, hogy nem tudja megvetni lábát Arany epikájában, líráját állítja előtérbe: lírikusnak tekinti Aranyt, hogy költészetére rásüsse az idejét multság bélyegét.¹ Meg is teszi, s hamar készen áll az ítélet: a XX. században fölnőtt nemzedék már ósdi, zörgő lantnak érzi Arany líráját s azokét is, akik az ő hatása alatt pengették vagy épen pengetik. A támadási fölület észrevétlenül megnagyobbodott. Arany líráján kívül egész körének lírája harcvonalba került, — az egész költői irány, amelynek, említettem, Arany volt a reprezentánsa, a nemzeti klasszicizmus. Sőt mintha a súly átcsúsznék Arany *lírájáról* Arany *irányára*: a régi szabású modern lírát még nagyobb hévvel ostromolják, mint Aranyét,² — nem is tartják költészetnek.³

Ez a mozgalom most nem érdekel bennünket, csak éppen Arany szempontjából az ellen kell óvást tennünk, hogy a nemzeti klasszicizmus lírájának utóhullámaait Arany költészete verte föl. Az való, hogy hatása messze gyűrűzött: Arany a lírában utódokat nevelt, egész köre támadt, részint kortársaiból, részint a fiatalabb írói nemzedékből, akik az ő szellemében, az ő költői és emberi eszményeinek hódolva művelték a lírát. De ezen a ponton az utókor szemlencséjének focusa némileg eltolódott, s nyomán eltorzult a mögötte keletkezett kép. Megzavarodtak a fogalmak, s Arany szerepét az *irodalom életében* egynek vették szerepével az *irodalomban*. Amott Arany valóban központi helyet foglalt el. Követői, a kor legfínomabb ízlésű, legnagyobb mű-

¹ Ez az a tudatos ok, amelyre föntebb céloztam.

² Vagy egyáltalán nem vesznek róla tudomást: ezt tartják manap a támadás leghatásosabb módjának.

³ Az új irány egyik legkiválóbb esztétikusának, Babits Mihálynak megállapítása. Az ő fogalmazásában: „Ady túlzóbb követői azt mondják, hogy az Arany-féle költészet egyáltalán nem költészet“. *Irodalmi problémák*, 160. l.

veltségű írói, mind a költőnek személyes barátai vagy tisztelői voltak és éppen egyéni kiválóságuk jogán vezérszerepet játszottak irodalmunk életében, előbb az öregek, Arany nemzedéke, azután a fiatalok, az új nemzedék. Az irodalom szervei, az irodalom életét irányító tényezők, mind az ő kezükbe kerültek, egyidőre az iskola, a sajtó és a kiadó cégek is — az egyetemi katedrákon és az irodalmi társaságok élén még ma is az Arany-kultuszt ápoló írók vannak. Az 1882. óta eltelt félszázad alatt az irodalom magasabb, hűvösebb, de tisztább levegőjű csúcsain valóban Arany szelleme él és hat.

Ez azonban Arany *költői egyéniségének* következménye, kevésbé lírájéé — s valóban a mai kor lírai törekvéseire sokkal kisebb Arany hatása, mint gondolnók. Formaművészetén csiszolódott egyik-másik költőnk ízlése és technikája; költői eszméi és indítékai föl-föltűnnek azóta is költészetünkben; hatott követőire lírai szemléletével is és azzal a móddal, amint érzéseit megragadta és a költészet síkjára átvetítette; a *Széchenyi emlékezete* ihlető, de el nem ért példaképe lett az ünnepi ódáknak; mindez azonban együttvéve sem sok, és sem lírájának tárgyköre, sem költői stílusa nem termékenyítette meg maradandóbban költőink művészetét. Inkább csodálták Aranyt, mint utánozták, lélekben kapcsolódtak hozzá jobban, mint költészetükkel — lírájukban Aranynak csak szelleme él, költői valója kevésbé. Követőinek fölfogása a költészet hivatásáról emelkedett, mint az övé, művészi elveik és emberi eszményeik is ugyanazok, Arany példájára válogatósak a költői hatás eszközeiben, de költői gyakorlatukban mindez másként érvényesül, mint mesterükénél. Ez az irány, az Arany szellemében művelt líra, él ma is — jobb termékei állják az összevetést az újabb, más irányú költői törekvések értékesebb hajtásaival; ez az irány nem járta le magát — de meg kell vallanunk, elvesztette kapcsolatát az olvasók szélesebb rétegeivel. Belső okokból vesztette-e el uralmát, talán mert 'termelő elve', művészi ereje csökkent, vagy kívülről döntötték meg, a közszellem,

az ízlés megváltozása, új művészi elvek meggyökerezése: nem kutatom. A tény tagadhatatlan: a mai kor a lírában nem Arany kora.

A fölületes, elhamarkodott ítélet azonban nem áll meg ezen a ponton, hanem Arany követőivel azonosítja magát Aranyt, s úgy nézi, hogy irányának elhanyaglásával az ő lírájának is bealkonyult: annyira elszakadt a modern élettől, annyira a már jelentőségét veszített múltban gyökerezik, hogy a mai ember előtt idegenné vált; az, ha van történeti érzéke, tisztelheti benne egy letűnt kor költői törekvéseinek művészi megvalósulását, de lelkét együttrezgésre már nem bírja ez a költészet. Én úgy látom, hogy mind ennek éppen az ellenkezője igaz. Arany lírája eszmével és érzésvilágával, hangulatával és hangjával olyan közel kerül a jelen emberének lelkületéhez, mint egy más régibb magyar költőé sem, ez a líra egyik-másik — igen sok! — nyilvánulásában egészen modern, szinte szülőanyja lehetne a legújabb lírai törekvéseknek.

Valóban, Arany lírájának Janus-arca van, s mint az itáliai isten szobra a római templom ormán, az is egyik arcával a múltba tekint vissza, a másikkal az azóta jelenné vált jövőbe. Észrevették ezt már kortársai is, s míg egyik kritikusa Salamon Ferenc, költői munkásságának a múltba néző felére utalt: »Arany záróköve lírai költészetünknek«,¹ addig egy másik, Erdélyi János, egy próféta intuíciójával kimondta, hogy Arany »a magyar líra azon képviselője, kiben határozottan kivehető a sokak által előkészített — új — irodalom kezdete«.²

Arany lírájának első arca, a múltba néző, ezúttal nem foglalkoztat bennünket. Mennyiben záróköve ez a líra a nemzeti klasszicizmusba kiteljesedő fejlődésnek, azt épp-

¹ Id. helyen, *Irodalmi tanulmányok* II. k. 35. l.

² Először a Pesti Naplóban, 1856.; olvasható a *Pályák és pálmák* 439. l. Erdélyi természetesen a maga korára vonatkozólag teszi ezt a megállapítást.

úgy megállapította a tudomány, régebben éppen Salamon és Erdélyi, majd Gyulai Pál és Riedl Frigyes, legújabbán meg Voinovich Géza, mint ahogy ugyanők föltárták mindazt, ami Arany lírájában önmagáért, önmagában érték, ami ott tiszta esztétikum, az örök emberinek művészi revelációja. Ebben az irányban az irodalomtörténet teljesítette kötelességét. Tudjuk, hogy Arany lírájában megszólalnak a szubjektív és objektív indítékok egyaránt. Megszólalnak a szubjektívek, egyfelől a szívnek minden költőileg értékesíthető érzése: a hit Isten bölcsességében és jóságában, a bizalom a költészet fölemelő erejében, a szeretet melege és közvetlensége, a gyönyörűség a természet pazar képeiben, másfelől hangot talál az értelem, a költészetté finomuló reflexió, amely gyökerét a kedély mélyébe ereszti le s hajtásait fölnyújtja a filozófia magasságába — lírikumaiban, amint Voinovich Géza megállapította, »kitáruul egész élete, egy nagy szellem és nagy szív vívódása s késő megnyugvása«.¹ De megszólalnak líráján az objectív indítékok is: a kor vezető eszméi és jellemző vonásai, a magyar faj lelke és jelleme, s nemzetének nagy érdekei és nagy aggodalmai — »megtestesül benne mindaz, ami fajunk szellemét és természetét jellemzi«.² S mindez a mély, átélt kedélymozgalmak erejével és őszinteségével tolmácsolva, a belső és külső forma páratlan művészetével megjelenítve — Arany lírája valóban tiszta költészet: nemes lelki tartalom s annak megragadó kifejezése. Értékét még fokozza a két heterogén elemnek, a szubjektívnek és objectívnek átszövődése egymáson: amott az egyéni indítékokban, a maga lelki mozgalmainak rajzában a nemzet érzésvilágát tükrözi, emitt az egyetemes világán átcsillogtatja egyéniségének személyes vonásait.

---

¹ Id. Arany kiadásában 7. l.

² Gyulai Pál mondja Arany János fölött tartott emlékbeszédében (1883); újra megjelent: Gyulai, *Emlékbeszédek*, I. k. 254. l.

IV.

A lírikus Aranynak erről az arcáról, a multba nézőről, a kitűnő portrait-k egész sorával rendelkezünk, én most a másik arcát szeretném megvilágítani, a jelenbe nézőt. Az arc, mondják, a lélek tükre: az ember külső és belső képe egymásra utal. Aranynál is. Merüljünk el belső képének szemléletébe, tanulmányozzuk lelki világát. Az első megállapítás, amelyre már a megfigyelés első percében rájuttunk, az, hogy Aranyban egy olyan ember-típus áll előttünk, amely az ő korában egészen ismeretlen volt, olyan lelki szervezet, amely a XIX. század közepén íróvilágunkban párja nélkül állott. Arany, az ember, minden ízében más szabású egyéniség, mint azok a költők, akiknek nyomába lépett. Őseitől öröklött értelmi és erkölcsi dispositiói, majd életsorsának mozgalmi a sajátos vonások egész sorát fejlesztették ki lelkében, s azok a maguk gazdagságában és változatosságában, olyan sokrétű, rendkívül bonyolult lelki szövedékké alakultak, amilyent a mult század dereka nem termelt. Költőtársai — elődei is, a két Kisfaludy, Berzsenyi, Vörösmarty, kortársai is, Petőfi és Tompa — leegyszerűsített lelki valóságok az ő komplex, differenciált lelkisége mellett. A magyar költők sorából az egy Kölcsey volt hasonló lelki komplexum — egyebekben is szellemi előde Aranynak — de csak mint ember, és nem mint költő. Kölcsey a klasszicista Kazinczy tanítványa s a művészetben az idealizmus híve, színe éterivé finomítva adta költészetében lelki mozgalmait, s azok, tárgyaltanítva, sejtelmes hangulatokká inkább csak érezhető, mint megérthető sóvárgássá és borongássá halkultak: Arany, a művészi realizmus híve, az objektivitás leplén keresztül akaratlanul is átcsillantatja azokat a lelki folyamatokat, amelyekből versei fakadtak. Az álmvilágban nemes ábrándjainak élő Kölcseyről azt mondta halálakor Wesselényi Miklós: nem volt közénk való; Arany szintén idegenszerű jelenség a XIX. század közepén.

Az első megfigyelést nyomon követi a második:

amilyen szokatlan, újszerű volt a XIX. század világában Arany lelki valója, ez a változatos vonásokból összeszőtt gazdag lelki komplexum, olyan közismert ma ez az ember-típus. Arany vagy egy félszázaddal megelőzte korát. Aranyban a ma bonyolult lelki világú embere önmagára ismer, fölismeri a maga szellemi rokonát, a modern embert. De fölismeri — s ez a harmadik megállapítás — a maga komplex lelkének összetevőit is Arany lelki vonásaiban. Azokon az elemeken, amelyekből Arany lelki szervezete fölépült, szintén rajta van a modernség bélyege, nem csak összeszövődésükben, hanem külön-külön is szokatlanok vagy épen ismeretlenek voltak a múltban, szokottak, közismertek a jelenben.

Valóban Arany vérmérsékletével és kedélyéletével, világnézetével és érzésvilágával sokkal közelebb áll hozzánk, mint kortársaihoz, s a maga idejében, a romantikának hevülő, szenvedélyektől fűtött, merész ábrándokat hajszóló, nagy elszánásokra kész korában idegenül állott. Milyen más volt ő, mint bárki! Amazok lelkében csupa erő és bizalom, derű és optimizmus, az övében kétség és habozás s az aggodalom sötétén látása; amazok, ha lesújt rájuk vagy nemzetükre a sors ökle, elkeserednek vagy haragra gyulladnak, de nem törnek meg: vállalják a küzdelmet s hisznek a diadalban. Petőfi még akkor is buzdítja nemzetét, amikor már érzi, hogy minden elveszett, Vörösmarty még a *Vén cigány* sötét félelmes képeit is az eljövendő ünnep biztos érzetével úzi el; Arany megtörik a csapások súlya alatt, s a fájdalom panaszos hangokat facsar ki szívéből. Költőtársai határozottak vagy épen elszántak, Arany a maga dolgaiban aggályoskodó, félnék, »túlérző fájvirág, szenved minden illetésre«. Azok tudatában vannak hivatásuknak és erejüknek s ismerik érdemeiket, Arany kételkedik önmagában is, művészetében is; azok emelt fővel járják az élet és a költészet útjait, Arany tétován lépked az élet szérűjén és szorongó szívvel a költészet kertjében, ott belefárad már az elején a meddőnek vélt küzdelembe, itt, önbizalom híján, gyakran

belefárad a költői terveivel vívott viaskodásba — nincs költőnk, akinél a költői teremtés útját annyi félrehullott töredék jelezné.

Ez az ember, ez a költő csak életének dátumaival tartozik a XIX. századba, egész lelki valója a jelenhez csatolja, a mi enervált, ideges korunkhoz. Ebben a reménytelenül küzdő, fáradt, sötétesen látó emberben fölismeri a modern ember a maga sorsának osztályosát, a XIX. század emberének lelki küzdelmeiben a maga vergődő, aggályoskodó, kétségeivel vívódó lelkének mozgalmait. Nézzünk a mélyére ennek a modern szabású léleknek.

Arany lelki világába legmélyebben azon a résen át pillanthatunk, amelyet egy ízben akaratlanul maga nyitott. »Ha én arról meg tudnék győződni — írja Lévy Józsefnek — hogy amit írok, az mind jó, szép, felséges: nálam termékenyebb író nem lenne a föld kerekiségén.«¹ Ez a maga igaz szerénységével megdöbbenő nyilatkozat nem pusztán a költői önérték lecsökkent fokára vall, ez egy mélyebről fakadó gyöngeségnek, az önbizalom hiányának egyik tünete s az élet minden vonatkozásában jellemző Aranyra. Arany, noha embernek is époly kitűnő volt, mint költőnek s az életben is minden kötelességét legtökéletesebben teljesítette, emberi munkásságával is elégedetlen volt:² a kishitűség, a bizalmatlanság önmagában és erejében adja meg Arany lelki képének alapszínét.

A kishitűség, az önbizalom hiánya bizonyára veleszületett eleme volt Arany lelkének, de kifejlődéséhez hozzájárultak életének szerencsétlen viszonyai. Élete csupa küzdelem volt: előbb az emésztő kenyérgonddal, »a nehéz időkkel, amelyek életpályáját kivetették sodrából, a mostoha

¹ Levele 1852. október 16-ról. Arany *Hátrahagyott iratai és levelezése* IV. k. 14. l.

² Kivált tanári működésével volt elégedetlen, pedig a természet *donum didacticummal* majdolyan mértékben megajándékozta, mind *donum poeticummal*, s megállapítható, hogy az ötvenes évek legkitűnőbb magyar tanára volt.

körülményekkel, a sors csapásaival»,¹ majd a testi kórral s az azt fölfokozó hypochondriával — közben, állandóan, a legnagyobb küzdelem, önmagával, egyfelől a függetlenségért, a horatiusi nyugalomért, másfelől a »tökéleteségért«. ² A reménytelennek látszó küzdelem nyomán ott járt a csüggettség; s ezt még élesztette az új korszak előszele, az a kriticismus, amely Kant filozófiájából kisarjadva előbb, már korábban, megtermékenyítette a bölcselkedést, majd skepticismussá fejlődve ráfeküdt a lelkekre. Ez a skepsis, a modern ember gyöngesége, belefúrta magát Arany lelkébe, s ott megfogant az erőtlenség érzetének szokott velejárója, a sötétenlátás, a pesszimiztikusan színezett világnézet.

Az új kornak ez az életszemlélete kedvező talajra találván Arany lelki valójában és sorsának alakulatában, elhatalmasodott rajta, fölverte benne a szívgyötrő érzések egész raját. Csak családja és legbizalmasabb barátai tudták, hogy a látszólag nyugodt, higgadt, sorsát békén hordó ember lelkében az érzelmek vihara dúl: a küzdésre nem termett ember lázongása a mostoha sors ellen, amely őt örökös harcokba sodorja, az elégedetlenség a reá erőszakolt munkakörrel, a sóvárgás az álmodott, de valójában egyre távolodó életcél felé, s a legfájdalmasabb, az a lesújtó tudat, hogy nincs ereje kitépni magát a végzet karjából, végig kell járnia a reá váró stációkat.

Mennyi tépelődés, mennyi meddő felelet-keresés az élet meg nem oldható kérdéseire és mennyi gyötrődés! S Arany az egyén gondjain, gyötrelmein kívül átszenvedi a nemzetét is — annak sorsa éppoly bizonytalan, éppoly sötét, mint az övé. A kor minden aggodalma, kínja ott rézeg lelkében, s az, mint a földrengésmérő műszerek, nagy kilengéssel reagál a legcsekélyebb illetésre.

¹ Voinovich szavai id. Arany kiadásának bevezetésében 6. l.

² Ugyanott.

V.

Ez a viharvert lélek objektíválja magát lírájában, s valamint maga a megtépett lélek újszerű jelenség volt abban a korban, újszerűek hangjai is. Újszerűek abban a korban, de olyan ismertén csengők nekünk. Mi, a ma emberei, akiknek lelkét össze-vissza szaggatták a közelmúlt eseményei, akik majd két évtized állandó gyötrelmeit hordjuk szívünkben, s a mostoha sorssal és az emberi gonoszsággal folytatott meddő küzdelemben napról-napra veszítjük energiánkat és sorsunk rossz óráiban — ó mennyi van ilyen! — úgy érezzük, hogy a reménység utolsó szála is kihull kezünkől: olvasva Arany lírikumait, hányszor ismerjük föl bennük, megdöbbenve, a magunk lelki vergődésének képét. Olvasva az ősz mesteri rajzát:

Oda van a szép nyár, oda!
A természet lassan kihal;
Nincs többé nagyszerű, csoda,
Többé se' napfény, sem vihar;
Pacsirta nem szánt, csalogány
Nem zöngi dalját este, reggel;
Nincs délibáb...

Egyhangúság, egyformaság;
A nappal egy világos éj;
Nem kék az ég, nem zöld az ág,
Menny, föld határán semmi kék;
Csak sír az égbolt ezután
Örök unalma lanyha cseppel,
Míg szétolvad...

(Összel.)

ki nem érti ki ebből a két versszakból, hogy ez a természeti kép szimbolum: a ködös, borongós, kietlen táj 1850 őszén a hazája sorsán kesergő költő reményvesztett lelkét szimbolizálja — de szimbolizálja a mienket is, akik a vigasztalan jelenben hiába várjuk, mint egykor Arany, az életadó napfényt, a sorsunk-megfordító csodát. S a ma em-

bere ebben a rideg világban, ebben a »híves, ködös ősz«-ben éppúgy »kietlen mezők pelikánja«, mint Arany: hasztalan sóvárog a magasba, ahol »a kis pacsirta, tavasz hirdetője« szánt, énekelve az új feltámadás dalát. (*Hiú sóvárgás.*) Nincs számára menekvés. Ha a mult felé fordul, fényes emlékeinek világánál még sötétebbnek látja a jelent. Hányan vagyunk öregebbek, akik ifjúságunkban végigéltük egy boldog, gondtalan, reményekkel telt kor lüktetését s most a letűnt mult visszahozhatatlan világát idézve, elmondjuk Arannyal:

Én a kifáradt küzdelemnek
Hanyatló korszakán merengek,
Szemem alátekint...
Késő, habár láttam virágát,
Biztatnom a kidőlt fa ágát:
Virágozzék megint...

(A dalnok búja.)

De nem csak a szép mult tűnt le örökre. A *Letélszem a lantot* mélabús hangjai ráeszméltetnek, hogy vele együtt oda van lelkünk ifjúsága is. Nem azok vagyunk már, akik voltunk — az örök emberi fájdalomnak ez a kitörése, Horatius óta annyszor fölhangzó költői szólam, Arany verséből megrázó erővel csendül ki s olyan modern hangszínt kap, mintha a magunk szívéből búgna föl. S ha a múlttól a jövő felé fordulunk, találunk-e reménysugarat? Megmondta Arany:

De kopár, sivatag jövőm láthatára:
Mért fussak felé, ha nem ígér enyhülést!
Megtompult kebellem, szemeim bezárva,
Óhajtom magamra a megsemmisülést.

(Mint egy alélt vándor . . .)

S ez a vég, amint Arany *A hajótörött* című költeményében előre vetíti képét, éppolyan feledhetetlen, mint az, amelyet Lucifer Ádám elé idézett — feledhetetlen, mert lenyűgözi az ember lelkét, s az nem tud szabadulni tőle:

Még tennap azt hívé,
 Kezében élte gyámola
 S derülten int felé
 A vénség biztos távola;
 Hogy számadását megtevé,
 Hiányos számra nem talált,
 S ezen hitben nem rettegé
 Ama nagy Zérust, a halált.
 Féljétek Istent, emberek!
 Az élet számvetése csal:
 Reménybukott szív halni vágy,
 Koldús marad, meg mégse' hal.

Mintha Arany próféta lelke 82 évvel előre nézett volna a jövőbe: ami 1850-ben Kasszandra-jóslatként hangzott, az ma valóra vált. A jelen fürgetegében még a jól megalapozott emberi sors pillérei is repedeznek az élet alkonyán — ki tudja, nem omlanak-e a következő pillanatban a szerencsétlen vénségre.

Akit a mult árnya bánt, a jelen világa gyötör és a jövő képe rémít: hiába keres enyhülést a búfelejtető álomban. Arany sem talált. A tépelődő, sötét gondolataitól megkínzott, fájdalmas érzéseitől sebzett ember testi-lelki vergődését milyen páratlan elevenséggel és szemléletességgel festi Arany:

Fekszem kínos ágyon. Minden tagom össze-

Zsibbadoz fektemben, mintegy lekötözve.

Csak tompán sajog a fájdalom, nem éget;

Homlokomon érzek hideg verítéket.

Minden pelyhszál nyom, mint egy-egy kődarab,

Akadoz eremben a vér, s el-elmarad;

S míg legyez szárnyával borongó pillámon,

Körmével szorítja keblemet az álom.

(Álom-való.)

Van-e ennél találóbb képe a fölzaklatott idegrendszerű mai ember kínos elalvásának, hasztalan nyugalomkeresésének? S mikor a lezáruló pillák nyomán az alvó költő lecsökkent öntudatában megindul a gondolatfolyam, a szelíd, boldogító és a kínos, rémítő képzeteknek egymást váltó sora: milyen merész, megragadó álomképeket varázsol elénk a költő

az emberi lélek legmélyebb rétegeibe látó psychologus biztonságával¹ és a szárnyaló képzeletű költő művészetével.² Önfelédten átengedjük magunkat a remek strófák lebilincselő varázsának. Egyszerre, egy mérhetetlenül gyötrő álomkép hatására, fölriad a költő s vele mi is rádöbbenünk a valóra. A költő egyéni sóhajába:

Istenem, Istenem, mily jól esik ennyi
Gyötrő álom után végre fölserkenni...

belevegyül a mienk. A derengő öntudatú költő most az élet képeit idézi maga elé. Fölzaklatott lelkiállapotában megnöveli arányaikat, elmélyíti színeiket, a való képei egész víziókká válnak: vérpatakokat lát, égő falvakat, rombadólt otthonokat és temetetlen holttesteket. Ezek a víziók époly művésziek, mint álomképei voltak — de még gyötrőbbek. Megértjük a költő újabb kitörését:

Istenem, Istenem, mily jó volna ennyi
Gyötrelmes valóból szebb álomra kelni.

Igaz, ennél a valónál még az a szörnyű álom is kívánatosabb volt. Az nekünk is, Trianon magyarjainak, s a hitszegő hitről, a dölyfös ármányról, ámításról és hazudozásról, az álarcát eldobott bűnről, az igazság ellen nyiltan viselt harcról olvasva, föltűnik mai ellenségeink Judás-arca, s ökölbe szorul a kezünk.

Kell-e az *Álom-valónál* modernebb szellemű költemény, van-e vers, amely jobban hozzásimul a mai ember hangulatához? Általában Arany lírájának ez a fele, a kétségeivel vívódó, csüggeteg vagy épen megtört lélek költészete, egy örök emberi kedélyállapotot páratlan erővel érzékkít meg, s az minden idő embereinek szívéhez szól, mert

¹ A költő tudatosan az emberi lélek leggyakrabban visszatérő álomképeit szerepelteti: álom az álomban — súlytalanná válás — lebegés — röpkedés — az akarat megbénulása a fenyegető veszedelem pillanatában — takaró alól kinyúló kar nyomán támadt hideg-érzet objektívalása (itt egy hidegvérű kígyóban).

² Képzelete megjárja a vizek mélyét és a levegő-ég magasságát, meghurcolja őt a kietlen puszták és a véres harcok világában.

mindig lesznek az ember életében nehéz órák, amelyekben meginog a hite és sötéten látja maga körül a világot. Most meg, mikor a jelen nyomorúságában és a jövő bizonytalanságában megsokasodtak a gondterhelte arcok, és fölburjánoztak a lélekfojtogató gondok, még inkább a magunkénak érezzük Arany költészetének ezeket a sötétszínű fájdalom-virágait. Mennyivel frissebbek, mint kortársainak ma már hervatag termései! Az a két sötéten csillogó világ, Vajda Jánosé és Reviczky Gyuláé, amelyekben modern költészetünk gyökértalaját szokás keresni, milyen fakó Aranyé mellett. Pesszimizmusukból éppen az hiányzik, ami Aranyénál letörli a pillanatnyiség jegyét és megadja neki az időntúliség erejét, az örök emberi — az ő verseikből csak az egyén szenvedéseit halljuk ki s nem a magunk gyötrődéseit is. Avult a tárgykörük is, amely egykor forradalmat indított meg, mind a hűtlen asszony örök siratása s a Gina-ciklusba fojtott érzékiség, mind a perdita-költészet hazug romantikája. Hangjuk meg egészen a múlt idők zenéje. Vajda görgeteges pathosa, Reviczky szentimentális siráma egyaránt idegen a modern ember valójától, s idegen a harmadik 'praemodern' magyar lírikusnak, Komjáthy Jenőnek keresett, dagályos dikciója, amelybe a maga szellemi nagyságának tudatától megmámorosult költő 'kozmikus' színezetű képzeit foglalta. Arany dikciója pedig, ez a választékosságában is közvetlen, merész fordulataival is természetes költői stílus, noha időben vagy negyven évvel meszszebb esik tőlünk, mint Reviczkyé és Komjáthyé, szellemben egészen a miénk, mintha csak közvetlen közelünkből hangzanék föl.

Íme Arany lírájának jelenbe néző arca. A jelenbe néz, de a jelennek szól is. Nem prófétai ihletből. Arany nem sejtette meg a jövőt, hanem a történet folyama kanyarodott hozzá vissza. Mindegy, az eredményen nem változtat. Arany líráján ezelőtt 70—80 évvel modern csengésű melódiák keltek életre, s azok a jelen érzéseit tolmácsolva a mai ember szívéhez is a régi erejükkel szólnak.

VI.

Az újszerű hangot Arany lírájából először Négyesy László hallotta ki. Ugy találta, hogy Arany megszólaltatja a meg hasonlást s ebben látta költészetének modernségét, az elhajlást Petőfi nyomán járó líránk uralkodó irányától.¹ A megfigyelés éles szemre vall, bár a »meg hasonlás« talán kelleténél erősebb szó, s megtévesztő melléközöngék járnak vele. Arany nem hasonlott meg sem magával, sem a világgal, de az érzéseit tükröző lírában van valóban bizonyos kettősség, valami hasadás: mintha érzésvilága, s nyomán költészete, ellentétes sarkok felé gravitálna. A csüggedés, a sötétenlátás, a reményvesztettség nem állandó karakterisztikuma Arany lírájának, s a sorsával elégedetlen, önmagában bízni nem tudó, a kétségbeesés szélén lépdelő Arannyal szemben ott áll a másik Arany, az erős, a bízó, akinek szívében kiolthatatlanul lobog a hit, a hit nemzete jövőjében, az eszme erejében, az ideálok örökkévalóságában. Ez a hit erős, bár időnként megremeg a valóság kalapácsütéseitől. A hívő Arany is tudja, hogy nagy érdekek forognak kockán, s olyan erők is belekapnak sorsunkba, amelyekben nincs hatalmunk, de nem esik kétségbe, bízik Isten jóságában és az erény diadalában — nem félti sem hazáját, sem a nagyvilágot.

Így a maga kedélyéletéből fakadt verseinek borús, leverő hangulatával szemben, Arany objektív lírája bizakodó, fölemelő. Ezekben a versekben is súlyos problémákat görget a gondterhelte költő, hangja komoly, megilletődött, de a magyarság sorsán aggódó s az emberiség javát féltő ember gondjain keresztül sugárzik, ami szubjektív verseiből hiányzik, a derű — ha ez a derű olyan is csak, mint az őszi napsütés: fénye van inkább, mint ereje. Az a megnyugtató akkord, amelyben ilyen költeményei kihangzanak, a remény és a bizalom érzéséből ered, s nem a bizonyos győzelem tudatából. A romantikus lelkesedés

¹ Arany (1917). 21. l.

gondtalan optimizmusa idegen Arany valójától — de a lélekerősítő érzéseknek az az ikerpárja legyőzi az ember legsúlyosabb aggodalmait: nem aggódik sem az egyén, sem az emberiség sorsán. Hiába hirdeti neki a tudomány, hogy az ember lelke testéhez van kötve, s életünk hossza csak az az arasznyi lét, amelyet a földön töltünk: ő a meggyőződés erejével vallja, hogy a lélek halhatatlan, élete örök (*Honnan és hová?*); hiába mutatja a világ története, ez a szomorú tanulmány, hogy a megkövült gonoszság, a bilincsel fenyegető erőszak és a megfélemezhetetlen szenvedélyek, újra meg újra háborúba hajszolva a nemzeteket, öröktől örökig meggyalázzák az ember legnagyobb kincsét, az észet: bízik a bölcs Isten rendelésében, hogy az igaz ember a harcban is híven betöltheti tisztét, ott is megmaradhat Isten méltó képmásának (*Gondolatok a békekongresszus felől*); és bár a nemes, tisztalelkű ember élete állandó szenvedés, mert itt a földön a becsület válla nyomort hord, az erény és az ész meg van tiporva, a bűnösnek viszont földi éden a sorsa: megvigasztalja az a tudat, hogy a földön túl van egy jobb haza, s ott elnyeri jutalmát az erény (*Fiamnak*).

Ezekből a gondolatokból kiütözik a másik Arany alaptermészete. Borús az is, s a nagy problémákat nem meri az optimizmus rózsás tanítása értelmében megoldani, de megoldásukból nem az a sötét világnézet villan felénk, amellyel Arany befelé, a maga lelkébe nézett. Kifelé, a magyarság és az emberiség életébe nézve, ha tépelődik is sorsukon, s rettegve gondol a jövőre (*Válság idején*), erős akarattal kiemelkedik kétségeiből s balsejtelvei közt is ki tudja küzdeni magának a reményt¹ a nemzet jövő nagyságában és dicsőségében (*Álom-való*), vagy észkokkal, a természet örökérvényű törvényeire gondolva, éleszti lelkében a hitet, hogy a nemzet alélt állapota nem a közelítő halál jele, csak nyugalom, s

¹ Voinovich munkája id. kiadásának 56. lapján.

abból új élet fakad (*Kies ősz*). És — csodálatos — nemzeti létünk egyik legválságosabb órájában, az 1861-i februári pátens megjelenése után, mikor már veszve látszott minden, s még a haza higgadt bölcse is attól félt, hogy a következő lépés forradalomba és nyomán bukásba dönti a nemzetet: Arany egy megrázó ódában, a *Magányban*, miután egypár nagyszerű képpel szemünk elé festi a láthatatlant, a nemzet földült lelki állapotát, megedzve szívét a vértanú imájában, győzedelmi dalt énekel:

Az nem lehet, hogy milliók fohásza
Örökké visszamálljon rólad, ég!
És annyi vér — a szabadság kovásza —
Posvány maradjon, hol elöntették.
Támadni kell, mindig nagyobb körökben,
Életnek ott, hol a martír-tetem
Magát kiforrja csendes földi rögben:
Légy hű, s bízzál jövődbe nemzetem.

És vissza nem foly az időnek árja,
Előre duzzad, feltarthatatlanúl;
Csak szélein marad veszteg hinárja,
S partján a holt-víz hátra kanyarul.
Bízást!... mi benn vagyunk a fősodorban:
Veszhet közölünk még talán nem egy:
De szállva, ím, elsők között a sorban,
Vásznunk dagad, hajónk előre megy!

Milyen lelki erőről tanúskodik ez a diadalének! A nemzetnek az a fia, akinél mélyebben senki sem érezte át az óra iszonyú komolyságát, s akinél senki sem látta tisztábban, hogy körülöttünk a halál örvénylik: meggyőzi kétségeit, hogy meggyőzhesse nemzetét, fölbátorodik, hogy bátoríthassa a reményükvesztetteket.

Ez az Arany, a hívő, reménykedő Arany már nemcsak a mai kor emberének szellemrokona, mint a másik, a lesújtott, a reményevesztett. Ez az Arany minden idők embere előtt például áll. A csüggeteg Arany tépelődő, önmagával viaskodó lírájának hatását fokozza alkalmoszerű-

sége, hozzásimulása a mai közhangulathoz, a maga gondjain túl, az eszmények világába emelkedett Arany bizakodó, szárnyaló lírájának meg az időfölöttiség ad különös értéket. Azokban a lírikumaiban, amelyek Isten, az emberiség, a haza képzetéről vesznek ihletet, benne lüktet az örök emberinek koroktól független életereje. Az emberiség is, és minden nemzet fiánál jobban a sorsüldözötte magyar, mindig reá fog szorulni a vígasztaló, emelő szózatra, s Arany e költeményeinek, művészi jelentőségükön túl, de épen művészetük ereje által, meg van és megmarad az a másik jelentőségük, hogy a fáradt, lelkében megrendült embert, visszaadva nekik a lelkükből kiszakadt hitet, kiragadják a tespedésből, fölemelik s megindítják a cselekvés felé.

VII.

Arany lírájának a hatása ezen a ponton túlgűrűzik az esztétikum területén, át az etikaéera. Vajjon nem tévedtünk-e ezzel a művészettől idegen tájékra? Valljuk mi is, hogy az esztétika és az etika két külön kultúrértéket ural, két külön szellemvilág, s a művészet célja önmagában van, alkotásainak nem hivatásuk az erkölcs szolgálata. De meggyőződéssel valljuk azt is, hogy a művészet még a *l'art pour l'art* világánál sem pusztá játék a fölös szellemi erők levezetésére. A művészet nagy és komoly ügy, az emberiség lelki szükséglete, hatalmas lelki élmény mind annak, aki adja, mind annak, aki elfogadja. A teremtő művész benne éli ki magát, s a műélvezőnek nemcsak képzelete kerül általa izgalomba, hanem szíve és értelme is, egész lelki valója. A műalkotások esztétikai hatása valóban a formai tényezőkön fordul meg, azon az erőn, amellyel a művész lelke tartalmát ki tudja fejezni — de a műalkotások nem pusztán az ember szépérzékére hatnak, hatnak az egész emberre is, épen tárgyukkal, a bennük kifejezésre jutó lelki tartalommal. Az emberi lélek egy és oszthatatlan: bármelyik feléről érintjük, a maga egészével reagál az illetésre. Éppen azért a művészi termékek megítélésénél nem mondhatunk le annak

a megállapításáról, milyen hatást tesz az emberre anyagával: eszmei felével, kedélyvilágával, indítékaival és világnézetével, szóval, milyen érzéseket, milyen gondolatokat ver föl olvasója lelkében. S a művészetek sorából épen a költészet az, amely tartalmi felével minden társánál mélyebben hat az emberre. Kivált erkölcsi valónkat hozza mozgalomba, s az, akarva-akaratlan, állást foglal minden költői alkotással szemben: vonzódást vagy idegenkedést érez, s ez az érzés alapozza meg a mű esztétikai hatását is. Így a költészet minden művészetnél szorosabban hozzákapcsolódik az etikumhoz, s hivatását akkor tölti be legméltóbban, ha nemes formában nemes lelki tartalmat ad. Az ilyen költészet nemcsak a képzelet világába ragadja az életből az olvasót, hanem fölemeli a realitásnak anyagilag és erkölcsileg szennyezett talajáról az eszmék és eszmények tiszta légkörébe — hatásában tehát az igazi költészet mindig etikus jellegű. Nemcsak a tragédiából sarjad ki az Aristotelestől megfigyelt katharsis: minden értékes műalkotással velejár a lélek megtisztulása.

Ebből a szemszögből nézve áll előttünk teljes valójában Arany költői nagysága, így látjuk meg igazi jelentőségét a magunk világában. Nincs magyar költő hétszázéves magyar irodalmunkban, kezdve a sort a *Löweni Mária-siralom* szerzőjén, a XIII. századi ismeretlen Domonkos-szerzetesen, akinél az esztétika és etika világának körei annyira egybeesnének, mint Aranynál, s nincs magyar költő, akinek költészete olyan fölemelő volna, mint az övé. Ez a költői világ tiszta, mint a kristály, és léleképítő, mint a legnemesebb szentbeszéd. Tiszta, mert nincs benne morális folt, ami erkölcsi érzékünket sértené, léleképítő, mert pozitíve is, minden vonatkozásában erkölcsös.

Arany költői világáról szólva, most nemcsak lírájára gondolok, sőt nem is elsősorban arra. A magyar líra, amióta zeng, a legrégebbi ránk maradt lírikumtól kezdve a jelen század elejéig, mindig a nemes érzések, az emelkedett gondolatok tolmácsa volt. Aranynek epikája

az, amely ebben a tekintetben olyan páratlan. Elbeszélő költészete, noha epikumai fogalmazásában pusztán művészi erők működtek, s céljuk is immanensen művészi, sokkal erősebben etikai jellegű, mint társaié, több benne az erkölcsi tartalom. Jókait és Mikszáthot nem is lehet egyszerre említeni vele, amannak gondtalan derűjében a gyönyörködtető célzat háttérbe szorítja az erkölcsi gondolatot, émennek a cinizmus enyhe árnyalatával színezett világnézete meg éppen nem egyszer szembe kerül a morállal. De még a szigorúan etikus lelkületű Vörösmarty és Kemény is sokkal kevesebbet visznek elbeszéléseikbe erkölcsvilágukból, mint Arany, s a morális nem válik műveikben a hatás tevékeny elemévé. Arany egész epikája, tárgyaival és eszméivel, szellemével és fölfogásával, az igaz és a jó kettős pólusa felé fordul: eposzainak és balladáinak költött világában, képzeletalkotta hőseinek életében az erkölcsi törvény nemcsak az úr, hanem minden mozzanat feléje mutat, azt szolgálja.

Az élet Arany epikájában, csakúgy, mint a valóságban, örök küzdelem, a jó és a rossz principiumának harca: nagy eszmék és az erőszak, nemes érzések és aljas indulatok, a nagy közösségek érdekének szolgálata és önző törekvések ütköznek össze, hol két embert vagy embercsoportot állítva egymással szembe, hol egy ember lelkét tépve szét két szembeforduló félre. S míg egyfelől ezt a küzdelmet, elbeszéléseinek költői tárgyát, lélektani mozzanatokból fejlesztve fokról fokra, páratlan biztossággal vezeti az előzményekből kikerülhetetlenül bekövetkező katasztrófaig, s ezáltal epikumaiban a legnagyobb szerűt adja, ami művésztől telik — embereknek, élő valóságokat érzett embereknek, az igazság erejével ható belső és külső életét: addig másfelől a küzdelem rajzából éppoly biztossággal sugározta ki az ellenmondást nem tűrő erkölcsi igazságot.

Az igaz ügy Arany költői világában nem mindig győz, sokszor, talán legtöbbször, elbuktatja az ármány, s az ártatlannak, a nemesnek sorsa gyakran szenvedés vagy

pusztulás. A szegény kis fiút halálra kínozza a szívtelen anyja (*Árva fiú*), a nemes szűz liliom-testét meggyalázza a léha nagyúr (*Zács Klára*), a fiatal szívek boldogságát megtöri az apai önkény (*A kép-mutogató*), a hazájuk bánatán kesergő lantosokat vérpadra küldi a zsarnok (*A walesi bárdok*). Ugyanez a sorsa a legnagyobbaknak is, a nemzet herosainak. Az egyik, a magyar őstörténet félelmetesen hatalmas hőse, egy nagy eszmére, nemzete viláгурalmára, teszi föl életét, s halálával épen az omlék össze, aminek érdekében küzdött, nemzete (hún trilógia); a másiknak, a magyar lovagvilág legfényesebb hősenek, sorsa még tragikusabb: meg kell érnie, hogy kiöregszik az életből, lejárt az ideje, sőt azt is — s ez talán az emberi szív legnagyobb fájdalma, — hogy vele együtt eszményei is túléltek magukat, rombadőlt az az eszmevilág, amelyben élt. (*Toldi-trilógia*.)

Mennyi csalódás és mennyi fájdalom, mennyi könnybe-
verbe fulladt nemes törekvés, mennyi meg nem érdemelt katasztrófa a költészet világában — de nincs-e ugyanígy az életben? Mégis milyen különbség a való és a költött világ között! Amott a sors igazságtalansága nyomán a szívek háborgása és a fölzaklatott indulatok keserősége, emitt az élet bántó esetlegességei egy magasabb harmóniába simúlnak, mert föltűnik mögöttük, amit az életben annyiszor hiába várunk, az erkölcsi igazság ereje. Arany beleviszi epikumaiba egész erkölcsi világát, s bár mint igazi epikus elvonul hősei mögé, elbeszél és nem ítél, mégis meséinek minden fordulata elárulja erkölcsi állásfoglalását, s ezt az az érzület határozza meg, amelyből hőseinek tettei erednek. A költő együttérez a jókkal, a méltatlanul szenvedőkkel, szembefordul a gonoszokkal és bűnösökkel, nem szóval, ítélkezve, mint a bíró, hanem pusztán előadásával éreztetve, mennyire megbecsüli az erényt, s mennyire visszadöbben a büntől. Minden története, még a legtragikusabb is, megerősíti hitünket az erkölcs uralmában. Az egyikből megértjük, hogy nem lehet büntetlenül megsérteni Istennek vagy az embereknek törvényeit, a másik azt hirdeti, hogy az

ember az erős akarat szárnyán lendül a magasba, a diadal felé; egyszer a hazafias érzés, másszor az önfeláldozás apoteózisát kapjuk, majd meg az a biztató szó hangzik ki a tragikus eseményekből, hogy az egyének sorsán fölül van valami nagyobbszerű és értékesebb, az ige, az eszme — s az él örökké, azon nem vesz erőt sem a gonoszság, sem az ármány. Arany minden verse mélyén egy-egy nagy igazság van, s mindegyik ráeszméltet emberi hivatásunkra — ez: bízva az eszme diadalában, munkával törekedjünk az erény felé. Az erény: az emberiség legnagyobb kincse; elérésének legbiztosabb eszközei: a kötelességteljesítés, a becsületesség és a hűség; a hozzá vezető nehéz úton az ember leghívebb kísérői: a hit és a szeretet; s tetteink legszigorúbb bírója önön lelkiismeretünk — ezek az azonosítások szűrődnek le Arany epikumaiból és lesznek olvasói lelkében vezető normákká, erkölcsi életük irányítójává.

Lesznek azokká, Arany akarata, sőt tudta nélkül. Arany nem akarta templommá formálni a költészet csarnokát, s nem kívánt benne versenyre kelni az erkölcsanító teológussal. S éppen ez művei erkölcsi hatásának titka. Miközben a szépet akarta konkrét képekben érzékeltetni, a nemesen gondolkodó ember belevitte verseibe a maga emelkedett fölfogását is az élet értelméről, céljáról, értékeiről, s az épp olyan észrevétlenül keríti hatalmába valónkat, amilyen önkéntelenül nyilatkozott meg.

Így Arany epikus költészete nemcsak belső igazságával és művészi erejével hat, hanem a benne rejlő etikai tartalommal is, mély és tiszta erkölcsiséggel: egyaránt neveli fogékonyságunkat az emberiség három nagy kultúrértéke, az igaz, a szép, a jó iránt. S neveli éppen azért, mert ez a három irányú hatása teljes harmóniában működik, olyan mértékben, mint egy más magyar költőé sem. De ennek az epikának nevelő hatása nemcsak mélységben páratlan: akció-sugara is nagyobb, mint többi költőnké — kiterjed az egész nemzetre. Eposzai, kisebb-nagyobb elbeszélései, balladáinak jó része, különböző erővel ugyan, és más-más

módon, de egyaránt megilletik a nemzet minden rétegét, mert hatásuknak nem vet határt az olvasóknak sem kora, sem rangja, még műveltsége sem, s az egyszerű szív épügy magáénak érzi ezt a költészetet, mint a legfényesebb elme. Arany epikáján egyformán épül minden magyar, s egy nemzet lelke gazdagszik belőle. Arany igazi nemzetnevelő, Széchenyi mellett a magyar nemzet legnagyobb nevelője.

Nevelő hatása, láttuk, kiterjed mind a három nagy kultúrérték felé. Neveli költészetének művészi elemeivel, a szép eszméjének tökéletes megvalósításával, a közízlést — ebben közös minden nagy költőnkkel. Neveli, kivált történeti tárgyú elbeszéléseivel, az értelmet: fejleszti a nemzet történelmi érzékét és elmélyíti történelmi ismereteit. Ezen a ponton már magasán a többi magyar költő fölé emelkedik, s csak a legnagyobb magyar történelmi regényíró, Kemény Zsigmond jelentősége mérhető össze az övével. Arany epikumáiban a nemzet multját, a költői lángelme fényével megvilágítva, nemcsak színesebb és művészebb, elevenebb és jellemzőbb képeket ad a magyarságnak, mint a történetírás, hanem azokat mélyebben és maradandóbban is vési a lelkekbe. Arany költészetének ezt a hatását, a benne rejlő tanító elem értékét egy szép tanulmányban Fináczy Ernő határozta meg, az iskola szempontjából, de azon messze túlmenő jelentőséggel: »Valamennyi költőnk közül neki köszön legtöbbet a magyar iskola. Nincs magyar költő, aki annyi történelmi érzéssel, annyi jellemző erővel állította volna a lelki szemünk elé nemzeti múltunk minden jelentős korszakát... Vörösmarty a honfoglalás költője, Petőfi a forradalomé — tegyük hozzá: Kemény a nemzeti harcok koráé — de Arany az egész magyar történelméé.«¹

A harmadik értékműzében, a jó területén meg éppen páratlanul áll nevelő hatásával Arany. Költészetének varázskörébe lépve, a tiszta erkölcs világában járunk, egy nemesebb, a földinél harmonikusabb világban, amelyben élesen

¹ Arany János. Magyar Pedagógia, 1917. 4. l.

elkülönülnek az erény és bűn fogalmai, s messze szétválnak a jó és a gonosz útjai. Itt egy felsőbbrendű, az emberinél magasabb törvény oszt igazságot, s az emberi cselekvés megítélésében nincs sem bizonytalanság, sem relativizmus; itt nem öltözik a hitvány, az aljas, a részvét, az álhumanizmus megtévesztő köntösébe: minden gondolat, minden szó, minden tett a maga igazi mivoltában jelenik meg előttünk. Ebben a költői miliőben megtanulunk látni, ítélni, tisztelni az erkölcsi törvényt, megbecsülni az emberi értékeket, köztük a legnagyobbat, az igazságot, s az eszmények világában élve, magunk is jobbak, nemesebbek leszünk.

Bezárult a gyűrű: az Arany epikájából három irányban kisugárzó nevelő hatás kitölti a nagy kultúrértékek egész körét. Kitölti teljesen: valóban nincs magyar író, aki műveivel gazdagabban kibontakoztatná az emberi lélek értékes vonásait.

De emberi valónkon kívül magyar voltunkra is hat ez a költészet, s erre is olyan erővel, hogy hatásához nem mérhető egy magyar epikusé sem. Arany a nemzeti mult ragyogó és borús fordulataiban, a magyar élet jellemző képeiben, a magyar derekasság legszebb példáit vezeti elénk, hőseinek egyéniségében a magyar jellemet faragja ki, sorsukban a nemzeti gondolatot eleveníti meg. A magyar mult, kivált a középkor magyar világa, fényes feléről bemutatva; az ősök, magyar eleink, testi és szellemi erejük teljében; vállalt föladataik nagyszerűsége, küzdelmük olyan eszmékért, amelyekért nemcsak győzni, hanem halni is dicső — mindez mélységes hatást tesz magyarságunkra: fölfokozza faji érzésünket, erősíti magyar öntudatunkat, meggyökerezteteti lelkünkben a nemzeti gondolatot, elmélyíti ragaszkodásunkat a magyar hazához. Olvasva Arany elbeszéléseit, növekszik magyar érzésünk feszítő ereje, s szívben-lélekben magyarabbak leszünk. Léleknevelés ez is, jelentőségben és hatásban mérkőzik azzal az erővel, amelyet Arany epikája esztétikai, értelmi és erkölcsi irányban kifejt.

Így lesz teljessé Arany nemzetnevelő hatása, így

emelkedik Széchenyi mellé a magyar nemzet legnagyobb nevelőjének. Az volt a múltban, az ma is — talán még nagyobb mértékben. Majd két évtized óta vérzivataros és minden emberi vetést letaroló orkán pusztítja a magyar földet, nyomán az élet egyre nehezebbé, kietlenebbé lesz, s a magyarság a sors csapásaitól porba sujtva, hitében és világnézetében megrendülve már-már összeroskad a szenvedések elviselhetetlen terhe alatt: nem szorul-e rá ez a meggyötört nemzedék még fokozottabb mértékben az Arany költészetéből kisugárzó erkölcsi erőre, amely nekünk, megzavart lelkű, erkölcsi iránytű nélkül céltalanul imbolygó XX. századi magyaroknak visszaadja hitünket, hivatásunkban és emberi méltóságunkban, a nemes eszmék erejében s az igazság diadalában?

S vajjon ma, mikor a magyarság hazája kétharmadrésztől megfosztva, nemzeti önérzetében megalázva, egy évezred romjain kesereg s tehetetlensége érzetében a jövőben bízni nem tud és nem is mer: nem szorul-e reá, jobban, mint bármikor, az Arany epikumait éltető magyar érzésre, amely elesettségünkben fölemel s visszaadja nemzeti öntudatunkat, bizalmunkat a magyarság jövőjében?

Hisszük és reméljük, hogy elkövetkezik az az idő, amikor a magyarság lemondhat arról az etikai erőről, amely Arany költészetét átjáró nemzeti érzésében rejlik. Ha majd nemzetünk visszanyeri régi fényét és hatalmát, akkor az erejében meggyarapodott nemzeti öntudat olyan elevenné és mélyé fejleszti ki a hazafias érzést, hogy az nem szorul külső élesítésre, még Aranyéra sem. Egy büszke, boldog nemzet körében Arany költészete elveszti hatásának ezt a járulékos, esztétikántúli elemét — de akkor is megmarad másik eleme, az igazi, az, amely az ő páratlan művészetéből sugárzik ki.

Adja Isten, hogy minél előbb csak a nagy költőt láthassa Aranyban az utókor.

V.

Arany géniusza.

Irta : Négyesy László t. t.¹

Egyszer láttam testi alakjában. Mint vidékről felkerült elsőéves egyetemi hallgató el-eljöttem ebbe a terembe, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság üléseire, látni, hallani a magyar szellemi élet nagyjait. Egy ülés végével a tagok helyükről felkelve, csoportokban beszélgettek, legtöbbször a változó képet. Egyszer az emelvényen társalgók mellett feltűnt Arany János szikár, kissé hajlott alakja, szemén — úgy emlékszem — sötétes ellenző. Amint a rosszulátó ember bátorlalan léptével az emelvény széléhez ért, hirtelen mellé-termett Jókai, s megfogva a költő karját, gyöngéd erővel segítette a lelépésben, és tiszteletet kifejező, mosolygó arccal mondott neki valamit. Irodalmi hőskultuszban égő fiatal lelkemben megöröködött ez a jelenet, két nagy költőnknek ez a kedves emberi érintkezése. Arany ekkor, kevéssel néhány újabb balladájának és a *Toldi Szerelmének* megjelenése után, a megújult, meghatványozódott dicsőség fényében állt a nemzet előtt. Két év múlva, ebben a hónapban, bécsi önkéntesi évemből ismét Budapestre térve, itt fájdalmas hír fogadott: Arany nagy betegségének híre. A költőt nem láthatam többé, csak a hatalmas arányú temetési menetben vettem részt.

Ennek a temetésnek most már ötven éve múlik. Másfél nemzedékkor. Akik akkor fiatalok voltunk, már nagyon meg-ritkulva képviseljük az akkori tisztességtelők sokaságát.

¹ Felolvasta a Kisfaludy-Társaságnak 1932. október 3-iki ülésén.

Vajjon nem fogy-e el mi velünk Arany tábora? Vajjon olyan maradandó-e a költő hatása, minőnek akkori lelkesedésünkben képzeltük, s aminőnek Gyulai egy év múlva monumentális emlékbeszédében jósolta? Hisz ez ötven év alatt nem is sejtett változások történtek, nemcsak a sorsban, a külső világban, hanem a lelkek világában is. Mi úgy láttuk, hogy Petőfi és Arany végre megtalálták a magyar költői művészet soká keresett titkát: a nemzeti és művészi elem, a magyarság és az európaiság, az egyéni, a nemzeti és az egyetemes emberi összhangját. És azt hittük, hogy e nagy szintézis alapján indul meg igazán eredeti nemzeti költészetünk virágkora, nem is képzelt fejlődési lehetőségekkel, csak zsenik jőjjenek. Azt hittük, hogy a magyar néplélek is, ráeszmélve az emberi méltóságra, ízlése, költése, zenéje, nyelve előtt a legfelsőbb rendű művészi kifejlés lehetőségeit érezve, ezután fog önállóan és hatalmas arányokban kibontakozni, közéleti érettségével, szellemének gazdagságával és eredetiségével a világ tiszteletét megnyerni, s ez a nép erkölceiben, szellemében még jobban megneemesedve, széles, szilárd alapja lesz nemzeti nagyságunknak. Egykor Arany is ilyenforma várakozását fejezte ki. Az eredmény korántsem ez. A népet idegen szellemű demokrácia hódította el a Kossuth és Eötvös nép-ideáljától, a Petőfi és Arany ízlésétől. A középosztály is, mely a nemzeti gondolatnak legöntudatosabb és tömörebb gárdája volt, mintegy lelket cserél. Mulatságaiból is kiszorul a nemzeti jelleg; a magyar mulatózene és magyar tánc elsorvad s helyét korcs mulatózene és tánc foglalja el társas összejöveteleinkben. Még az emberek arca és tartása is átalakul külföldi filmek, kirakati divatmodellek mintájára. Az irodalomban egy nagy válságot élünk át, régi értékeink kíméletlen ostromával. A költészetnek virtuózságig kifejlesztett külső formája is csődbe jutott. Költőink előbbi nemzedékei az átvett, modern nyugateurópai versformák technikáját kialakították, a formákat gazdagon tovább fejlesztették, melléje a magyar nemzeti versidomot is a művészet rangjára emelték, s íme, mikorra mindez meg-

történt, mikor a magyar vers elmélete is Arany zseniális alapvetésén elkészül: azon vesszük észre magunkat, hogy az egész eddigi verselés mód faképnél maradt, nincs kit a most már helyes irányba jutott verselméletre megtanítani, a vers eddigi ritmusa eltűnt, a jelszó a szabad vers lett, azon a címen, hogy nem az állandó ritmus-képletek, hanem a szabadon alakuló nyelvzenei elemek simulhatnak hozzá a hangulat pillanatnyi, helyi jelleméhez. Az újabb költői nemzedék talán már nem is tudna úgynevezett szabályos formákban írni; szabad verset ír csak, voltaképp ritmustalan és alaktalan verset.

Ha ekkora változást látunk lelkiségben, életformákban, ízlésben, magától adódik a kérdés: nem ingott-e meg az alap Arany egész költészete alatt? Mi történhetik újabb ötven évek múlva?

Mindjárt megfelel erre a kérdésre a közérzés. Arany költészete, lényeges részében, olyan nagy élménye volt a nemzeti léleknek, hogy azt ebből semmi ki nem törülheti. Lelki gazdaságunk költői tőkéjének igen nagy része Aranytól való; ez folyton kamatoz nekünk, ezt forgatjuk, ebből folyton költünk és élünk. A tőke nem devalválódott, megtartotta igaz aranyértékét. Maga az az újabb irodalmi mozgalom is, mely a „nyugat“ jelszavát játszotta ki a nemzeti hagyománnyal szemben, csak első rohamában és egyes szélsőséges képviselőiben tagadta meg Aranytól a nagyságot; a mozgalom nagyobb műveltségű irányzata mindinkább arra a belátásra jutott, hogy Arany is megjárta nyugatot, költészete nem afféle falusi költészet, s hogy Arany mind irodalmi kultúrájával, mind bonyolult költői érzésével, mind szimbolikájával s nyelvzenéjének artisztikájával úttörője volt az ő irányuknak, nagy ő. Nincs ma számottevő szó, amely Arany nagyságát tagadná.

Még ha úgy volna is, még ha a korszak nagy többsége leszállítaná is trónjáról Aranyt, a hatás hosszabb-rövidebb ideig tartó csökkenése nem jelentené Arany értékének hanyatlását. Egész korok tévedhetnek egy-egy költő vagy művész

jelentőségére nézve. Megfogyatkozott-e Shakespeare értéke azzal, hogy halála után nemsokára, majdnem egy századig, nem érezték nagyságát? Az ő dicsőségén azzal nem esett csorba, csak a kornak volt belőle kára. Ki ne ismerné el ma, hogy Shakespeare élő érték, az még a tömegek szemében is?

Így ha az egész mai kor értékelése elejtené Aranyt, de igazán nagy értékek vannak benne: azok nem semmisülhetnek meg. Ismét jöhet kor, mely felismeri az értéket. Még ha soha nem jönne is, az is csak viszonylagos értékcsökkenés lenne: az el nem fogadóra nézve állna fenn, nem az érték-képviselőre nézve. Az érteken nem változtat az, ha nem tudják hasznát venni. A mély megérzésen alapuló és nagy áttekintésű kritika pedig egész kor téves beclésével szemben megállapíthatja az érték állandóságát.

De mondom, nem ez az eset. Nem kell a közérzéssel szembe fordulni annak, aki Arany szellemét ma ünnepli. S nem esem az elfogultság gyanújába, ha én, régibb idők tanúja, hódolok ma a Társaság nevében Arany nagysága előtt.

És nem is úgy állítom fel a tételt, mintha arról kellene döntenie, hogy Arany költői nagysága maradandó-e; ez nem kérdés, ez a nyilvánvalóság kötelező erejével igenlő értelem-ben végérvényesen el van döntve. Ezt a kérdést fölvetni is ildomtalanság volna a közmeggyőződéssel szemben. Arany költői nagyságát az evidencia világosságával meglátták már első nagy diadalakor olyan nagy teremtő szellemek, mint Vörösmarty, a pályabíró költőkirály, mint Petőfi, a türelmetlen lángész, aki féltékenység nélkül, testvéri örömmel sietett az új versenytársnak borostyánt nyujtani, egész koszorút. S ebben a hitben tántoríthatatlanul megmaradtak a magyar szellem legelső nagy letéteményesei, olyanok, mint Deák Ferencc, Eötvös, Kemény Zsigmond, Madách, Jókai, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, Szász Károly, Beöthy Zsolt, Kármán Mór, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes, hogy az élőket ne említsem. Ma, a háború után is, a külső világ és a lelki világ minden átalakulása után is a legjobb fejek közmeggyőződésében úgy áll Arany alakja, mint egy elpusztíthatatlan költői vagon

uráé. Csak magamat mutatnám be komikus szerepben, ha a nyilvánvalóságot bizonyítani akarnám.

Hanem azt a kérdést tűzöm magam elé: mi Arany géniusának a természete, mik azok az erői, melyek műveiben megrögzítve állandóan sugározatják hatásukat?

Első és alapvető sajátossága az, hogy génius, hogy rendkívüli, hogy mintegy felülről érkezettnek tetszik. Szándékosan és tudva használom ezt az idegen, de nemzetközileg ismert szót, most a nyelvi magyarosság mozgalma idején is. Ez nem olyan henye szó, amit épen olyan jól lehetne magyarul is mondani; használata nem olyan pongyolaság, mint mikor a nemzedéket *generációnak*, az irodalmat *literaturának*, a hagyományt *tradíciónak*, a heverést *ligézésnek* mondják pusztá restségből. A *géniusznak* megfelelő magyar szó nem könnyen akad. A *lángész*, *lángelme* nagyjában azt jelenti, amit a francia *génie*, de nem egészen; a rendkívüliséget jól kifejezi, de az értelmi mozzanatot hangsúlyozza, míg a *génie* a teremtő művészt is jelenti, s Kant épen erre foglalta le műszónak, *génie*-nek csak az olyan szellemet minősíti, aki minta nélkül alkot mintaszerű műveket, maga sem tudja hogyan, mintegy a természeti termés módjára. Tudós és államférfi nem esik nála a *génie* fogalma alá, bármily hatalmas szellem is. A magyar *lángész*, *lángelme* pedig inkább illik a gondolat hőseire, akik tudományban elméletté, a cselekvésben tetté formálják a gondolatot. A *lángszellem*, még inkább a *lánglélek* szó közelebb állna a kívánt jelentéshez s kitűnően jellemzi a teremtő művészek egyik típusát, a lángba boruló, a lobogó lelkeket, de inkább csak ezt a típust; s a *lángléleknek* nincs is meghatározott műszói jelentése. A *génius* többet jelent még a *génie*-nél is, amely belőle lett, de jelentése módosult, megkopott. A *génius* érezteti a transcendens kűffőt, az alkotó erőnek földfeletti, égi eredetét. Vele jár a költő mellé rendelt szellemi lénynek a képzete, aki a költőt ihleti, sugallja, szívében halhatatlan érzéseket kelt, lelke vásznára soha nem látott képeket vetít, ajkára kinyilatkoztatásokat ad. Ez a képzet a klasszikus ókor hagyománya.

A *genius* személyi istenség volt, az egyén lelki valójának képviselője, védője, irányítója. Az újabb gondolkodásba eredeti latin *genius* alakjában Shaftesbury vitte be a szót a XVIII. század elején; úgy ünnepli a géniuszt, mint egyetlen lelkesítő és ihlető hatalmat, mint a legfelső és korlátlan szépség (supreme and sovereign beauty) forrását.¹

Aranyra nézve Gyulai alkalmazta a 'génusz' szót, pedig ő tiszta magyar prózát ír. Érzi, hogy rendkívülinek kell jellemezni Arany alkotóerejét, égi jellegét kell hangsúlyozni; de a *lángszellem* nem illik az ő típusára, amely kiválóan illik a Petőfiére. Arany lelki kohójában is minden ércet megolvasztó tűz van, de ennek jellege inkább a fehér izzás, mint a lobogás. Követte Gyulai hagyományát Beöthy Zsolt; az ő példájuk igazol bennünket, akik Aranyról szólva, génuszáról beszélünk.

A génusz a művész lényege, minden alkotásának élte-tője. Nem annyira meghatározható, mint lényegmegragadással többé-kevésbé leírható. A merő lényegből elmaradnak a *hic et nunc*, az 'itt és itt', 'ekkor és ekkor' vonatkozásai, kikapcsolódik a *milieu* és *moment*, sőt a *race* mozzanata. A milieu és moment, a tér és idő adalékai nem alkotják a géniuszt, csak alakítják; nem adnak hozzá, csak kifejlésre bírják, egyben-másban el is nyomják. Makkból tölgy, virágmagból virág fejlődik, minden talajban és minden évben, ha itt vagy most dúsabb is a fejlődés, ott vagy máskor pedig csenevészebb. Az Aranyról írt tanulmányokban különös hangsúly esik — és méltán — magyarságára és irodalomtörténeti jelentőségére. Ezek nagy helyi értékek is. A tiszta Arany-phaenomen azonban téren és időn kívül érvényes lelki kép. Ennek sajátos hatóereje a kezessége az érték egyetemess-

¹ V. ö. a fogalom történetére nézve Zilsel E. és Plaut P. nemrég megjelent munkáit. (Zilsel: Die Entstehung des Geniebegriffs. Tübingen, 1926. — Plaut: Die Psychologie der produktiven Persönlichkeit. Stuttgart, 1929; ez összefoglalja Plaut eredményeit a 19. l. körül.) Az egyéniségre nézve v. ö. többek közt: Müller-Freienfels Richard: Philosophie der Individualität. Leipzig, 1932 (2-ik kiadás).

ségének és állandóságának. Erre kell mindig tekinteni, akkor is, amikor konkrét alkotásain vizsgáljuk is a teremtő erőt. Viszont ezekre is szükség van, általán az ,itt' és ,ekkor' adatai szolgáltatják az anyagot, ezeken tűnik fel a teremtő erő; a géniusz is idők folyamán, bizonyos helyzetek során teljesedik ki, igazi képét nem az életbe lépése előtti állapota tünteti fel, hanem az életviszonyok közti viselkedése. Az életbelépés előtt a géniuszban is csak szendereg a saját képe, mint a makkban a tölgyfáé, a magban a virágé. Sőt a géniusz még kifejlése után sem mutat mereven egy képet, hanem tovább alakul. A fiatal szalontai Arany, a kőrösi férfi Arany, és az öregedő budapesti Arany sokban más lelki képet mutat. Mindamellettt Arany géniuszának időfeletti, időt álló vonásai jellegzetesen felismerhetők alkotásaiban.

A géniusznak egyik főismertetője, hogy egyetlen, hogy több példány nincs belőle, — tehát az erős egyéniség. Mindegyiktől kincseket kapunk, de sajátos kincseket. Azért kimeríthetetlen a művészet. Ahány teremtő művész, annyiféle élményünk van velük. De a sajátosság egy-egy művész alkotásait össze is fűzi egymással. Rembrandt alkotásain ráismerünk Rembrandtra, Byronéin Byronra.

Mi az egyéniség? — azt könnyebb esetenként megérezni, mint akár esetenként leírni, akár általánosságban meghatározni. Az elterjedt felfogás szerint az egyéniség olyan lelki határozomány, amely az általános lélektan számára megközelíthetetlen, amely minden elemzés után megmarad, semmiféle kategória alá nem fogható, csak épen az egyéniség kategóriája alá, abban a kategóriában pedig mindegyik egyed más és más, egyik nem mintája, nem kulcsa a másiknak. Az egyéniség a teóriának útjába esik, vele számolni kell, de a fogalmi megismerés számára hozzáférhetetlen, irracionális. Minden műalkotás lényegéhez hozzátartozik, kezessége önálló értékének, biztosítéka különleges varázsának, de mivolta szerint titokzatos. Az egyéniségnek inkább filozófiája lehetséges, mint tudománya.

Azonban vigyázni kell. Az egyéniséget nem szükség úgy

felfogni, mint valami állományt, szubsztanciát, az elemzés után megmaradó, már nem elemezhető részt, mintegy a lélek magvát. És nem szükséges az egyéniséget mások számára hozzáférhetetlennek vélni. Mások egyénisége nem marad előttünk megismerhetetlen. Csupán az a tény, hogy megismerése nem logikai úton, hanem megéléssel történik. Amit a művészetben az értékesség képzetével egyéniségnek mondunk, az nem valami teljesen megfoghatatlan elem, hiszen az a művet mindössze különössé tenné előttünk, de egyúttal idegenné is, s közömbös ismertetőjel lenne, mint a számozás, legfőleg bizarrnak tetszenék s különösségével inkább értelmiségünket izgatná, úgy mint valami megoldhatatlan rejtvény. Ám mi a nagy művészi egyéniségeket megéljük, igézetüket is érezzük, fogékonyságunk mértéke és lelki erőnk foka szerint más-más arányban, többé vagy kevésbé megközelítőleg. Azért gyarapodunk lelkileg egy-egy nagy művészi egyéniség hatása alatt. Átragad ránk és bennünk is folytatódik a művész lelke rezgésének ritmusa, az ő sajátos világszemlélete. Lelkünk igazodik az ő lelki struktúrájához. A lelkialkatok temérdekfélék. Különféle lehet egyik vagy másik lelki tényező vagy funkció fejlettségi foka, viszonya a többihez, ennek vagy annak a funkciónak lehet uralkodó szerepe; a többinek is vagy fokozott, vagy csökevényes aránya, továbbá egymással való kapcsolata kimeríthetetlen. A tipológiai vizsgálat osztályozza ezeket a változatokat. Vannak típusok, a típusokon belül egyéniségek; ezeket külön kell leírni. Az elemeknek és kapcsolataiknak ez a kimeríthetetlen változatosságú fok- és viszonybeli módosulata már maga lehetővé teszi, hogy folyton új meg új egyéniségek álljanak elő. Viszont annál fogva jelent az új meg új művészi egyéniség értéke számunkra is értéket, mert az idegen egyéniség is megélhető, megélhető pedig azon az alapon, mert elemei ugyanazok. Az elemek, a funkciók azonosak, a struktúra más és más. Nem szükség külön állományi elemre gondolnunk, mikor az egyéniség sajátosan izgató vagy lebilincselő erejére gondolunk. Ugyanazon lelki erők más-más szövedéke, a lelki alkat más-más módosulata meg-

kapóan újszerű, eredeti jelenségül tűnhetik fel előttünk. Az elemek megélése útján a struktúrát mi is elő tudjuk a mi lelkünkben állítani, a világot a művész módján látni és átélni, az ő eszményítésével vagy torzításával, az ő lendületével és hangulatával. A művészek alkotásainak megélésével egyéniségüket is megéljük és élvezzük: a Fra Angelicóét vagy a Michel Angelóét, a Bachét vagy a Beethovenét, a Byronét vagy a Petőfiét. Bizonyára sohasem teljesen, hiszen még Arany is tanácstalanul állt Dante mélységei felett, azonban megérezte benne az istenség fuvallatát. A teljesség nem is lehetséges; minden energiaátvitelkor veszendőbe megyen egy rész. A művészetben a veszteség már ott kezdődik, hogy a művész sem tudja egészen beléönteni alkotásába azt, ami lelkében megalakult. De valamit, gyakran sokat is, mégis megragadunk, s abban már megérezzük az egyetlent. Lelkünk nem merev mechanizmus, hanem alkalmazkodni tudó szervezet, s kellő indításra meg tud élni képzeletben olyan lélekállapotokat, aminőkre személyes tapasztalataiban nem volt minta, s olyan lelkialkatokat, melyek az övétől méretben és színezetben nagyon különböznek.

Arany géniuszában is ott van egy erős, tömör egyéniség, hiszen a tárgyilagos epikus minden műve mögött ott áll az ő személyisége. S mégsem látni benne semmi egészen kivételes mozzanatot, más számára meg nem közelíthető, idegenül maradó állományrészt. Még csak bizarrságot sem. Költészete megérthető, otthonias, sőt rokonszenves. Tágas, fényes csarnokaiban jól érzed magadat. Épen egyik főadománya, hogy rendkívüli mértékben megélhetővé tudja tenni mindazt, amit mond: alakjainak lelkivilágát is, a maga egyéniségét is. Gyönyörködése tárgyaiban, az a hatalom, mellyel tárgyait alakítja, művét megkomponálja, amellyel a jeleneteket közel viszi hozzád, úgyhogy kellős közepükben érzed magadat, az a bűvészet, hogy a látási, hallási és mozgási érzetek felidézésével szinte érzéki alapot teremt a lelki tartalom hangulati eredőjéhez, mint csak kevés más költő; az a tüneményes erő, amellyel megtanít megélni emberi sorsokat, magasságot és

mélységet, eszméket és sok változatú érzelmeket, s legmúlóbb és realisabb képeit is az örökkévalóság tükrében szemlélteti: mindez épen az ő egyéniségével van színezve, az ő sajátos lelki alkatának függvénye; de egyúttal rád nézve is erős, különleges élmény.

Géniusznak lenni nemcsak azt jelenti, hogy egyénnek lenni. Hiszen valamekkora egyénisége még a legsablonosabb lelkeknek is van, amint arca, tekintete is mindenkinek külön-külön jellegű. Géniusznak lenni azt jelenti: rendkívüli értékű egyéniségnek lenni. Újat alkotni, de olyan értékűt, aminő csak a legnagyobbaktól telik.

Arany költő volt, elsősorban epikus, másodsorban lírai költő. A dráma és a regény nem kifejező formája ihletének. Mint költőnek nem a tényleges valósággal volt dolga, sem elméleti igazságokkal, mint a cselekvés vagy a tudomány emberének, hanem képzetes valósággal, művészi eszme és hangulat tükrözésére átteremtett valósággal; olyan tartalmakkal és művészi alakításmódokkal, melyek a nyelv által vihetők át. Kiválósága nyilatkozhatott a tartalomban, a kompozícióban, a nyelvben. Mint epikus költő arra volt utalva, hogy ne csupán saját lelkiségét élesse meg közönségével pillanatnyi élmények képében, mint a lírai költő, hanem az emberi lelkiséget más személyek sorsában, nagyobb változatban és összefoglalóbban, egységbe kerekedő hosszabb élménysorozatban is megélhetővé tegye, mint a drámaköltő is teszi, de azzal a különbséggel, hogy a történetes színhelyét és külső képét is neki kell a belső szemlélet számára szóval felidézni, tehát művészi módon értenie kellett a tárgyi világ érzéki hatástényezőinek nyelvi billentyűzetéhez.

Hogy mindjárt ez utóbbival kezdjem: költőink közt a tárgyi világ epikai rajzában Arany a legelső helyen áll, s alig van bárhol költő, ki alakot és mozdulatot nagyobb jellegzetességgel és elevenebben meg tudna jeleníteni s mindig az alkalmi hangulat szolgálatában. Nála a látási, hallási és mozgási érzetek jóformán egyenlően érvényesülnek. Meglepően fejlett három térirányú látása, képeinek erős plasztik-

kája, míg Goethénél a plasztikus látás nincs arányban például színérző látásával. Jellemző Aranyra az akustico-motórikus kapcsolat is, zeneisége, ritmikája, mely mozdulatingereket csal ki, mint az *Ünneprontók*, a *Népdal* (Duna vizén . . .) balladákban és száz más helyen. Látása pontos, mint a Petőfié, sőt realisabb, s ép úgy tele van lélekkel. Tárgyaiban mindig élet, érzés van, a költő lelket lehel beléjük.

De az elbeszélés módja is mindig művészi. Fordulatos, eleven, változatos, érdekesítő, megkapó. Ahol küzdeni kell is az anyag tömegességével, mint a *Toldi Szerelme* végső énekeiben, ott is mindig új meg új lendítő erőt, új hangot tud belevinni a mesélésbe.

Jellemző Arany epikai génuszára erős drámaisága. Igen, a drámai elem is meg van nála, elsősorú fokon, csak nem színpadon juttatja szóhoz, hanem eposzaiban. Már az idillies *Toldiban*, a trilógia első részében, ott lüktet ez a drámai ér. A három első ének mind nyugalmas epikai festéssel kezdődik, de mind egy-egy drámai kirobbanásban csúcsosodik ki, s ezek fokozatosan erősebbek. Az első énekben csak egy hatalmas mozdulatban fejeződik ki az elnyomott ifjú lelki háborgása, mikor Laczi nádornak odavetett és szándéktalanul szegényítő kérdésére azzal felel, hogy a kinyujtott vendégoldallal, szó nélkül mutatja meg a Buda felé vivő utat. A második énekben erős összeütközés van, mely annál megkapóbb, mert Miklós a találkozás percében elfeledve sérelmét, öleléssel akarja köszönteni bátyját, a rossz testvér köt bele, vádakkal halmozza el s arcul üti; a rettentő visszatörést, Miklós öklének lesujtását a közbefutó édesanya hárítja el. A harmadik énekben a végletekig bosszantott ifjú bátyja legényei közé dob egy malomkődarabot s egyet agyonsujt vele. Így tornyosulnak egymás fölé az indulatoktól fűtött, hatalmas drámai jelenetek. Érzelemmel teljes, mély hatású drámai kép Toldi búcsúvétele is anyjától. Fordulatokban gazdag, érdekesítő párbeszéd foly le a király szobájában Lajos király és Toldi György közt, ennek felsülésével. És drámai a végjelenet, amint a király az udvar előtt az ifjú hőst kegyelemmel

és kitüntetéssel fogadja, Györgyöt pedig leálcázza; és a zárókép az édesanya boldog találkozása fiával. Melyik akkori drámánknak van ennél hatásosabb befejezése? Nem csoda, ha még a János vitéz költőjét is meglepte az ilyen eposz. Minő megrendítően drámaiak a *Toldi Estéjének* utolsó jelenetei: a király előszobájában, a király termében és Toldi szállásán! A hún trilógia koncepciójába tragédia van beleoltva. Abban az időben csak Kemény Zsigmond regényeiben találkoznak a tragikumnak ilyen mély válfajával, drámáinkban Katona *Bánk bánja* óta egészen Arany haláláig sehol sem.

Rendkívül megélhetővé teszi Arany alkotásait a remek kompozíció. Erre ritka érzéke volt, de tudatosan is törekedett rá. Szerette egészeknek, egységesnek, arányos tagúnak látni és formálni a cselekvényt; de egyúttal szervesnek is, belső életelvből kibontakozónak. Mindig *lélektani kompozíciót* ad. Ebben csak Kemény állítható melléje addigi elbeszélőink közt, de a jelenetek felvonultatásának világosságára, áttekinthetőségére nézve Arany versenytárs nélkül áll költőink közt.

Mesetárgyainak, alakjainak egész felfogása már elejétől fogva pszichocentrikus. Lélekkel ragadja meg őket, a lelki magot keresi, azt fejleszti ki bennük. Ezt a lélekbe ható látását erősítette Shakespeare hatása is; de eredeti módon és olyan behatóan lát a lelkek fenekéig, mint magyar lélekrajzolóink közt ismét csak Kemény Zsigmond. Nagy igazsággal és elevevésséggel tud alakjaiba önteni személyesen átélt, vagy az életben tapasztalt lélekállapotokat; de meg tud látni, lelkében előidézni és másokkal is megélelni soha át nem élt, nem is tapasztalt lélekállapotokat is, amelyek egy bizonyos lélekalkatból bizonyos helyzetekben szükségszerűen következnek. Tud lelkielemeket fokozni, új kapcsolatokba hozni, új lelkialkatokat teremteni. Műveiben egész képcsarnoka van az egyénileg jellemzetes személyeknek, típusoknak, indulatoknak és szenvedélyeknek. És ezek az alakok oly plasztikusak, oly belső igazság van bennök, hogy állandóságukat nemcsak vésetük, hanem elevevésségük és jelentőségük biztosítja. Ez a képsorozat a magyar költészetnek egyik kincse.

Épen a miatt, hogy nem a mesebonyodalom újszerűségére törekszik, hanem a lélektani kompozícióra, a személyek lelki átvilágítására, kitalálták róla némely kritikusok, hogy képzelete szegényes: tárgyait is máshonnan vette, Ilosvai krónikájából, Kézaiból, mondából, történelemből. A leleményszegénység vádját jó régóta visszautasítottam előadásaimban azokkal az okokkal, melyeket mindjárt felsorolok. Császár Elemér is *Arany képzelete* című jeles tanulmányában alaposan megcáfolta a hibás tételt. Ha Arany képzeletének fogyatékaul tudják be, hogy forrásokhoz fordult: azzal az erővel Shakespeare képzeletét is szegényesnek mondhatják, mert ez az óriás is hagyományból vette tárgyait, krónikákból, mondákból, Plutarchos életrajzaiból. Az a fő: mit csinált Shakespeare a feldolgozott anyagból, minő eleven alakokat teremtett, hogy felruházta őket izmokkal, idegekkel, vérerekkel, és lehelt beléjük pillanatról-pillanatra módosuló kifürkészhetetlen mélységű lelket. A képzelet nem épen azonos a meseszöveget leleménnyel. Nemcsak mesebonyolító képzelet van, hanem lélek-látó, lélekteremtő képzelet is, és ez értékesebb amannál. Ilyen volt Aranynak. Ezzel is modernebbé tette az eposzt. Hiszen a regény is épen Arany ideje óta áttért a sok kötetes bonyodalomról a rövidebb formára, a lélekrajzra. Ami a hagyomány felhasználását illeti, a nagy görög tragikusok sem tettek mást, mint nemzetük regehagyományát vitték színpadra, más-más lelkeséggel töltve meg az alakokat, más-más világnézettel az adott meséket. Arany is épen elvből, nemzete hagyományai-ból akarta megteremteni a magyar eposzt, hogy mintegy pótolja hiányzó naiv eposzunkat. S mit alkotott ő az Ilosvai adalékaiból! Bizony még a meseszöveg is új és eredeti, változatos is, amennyire a szem előtt tartott naiv felfogás engedi. Neki elve volt az *epikai hitel*, hogy a nemzet egyetemének szánt epikai mű valami emlékre, hagyományra támaszkodjék, a költő ne szopja az ujjából, akkor veszi be készségesebben a közönség, a nép. Ez a gondolat hasonló fogalmazással csak 1900 körül merült fel nyugaton, francia irodalomelméletben. Arany Vörösmartynak jórészt hatástalanul maradt romantikus

leleményein, a *Magyarváron*, *Délszigeten*, *Tündérvölgyön* okult, s azért keresett valami emléket. De azt mennyire átdolgozta! Így tett a többi tárggyal is, amihez már előtte is hozzányultak a költők: *Török Balinttal*, *Szondival*. Sokszor fordult oly tárgyhoz, melyet költők már alakítottak, többször, mintsem közvetlenül az életből merített. De sohasem írt csak utánezatot vagy változatot, hanem mindig az elődeiénél aránytalanul költőibb művet alkotott. Ő tovább finomító, átellekésítő, művészesítő szellem volt. Ez a természete. Rendkívül erős, átható képzelet az övé. Gyulai mondja, hogy balladáinak alakjai oly erősen előtte állottak, hogy csaknem a hallucináció érzékcsalódásával látta, hallotta őket.

Génuszának inkább intenzitására mutattam rá ezekben: beható, átjáró erejére. De ritka terjedelmét is hangsúlyoznom kell. Legtragikusabb költőink egyike s egyúttal ő írja a legkomikusabb eposzt. Otthonos a fenség és az idill világában. Lelkesedése és szatirája egyformán erős. Szeretete és gúnyja nemes humorban integrálódik, s a tragikus érzést alkalmilag komikus torzképben tükrözteti. Hol van még egy epikus költő, aki nagy alkotásokban ekkora hangterjedelmet mutatna be?

Mindezt azonban: lélekfestést és kompozíciót, belső és külső formát, tartalmat, verset és nyelvet egyetlen szervező erő hat át; mindezek külön kiválóságát hatványozza kiválóságuk összhangja. A mű egész szervezete a koncepció csirájából nő ki; minden elem, minden tag, minden szó. A műnek hangja van, amely legbelső lényegéből jön, mint valami zeneiség. Színezi egész előadását s kicsendül ritmusában. Ered ez a hang részint a tárgyból, részint a költő lelkéből, abból az élményéből, ahogy a tárgyat megragadta, a koncepcióból. Ez a hang letörülhetetlenül ott van minden alkotásán. S minden művében más és más. Magának a *Toldinak* három részében is újra más, s mennyivel más a *Buda halálában!* nem is említve a *Bolond Istók* humoros, a *Nagyidai cigányok* komikus hangját. Érezteti ez a hang a tárgy sajátserűségét és érezteti a költő lelkiségét, ennek egy határozott állapotát,

pszichológiai dátumát, hogy Péterfy találó szavával éljünk. Ezeknek a nagy epikus koncepcióknak ép úgy külön lélektani alkalmisága van, mint valamely lírikus költeményeinek. És külön egyénisége is. Tárgyuk különfélesége szerint, a költő alanyiségének különféle alkalmi állapotai szerint s költő és tárgy egymásbaolvadásának sajátossága szerint. Mindegyik eposz mintaszerűen és eredeti módon stílusos.

Ő az eposzt ismét korszerűvé tette, nemcsak az alanyiség belevitelével, Byron nyomán, az érzelmes és humoros hangnak az epika ereibe átömlésztésével; ő a tárgyias hangú eposzt is megreformálta mindazzal, amit mondottunk. Ehhez tartozik, hogy rendkívüli beleérző képességével a régi tárgynak megfelelő világszemléletbe helyezve magát, oda állítja be olvasóját is, és mintegy mindenkori hallgatóság-hoz szól. Ez a *Buda halálának* és a hún trilógia töredékeinek stílusa, Aranynak kiválóan megoldott művészi problémája. Ő az eposz fejlődésének eddig legfelső fokán áll azzal is, hogy a legösszefogóbb szintézisét képviseli az epikai művészet eddigi történetének, a homéroszi époszok, Osszián, Firdüsi, a Nibelungének, a renaissance-kori olasz epika, Zrínyi és Milton, Byron és még többek művészetének illatából gyűjtött a maga művészete zamatához. Általában az eposznak, ennek a nagymúltú, de már-már elhagyott műfajnak eddig utolsó képviselői közt, bizvást mondhatni, a legnagyobb.

Különleges hivatottsága volt arra a műfajra, mely az epika, líra és dráma alapsajátságait egyesíti: a balladára. Az a mintegy hús balladája, amelyet kifejlett művészettel alkotott, a legremekebbek közé tartozik, amit valaha műköltő írt. Méltán állítja őket Gyulai Goethe balladáira mellé. Nemzeti hiúság nélkül tehetjük ezt, mondja az önmagát is mindig fékezni tudó nagy kritikus. „Bizonyára Goethe felülmulja őt kellemben, rejtélyes bájban, a bölcselmi eszmék érzékítésében, a szerelem finom árnyalatú rajzaiban, de tragikai erőre nézve mögötte marad. Ha szabad volna merész kifejezést használni, Aranyt a ballada Shakespeare-jének nevezhetnők.“

Van e balladákban is tanulmány és hatás: magyar és skót balladáké és spanyol románcoké, de nem ezek szinthezise csupán, hanem Arany géniuszának nyilvánulása; még a szinthezis is az övé, de övé mindenekelőtt a balladák lelke, hangja, zenéje, egész egyénisége. A *hang!* Mit jelenthet ez a szó a poétikában, azt éppen Arany teremtő működésének lefolyásában és az ő alkotásaiban lehet példaszerűen felmutatni. Ez a tárgy külön tanulmányt érdemel. Egyéniség! Igenis, Aranynak minden balladája ismét külön-külön egyéniség, külön hanggal, külön belső és külső ritmussal, külön szépséggel. Mindegyik egyetlen. Vannak más jeles balladaköltőink is, de hangjuk egyszínűbb, egyes balladáik nem látszanak annyira külön-külön eredeti ihletből születve. Így emelkednek egyéni változatosságukkal Goethe balladáit is Schillernek egyszínűbb balladáitól fölé. És minő drámai feszültség ezekben a dalszerűen könnyed, néhány strófányi kompozíciókban, mennyi démoni erő a szenvedélyekben!

Nem akarom a balladák általános jellemzését folytatni, Gregusstól és Gyulaitól fogva annyian remekeltek ezzel. Csak egy példán akarom felfrissíteni azt a képet, amely róluk a köztudatban van. A *Tetemrehívás* drámai feszültségéről szölok. Az oligarcha apa olyan tomboló indulattal hivatja meggyilkolt fia teteméhez a gyanúsítottakat, hogy az határtalannak, felülmúlhatatlannak tetszik. Rejtőznie kell előle az anyaszív fájdalmának is. Az ellenségekül idézettek után jönni kell az ifjú barátainak is, mert az apa mindenáron elő akarja teremteni a gyilkost, hiszen bosszúlatlan nem folyhat az ősi vér, mindenki gyanús neki, aki él. S jönni kell az udvar népének, végül az anyának és a leánytestvérnek. Emebből a jajszó már a folyosón kitör, anyja reárogy fiára s bűgő fájdalommal öleli a kihült tetemet. A vér mind nem indul meg. Végre idézik a leányt, akiről időközben megtudják, hogy titkos arája volt az ifjúnak. A leány jön. Egy pillantás: ráismer a halott szívében a törre, melyet ő adott pajkos enyelgéssel kedvesének, mikor az határozott igent kért tőle, vagy kivégzi magát. A leány arca szoborrá merevedik, lába gyökeret ver, agyába

iszonyú gondolat nyilallik, a nézőkben is meghül a vér a döbbenettől. S mintha az a démon, amely egykor a végzetes választ súgta neki és a tört nyujtatta vele, most kiülne alakjára: kitör rajta az örület, a tört kiragadja a sebből, magasan villogtatja s úgy rohan el, kacagva is, sírva is, a falun végigtáncolva, útszéli dalban dicsekedve végzetesen játszadozó leánynegédével. A sokaság megkövülten nézi: vetni kezét rá senki se mer. Hogyan is? Hiszen meg van szállva. Ő nem ő többé. Ketten vannak. Lelkének démoni része diadalát üli, összetörte az ő szerető szívét is. Itt a földi igazságszolgáltatásnak vége, az Isten büntetett. E mellett a lelki rombadőlés mellett elhalványul az apának a ballada első nagyobb részében oly telhetetlen fájdalom és megtorló szenvedélye, elhalkul fülünkben a fiát ölelő anya bűgő siralma is. Ez a végső, rettenetes, groteszk látvány igézi magához figyelmünket. Íme a kis balladában egymás fölé tornyosítva a lelki viharok! Mi az apa bánata a jegyes szívének észbontó kínjához képest! Eszünkbe jut, amit Hamlet mond Ophelia frissen ásott sírjában, a vele viaskodó Laertesnek, Ophelia bátyjának, őrjöngő fájdalommal vitatva a maga elsőségi jogát a halotthoz:

Szerettem Opheliát: negyvenezer
 Testvér szerelme, összefogva, nem
 Ér az enyimmel.

Ilyen erő van összeszorítva a rövid költeményben, így tudja fokozni Arany a már legfelső fokúnak látszó hatást is.

Jellemző Arany géniuszának erejére és terjedelmére nézve a nagy ellentétek egész sora és nagy távolságok átívelése. Mennyi polaritás! a feszültségnek mennyi tényezője! az egybefoglaló erő éreztetésére mennyi alkalom! Íme, amire már rámutattunk, tárgyiasága és alanyisága, s a kettő művészi harmóniája. Az érzelem gazdagsága, mélysége és igazsága mellett az ész roppant ereje. Képzelete mellett rendkívüli valóságérzéke. Idealizmusa, eszmei tartalma és eszményítő hajlama mellett realizmusa. Tragikai ereje és komikai virtuozitása, s a kettőnek szintheziséül érett humora. Fenség és kel-

lem, nagyság és kedvesség. Magas erkölcsi alap és artisztikus szabadság; mindig művészi formában, érzelembe olvasztva tudja adni a legfelsőbbrendű erkölcsi tartalmat. Épügy az eszmei igazságot is. Östehetség és tanulmány, a legszebb frigyben. Neki van költőink közt a legszélesebb körű világirodalmi iskolája, s ez nemhogy utánzóvá tenné, csak annál sokszerűbb kifejlésre ösztönzi tehetségét, mintha versenyre kelne mindazokkal a költői lelkekkel, akik szépet mondtak. Szellemének és érzésének feszítőereje mellett ott van benne az erkölcsi és művészi fegyelem. Az tartja féken indulatait és szorítja formába a kiáradó tehetséget. A tartalom mélységeivel és gazdagságával egyenlőrangú a forma és kifejezés művészete. Mindezek roppant feszítő erőt jelentenek, egyensúlyban, példátlan harmóniában vannak egymással. Műveiben rendkívüli energiakészlet van megkötvve, megörökítve, állandó erősugárzó központul megalkotva.

De bizvást szólhatunk színmagyarságáról is. Ez a tényező elvileg véve nem tetszik egyéninek, hiszen ami tipikusan magyar, az az egész magyarsággal közös jelleg. Elvben talán nem, de Arany költészetében ez a színmagyarság is a géniusz erejével jelentkezik, művészi fénybe van vonva és egyénien hat. Úgy érezzük, hogy ilyen erős összpontosítással, ilyen teli színnel, ilyen fejlettséggel egyetlen magyar költőben sem nyilatkozott meg a magyar szellem és ízlés. Voltak nagy férfiak, akik a nemzet törekvéseit, akarati életét bámulatos bölcseséggel és eréllyel képviselték, de egész érzelmi életét, szemléleti módját és történelmi egyéniségét oly sokoldalúan senki, mint Arany. Neki különleges adománya: egyéniségének a nemzet egyéniségével való összhangzása. És géniusza a közös lelkeségben nem oldódik fel, hanem magába veszi azt, átalakítja, eszményíti. Ezzel a képességével épen legjobbkor jött, nemzeti kifejlésünkben hatalmas része volt. Tárgyaiban is tükröt tartott elénk, nemzeti erényeinknek, hibáinknak, bukás után is talpraálló képességünknek hol lelkesítő, hol intő, hol vigasztaló szimbolumaival. Hún trilógiájának tárgya nemzeti vonatkozásán kívül egyetemes érdekű

is, mert a népvándorlás leghatalmasabb egyéniségét festi s kapcsolatos az európai népek mondai emlékeivel, részben epikájával is. De egész művészetének is egyetemes értékre van joga.

Amint színmagyarsága, akként nyelvi csodája is. Ebben az eredetiségben, gazdagságban, művészi megjelenésben egészen Aranyé az a nyelv, bármennyire típusosan magyar is. A magyar nyelv virágaihoz, kifejező értékeihez hozzá van adva az ő géniuszának jegye is, az ő művészete. Egyénien és művészién magyar az a nyelv. Hogy' ismeri a szók, szólások, szófűzések minden kifejező értékét, változtatát, árnyalatát, fokozó, enyhítő, színező, kidomborító, jellemző hatását s hogy' tudja ezeket nemcsak felhasználni, hanem még jobban kiképezni, a szók és szólamok asszociációs hátterét megrezdíteni, a felhangokat hozzájuk társítani, a festő, jellemző erőt elmélyíteni! A szókról letörlődik a kopottság, megfiatalodnak, érzéki, szemléleti hatásuk felújul, hangértékük felfokozódik. A nyelv, ha egyszerű marad is, szinte észrevétlenül ünnepivé, zeneivé, plasztikaivá, művésziiesen kristályossá válik. Ha Széchenyi halála híreről azt mondja: Egy szó nyilallott a hazán keresztül, — mily sokatmondó, új és monumentális jelentés költözik az egyszerű *nyilallik* szóba, festve a gyorsaság, az egész nemzettestet átjáró fájdalom képzetét!

Ami ebben a nyelvben fel van halmozva, nemzeti és egyéni kifejező erő, szépség, jellemzetesség, hangzatosság, az is maradandó töke, s egyik legkimagaslóbb remekműve az emberi szellemnek az egyetemes irodalom mértékével mérve és az egyetemesség számára is.

Rámutattunk számos kiválóságára, mert a génusz épen rendkívüli kiválóságok egyéni foglalata. De újra is hangsúlyozzuk egyéniségét. Minden alkotása tükrözi ezt, de egyik alkotása sem meríti ki. És nem állapíthatjuk meg se tartalmi mélységét, se lélekfestő erejét, se tárgyábrázoló, vagy elbeszélő, vagy formai művészetét, általán ezt vagy azt az oldalt, azt a kiválóságot olyanul, hogy abból le lehetne szár-

maztatni a többbit, hogy azt lehetne gényusza és egyénisége alaphatározmányának tekinteni. Ezek egyenként más nagy költőnél is előforduló kategóriák. Mind e kiválóságnak és lelki tényezőnek összeségében, összehatásában, egymáshoz való sajátos arányában és viszonyában tükröződik Arany egyénisége. Megnyilatkozik egyes alkotásaiban is, mert minden költeményében belérezeg az alkalmi hangulatba a gazdag húrozatú lélek egészének a rezonanciája is. A tiszta és biztos hangot sok felhang árnyalja, teszi teljesebbé, jelentősebbé. Mindig érezzük a mély lelket, a szerény, nagy szívet, ezt a zárkózott, szemérmes, de őszinte, szerető szívet, a lélek egyszerű nagyságát, az érzéki formában eszményeket látó képzeletet, a független hatalomszóval vagy jutalommal nem befolyásolható szellemet, az erkölcsi, logikai és ízlésítélet biztosságát, az elmének, Beöthy Zsolt szép szavával élve, isteni világosságát, érezzük lelkének nagy feszültségek felett bizton uralkodó harmoniáját, tökéletesülő törekvését, általán a teremtő erőt, s valamennyi mozzanatban, elosztva és mégis oszthatatlanul azt az egyetlent, azt a más szóval kimondhatatlant, amit az *Arany* név szimbolizál.

Arany valóban gényusz. Avulhatatlan, egyedülálló értékeket adott nemzetnek és emberiségnek. Műveinek marandósága nem függ külső körülményektől, benső értékességük fenntartja őket. Közömbös, hogy a divat előterében vannak-e vagy nem, divatjuk mindig lesz.

Arany az idők felett áll. Fénye ma, amint félszázaddal távolodtunk tőle, szinte tisztultabb, mint valaha. És ma is meleg. Ma is szeretettel, odaadással, hódolattal tekintünk fel hozzá, s hálával borulunk le az istenség előtt, mely általa kinyilatkoztatásokat küldött számunkra.

VI.

Arany művészi céljai.

A Petöfi-Társaság 1932. október hó 16-án tartott ülésén előadta

Négyesy László.

Habozva kezdek tárgyamba, Tisztelt Hallgatóság! Vajjon illik-e ünnepi alkalomhoz olyan tétel, amely első tekintetre irodalomtörténeti vagy filológiai természetűnek látszhatik? És ha célokról, tehát tudatosan kitűzött és tervszerű munkával megvalósítható feladatokról beszélünk a művészet, a költészet területén, nem olyan mozzanatot tolnunk-e előtérbe, amely a művésztől lényegében idegen? És épen Aranyról szólva, nem adunk-e lábat az alá az itt-ott már jórógen felbukkant laikus vélekedés alá, hogy Arany költészete csupa tudatosság, egy igen tanult erős elmének olyan mesteri alkotása, aminőt más hasonló talentum is létrehozhat, s nem a lánglélek misztikus mélyén fogantatott?

De meg is nyugtatom magamat, és szeretném tisztelt hallgatóságomat is megnyugtatni, hogy szólhatunk e tárgyról a nélkül, hogy Arany költészetét tisztán értelmi munka eredményének akarnók feltűntetni. Hiszen mindenki tudja, hogy Aranyról mindjárt fellépésekor megérezte a teremtő őserőt egy másik lángszellem, az, akinek nevét Társaságunk viseli, mikor az ígézettől meglepetve így kiáltott fel:

Ki és mi vagy, hogy így tűzokádó gyanánt
Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki?

És testvéreként szorította keblére az új költőt a büszke géniusz. Ő mindenestre illetékesebb volt megállapítani Arany eredeti nagyságát, mint azok, akik épen őhöz mé-

ték Aranyt, s mivel nem találták benne a Petőfi lobogását, másfelől pedig látták a sok reflexiót és tanulmányt, hamar készen voltak véleményükkal, megtagadva Aranytól a teremtető erőt. Ezt jobban megérezte a másik lánglélek, mint egyes hűvös okoskodók. Azóta nagy szellemek hosszú sora, kritika és közvélemény tisztában van Arany költői nagyságával. Tisztán áll a köztudat előtt, hogy az egész típuskülönbség. Vannak olyanfajta költők, mint Petőfi, s olyanok, mint Arany. Személyes tapasztalásból tudja mindenki azt is, hogy Arany művei nem mechanikus szerkesztmények, amelyek egyideig járnak, aztán lejárnak, hanem szerves lények, belső erejüknel fogva élnek, mert lélek van beléjük lehelve.

Arany művészi céljairól szólva nem esetleges, önkényes, értelmi úton keletkezett elgondolások foglalkoztatnak bennünket. Mióta a világ világ, mindig voltak művészeti problémák, melyek a legnagyobb művészeket is izgatták. Mily sokáig küzdött a görög plasztika, míg a lebegés ábrázolását eltalálta! A festészetben művészi feladatot oldott meg Mantegna a rövidülés mesteri ábrázolásával. Leonardo da Vinci teremtető szelleme folyton problémákat oldozgatott. Az anatómia tanulmányozása minő támasztékot adott a leggeniálisabb képzőművészeknek! Tudatosság és alkotó erő jól megfér egymással. Legjobban megfér minden művészet közt a költészetben, amelynek közege leginkább értelmi jellegű, az értelmes szó. Legszembetűnőbb példája a tudatos költőnek éppen Goethe. Ez a kétségtelenül teremtető nagyság rendkívül sok tanulmánnyal, reflexióval alkotott, sokféle irányban próbálta ki példátlan erejét. Mennyi eszmét keltett benne ifjú éveiben Herder hatása! Schillerrel való barátsága is azért volt irodalmilag oly termékeny, mert egymásra fejlesztőleg hatottak, költészeti problémákat oldottak meg, eszmecserével és gyakorlatukban.

Aranyról szólva is művészi problémákat értek. Olyanokat, amelyek mint alkotó művésznek útjába estek. Olyan

költői feladatokat, melyeknek megoldásához intuición és nagy alkotó erő kellett, tudat alatt kezdődő, öserejű szellemi tevékenység. Olyan feladatokat, amelyek megoldása messzeható eredményekben nyilatkozott, magának Arany-nak művészetében is, a magyar költészet fejlődésében is. Ez tehát nem afféle külsőleges téma, hanem Arany művészi pályájába mélyen belevágó kérdés. Aranynak teremtő erejéről sem feledkeztünk meg: a múlt héten, a testvér-intézménynek, a Kisfaludy-Társaságnak Arany-ülésén az ünnepi előadó tisztében Arany géniuszának áldoztam.

Arany csakugyan a nagy tudatossággal alkotó költők csoportjába tartozik. Előtte nagyszabású költőink közül e tekintetben csak Csokonait lehet hozzá hasonlítani. Csokonainak szokása volt versgyűjteményeit tanulmánnyal vezetni be az illető műfajról és a maga művészi eljárásáról. Legismertebb ezek közt a *Dorottya* tanulságos bevezetése. Arany hosszabb élete folyamán még szélesebb körű egyetemes irodalmi iskolán művelte nagy tehetségét. Önmagát folyton tökéletesítő, művészetét állandóan fejlesztő törekvése épolyan hajtó erő benne is, mint Goethében.

A »stúdiummal dolgozás«, ahogy akkor mondták, már pályája elején jelentkezik. A kezdő Aranynak nem volt Herderje, de volt mégis Szilágyi Istvánja. Új eszmék természetét nem figyelhette meg nála, de kapott tőle ösztönzést és forrásokat. Az ő geniejének ez is nagy segítség volt. De ha Goethének volt Schillerje, Aranynak is volt, mint kész költőnek, pályája elején, rövid időre, Petőfije. Rövid idő, lázas idő, de így is termékeny hatású. Szóba kerültek közöttük elvi kérdések is, költészetünk szükségletei, de legfőbb volt az a bátorító hatás, mellyel Petőfi gyújtó példája Aranynak féltékeny alkotóerejét gátlásainak egy nagy részétől megszabadította, egymás alkotásának szemlélete, a lírikus és epikus összeműködése, mikor »versenyben égetek húrjaik«. És mikor Petőfi eltűnt is, bármily nagy hézagok voltak is szellemi életünkben, a nagy alkotó és kritikai szellemek fényes sorát látta kortársai és barátai. közt.

Szellemének volt kiken surlódni, kikkel gondolatot váltani. A legtöbb problémát azonban maga tűzte maga elé, s a többit is a maga erején oldotta meg.

Először is művei alkotásában látni állandóan művészi célok keresését.

Már első remeke, a *Toldi* első része, 1846-ból, önálló és merész művészi elgondolást mutat. Pedig pályakérdésre dolgozta, adva volt, választásképp, a tárgy, és a hang: »nyelv és hang népies legyen«. A népies nyelvű és hangú epikára is ott volt a minta, mint friss irodalmi jelenség, Petőfi *János vitéz*-e. Közepes tehetség könnyen kísértésbe jöhetett volna, hogy ennek egy változatát adja. Naív, bájos, kedves költemény, tele vidám, fiatal költői lélekkel. A korhoz szól: a nép deréksége van benne ünnepelve. Hőse nem király vagy várúr, hanem egy ágrólszakadt parasztleány, aki maga szerez magának dicsőséget, elvesztett boldogságát pedig feltalálja a tündérorszámban. Aranyra erősen hatott a költemény, követte is sokban, de nem maradt meg nála. Ő is népies, ő is naív, de világa valóságosabb, alakjai plasztikusabbak, lelkiéletük nem csupán lírai, sokkal drámaibb, a cselekvény egységesebb, a hang változatosabb, a nyelv pedig ünneplő népies nyelv, végül a költeményben szimbolizált tartalom jelentékenyebb: az elnyomottságából küzdelemmel felemelkedő magyar derékséget példázza, a felemelkedő népét, az önállóságáért küzdő nemzetét. Petőfi elégtétellel láthatta, hogy nyomában egy egyenragú költő állt elő, aki követi is, de versenyre is száll vele. A költemény diadala mutatja, hogy Arany nemcsak új célt tűzött ki benne, hanem el is érte célját.

Ezután is minden munkája egy-egy művészi probléma megoldása is. Már a szabadságharc előtt is. A *Murány ostromában* lélektani bonyodalmat akar adni. Nyelvben pedig nem áll meg a *Toldi* népiességénél: egy fokkal följebb emeli, választékosabbá teszi, az előkelőbb társadalmi osztály hangjához közelíti. A *Rózsa és Ibolyában* a tiszta stílus népmese mintáját törekszik megalkotni; mint ilyen, úgy-

szólván tökéletes is e művecske; Arany egy ideig nagyon szerette; de, hogy a festők nyelvén szóljunk, mintegy akadémikus alkotás.

A *Toldi estéjében* ismét új a hang, noha a főesemény: egy dölyfös idegen bajnok legyőzése a nemzeti becsület nevében, nagyon hasonlít az első rész döntő eseményéhez; de a fiatal ábrándok, remények és boldog teljesülésük hangulata helyett itt az öreg-kor csalódásainak, zsémbességének, a világgal való meghasonlásának, az elmúlásnak borús, némileg humoros hangulata borul az egészre, s diadalmas föl-emelkedés helyett tragikus összeomlás adja a mélyen megindító záradékot. Arany gazdag érzelmvilágának is új tartományai találtak itt kifejezést: melancholiája és tragikai ereje. A szimbolikus jelentés is más: két nemzedék összeütköző világnézetének szinthezise, a régi világ eszményei is egyoldalúak, az új nemzedék is egyoldalú, mikor az öreget gúnyolja, mindegyik nemzedék eszményeiből szükség van arra, ami állandó értékű, szükség van a vitézi szellemre is, szükség van a művelődésre is. A mesetárgy hasonlósága mellett mekkora ellentét az első résszel; új művészi céloknak milyen fényes megvalósítása!

Folytatódik ez a szabadságharc utáni alkotásokban is, és csábító feladat volna ezekre az alkalmi művészi célokra és eredményekre egyenként rámutatnom. De sietnem kell és Aranynak nagy elvi céljaira rávilágítanom.

Még Toldijának diadala előtt, de magában már érezve a Toldi hatalmas sikerét, 1847. január 9-én felveti Szilágyi Istvánnak írt levelében az eszmét: »Mi volna az, ha az ember *népies hőskölteményt* írna? Szokatlan ugy-e! de azért talán menne? Kinevetnék vele az embert?«

Hősköltemény! Nem olyanféle, mint a Toldi, hanem nagyobb tárgyú és nagyszerűbb szerkezetű, az egész nemzet hősi életét festő epopoea. Százados álma a magyar költészetnek. Ráday Gedeon óta, a XVIII. század közepe óta folyton költőink előtt lebegő eszmény. A XIX. században a reformkor elején meg is valósult Vörösmartynek és kor-

társainak pompás nyelvű hexameteres eposzaiban, de azok nem voltak elég erős alkatúak, s fellengző stílusuk és idegen formájuk miatt nem válhattak az egész nemzet birtokává. Épen Arany kísérte ki őket az irodalomból egy évvel a Toldi előtt, paródiájukkal, az *Elveszett alkotmány*nyal. Most Arany arra gondolt: lehetne-e a *Toldi*éhoz hasonló nyelvet és hangot az eposz méltóságához emelni, s végre olyan eposzt írni, amelyet mindenki olvashat, a női világ és a nép is? És alig kerül levelezésbe Petőfivel, ettől is megkérdi: nem lenne-e chimaera a népi szellemben és nyelven írt komoly eposz? Petőfi nagyon helyben hagyja a gondolatot s Arany ennek megörül. De nem egészen teszi magáévá Petőfinek azt a tanácsát, hogy csak királyt ne vegyen hősének, még Mátyást se; ez is király volt, egyik kutya, másik eb; ha már a szabadság eszméit nem olthatjuk szabadon a népbe, legalább a szolgaság képeit ne tartsuk szemé elé (febr. 23). Arany azt feleli erre: »Ha én valaha népies eposz írására vetném fejemet: a fejedelmek korából venném tárgyamat. Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak... a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt. Festenék szabad hazát, közös hazát; megtanítanám a népet, mikép szeresse a hont, melyért eldöde vére folyt... Egy ily eposzt, remélem, vérré tanulna a nép, s buzgóbban énekelné azt, mint az olasz matróz *Gerusalemme liberatáját*«. Ez az ihlete meg is maradt. Az időkört elejtette; a fejedelmek korában nem talált elég súlyos tárgyat. Az epikai pályára egy irodalmi tekintély, Toldy Ferenc is buzdította, 1847. október 1-én írt levelében arra kéri, hogy ne forgácsolja el erejét apró költeménykékre, hanem fordítsa fiatalága s szép talentuma egész erejét nagyobb, vagy *egy nagy* elbeszélő költemény írására. De az egészen a *Toldi* szellemében legyen. Adjon egy ilyenben egy egész kort, annak minden társadalmi rétegével együtt. S a koszorú el nem marad.

Ő is érezte magában a nagy erőt, az epikus hivatást.

Meg volt lelke híroztatán a fenség hangja s megszólalásra várt. Csak tárgya nem volt még. Bármely tárgyat nem erőszakolt magára, várt, amíg kedvére való akad. Épen ez az eset mutatja, hogy merőben elméleti célkitűzésből nem fogott alkotó munkába, hanem ihletre várt. A szabadságharc után végre eléje került a huntörténet, középkori deák krónikáink előadásában. Hagyományaink szerint ez is a magyar történelemhez tartozik. Attila világgraszoló alakja a nemzeti önérzethez is szól. Aranyt megragadta a hunhagyománynak a honfoglalási hagyománynál sokkal gazdagabb költőisége. Akkoriban olvasta Arany a Nibelungéneket is, melybe szintén belejátszik a hun nép és Attila. És Európaszerte Attila felé fordították az érdeklődést Thierry Amédée Attila-kutatásai, melyekről Arany hamarosan értesült a történetíró Szabó Károly kartársa útján. Aranyban világ gyúlt s egy parlagon heverő kincsesbánya tárult fel. Mekkora tárgy! Milyen mély szimbolikus jelentés! A mi fajtánk roppant hivatottsága, nemzeti átkünk: a testvérvizsoly és idegen ármány miatt végzetes nemzeti bukás és Csaba ivadékai által nemzeti feltámadás. Régi nagyság, katasztrófa és felemelkedés emlékeivel mennyi vigasztaló hatás a friss sebben sajgó nemzet szívére s mennyi alkalom az emberi szív festésére! 1852-ben hozzá is fogott a kidolgozáshoz, a Toldi versformájában, de fenségesebb hangon és 1853-ban elvitte a hatodik énekig. De akkor félbehagyta. Két év múlva új tervet készített és hánget is váltott. A nibelungi versformára tért át, melynek ezzel a tárggyal hagyományos kapcsolata van s amely jobban látszott kedvezni a hősi eposz nagy stílusának. A trilógia első részéből két ének, harmadik részéből négy ének ismeretes. Gyönyörű részek vannak benne, mint Mikolt ébredése. De a költő ezt is félbehagyta s újabb változat kedvéért feláldozta. Az 1860-as évek elején végre befejezte és közzétette a trilógia első részét, a Buda Halálát. Abban újra visszatér a magyar tizenketteshez és sikerült benne megtalálni a mű tárgyának megfelelő ódon za-

matú, nemes veretű, magyarosan művészi nyelvet, megmintázni Attilának rendkívüli, de mégis emberien árnyalt alakját, szigorú lélektani alapon építeni fel a tragikus jellegű cselekvényt. De ez csak az első rész volt, egyik szárnya az épületnek, mely követelte a többit. És Arany lelkét mindig vonzotta ez a tárgy, egész életén át. Halála előtt egy évvel újra felvette a fonalat, s talán ha annyi időt él, mint Goethe, ő is befejezte volna ezt az ő Faustját. De az elkészült első rész magában is monumentális példája a nemzeti epopoeának. Azóta sokan követték világ-szemléletben, előadásmódban, de utól nem érték.

Másik nagy művészi problémája volt a *ballada* megalkotása. Már a szabadságharc előtt kezdte ennek a műformáját is keresni. Nem elégtették ki irodalmunk addigi balladáit, vagy érzelmességbe málló, vagy szónokias, vagy elbeszélésbe terülő alkatukkal s nagyrészt németes modorukkal. Magyarosabb balladát szeretett volna, dalszerűbbet is, drámaibbat is. Népballadáinkra gondolt, de csak egyet-kettőt ismert: a *Fehér Annát* és a *Megöltek egy legényt* kezdetűt. Tapogatózva írta első kísérleteit, *A varró leányokat*, *A méh románcát* és a *Rákóczinét*. Ezeknek hősei mind nők. Lelki világán az 1850-es években mindinkább erőt vett a lirizmus, másrészt drámai feszültségek halmozódtak fel benne, élményei és olvasmányai, a nemzet sorsa és személyes állapotai mind ezt a diszpozíciót erősítették benne. Ebben a belső állapotban ismerkedett meg a skót balladákkal és hirtelen kialakult lelkében a ballada képe: egy dalszerű költemény, mely néhány versszakban, drámai képekben egész cselekvényt ad elő, formában lehellepszerűen könnyű, tartalomban súlyos, jeleneteket ad, mégis rövid, mert az epikai áthidalásokat elejti. Így jött elsőnek a *Rozgonyiné*, még 1852-ben, majd 1853-ban négy: *Török Bálint*, *V. László*, *Az egri leány*, *Ágnes asszony*, 1854-ben egy: *Mátyás anyja*, és 1855-ben öt: *Szibinyáni Jank*, *Hunyadi csillaga*, *Zács Klára*, *Árva fiú*, *Bor vitéz*. Még 1856-ban keletkezett kettő: *Szondi két apródja* és a *Pázmán*

lovag »víg balladá«-ja, végül 1857-ben *A walesi bárdok*. Megannyi ékszere lelki kincstárunknak, az érett nagy művészetnek megannyi remeklése »en miniature«. A maga kristályos formájában mindegyik fölér egy-egy nagyobb elbeszélő kompozícióval. S mennyi változatosság nemcsak tárgyban, hanem belső alkatban, külső formában, nyelvben és hangban! Egyetemes viszonylatban is épúgy legelsősorú értékek, mint Petőfi dalai. Maga a költő is érezte ez alkotásainak különleges becsét, és öreg korában, az 1877-i termékeny nyáron ismét elővette egykori kedves műformáját s hét vagy nyolc újabb balladával gyarapította a régiéket sorát: *A tengeri hántás, Az ünneprontók, Éjjéli párbaj, Hídavatás, Népdal, Vörös Rébék, Tetemre hívás, A kép-mutogató*. Valamennyi ismét egy-egy új problémamegoldás vagy lélektani, műalkati, vagy formai tekintetben. Semmi ismétlés, vagy hasonlóság sehol, mindegyik egyetlen. Arany a ballada problémáját is nemcsak kereste, hanem meg is találta, de nem merev minta szerint, hanem az új meg új változatok egész sorában. Joggal állítja Gyulai Goethével párhuzamba, aki felülmulja Aranyt »kellemben, rejtélyes bájban, a bölcselmi eszmék érzékítésében, a szerelem finom árnyalatú rajzaiban, de tragikai erőre nézve mögötte marad«. Goethe a tragikumot drámaiban termelte ki lelkéből, Arany balladáiban és epikus alkotásaiban.

A *népiesség* sem volt Aranyra nézve elsodró koráramlás, s nem engedte át neki magát tehetetlenül; neki a népiesség is olyan művészeti tényező volt, amellyel számot vett. Még pedig mindjárt kezdetben. Alig vívja ki a népies hangban döntő sikerét a *Toldival*, már egy félév múlva azt írja, hogy a népies költés nem végcél. »A cél elérésére csak a most divatos népies modoron keresztül juthatni s azért még, népies, for ever!« (1847 szept. 6.) »Szeretem a *nemzeti* költészetet — folytatja —; a *népiesség* köntösében még *most*; később majd *pusztán*. Aesthetikai útam az *individualizálás* elve, minek az ember csak a nevét ta-

mulja meg az aestheticából, a többit maga csinálja... Az embernek magába kell szállani, onnan fejteni ki amit tud.« Petőfinek arra a politikai fölhevülésben mondott szavára, hogy csak a népköltészet az igazi költészet, s legyünk rajta, hogy a nép úr legyen a költészetben, akkor majd nemsokára úr lesz a politikában, ő is ament mondott, de még ez évben azt írja a tizenhét éves Szász Károlynak: »de mégsem úgy értettem azt, hogy minden költő tisztán népköltő legyen, mert ilyesmi teljesülni sohasem fogna, hanem úgy, hogy ... a költészet legyen egyszerűen nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő, ennek virágaival ékes, — szóval döntessék el a közfal a népi és ma úgynevezett *jennköltészet* közt, és legyen a költészet általános, *nemzeti!*« Hányszor el nem felejtették ezt azok, akik Aranyt odaszögezték cégtáblának a népiesség boltja elé, s hajlandók voltak, mint ideges modern emberek reá, mint valami paraszti költőre lenézni! Petőfi sem volt verseinek felében sem olyanformán népies, mint a *János vitéz*ben, meg egy sor népdalában volt. Legegyénibb költeményei éppen nem népiesek. Hol áll a *Szeptember végén* a népiességtől! Hát még Arany!

Még kevésbé emlegették azt, amit Arany fenti idézetében mond, hogy a költészet nemzeti volta sem minden: azon a körön belül még egy elv merül fel: az *individualizálás* elve. Ne csak nemzeti legyen a költészet, hanem egyéni is.

Nos, Aranyra nézve ez is művészi feladat volt és ezt is megoldotta. Azzal a módszerrel, amelyet említett, hogy magába szálljon le a költő, s onnan fejtsse ki, amit tud. Epikusban tárgyiasságot szoktak kívánni és a közösség ízlésében való alakítást: hogyan lehessen az epikus költő egyéni? Arany megmutatta: hogyan lehet. Minden epikai műve mögött ott érezzük az ő személyiségét. Még tanulmányai is csak arra valók, hogy általuk jobban kifejtse egyéniségét. Olvassa az egyetemes irodalom nagy költőit, tanul tőlük, a holtaktól is, úgy, mint az élő Petőfitől tanult,

ahogy a János vitéz ismeretével alkotta a Toldit: nem utánozta őket, *versenyre kelt velük*, hogy ő is olyan szépen alakítsa és szóljon, mint azok. Mikor azokat olvasta, a maga lelkének gyúlt ki egy-egy még szunnyadó lángja. Annyi olvasás után eredeti maradt, mindegyik elődjével szemben eredeti. És nem belőlük merített, hanem a maga lelkének mélységeiből. Nem mondhatta utánzójának az élő Petőfi, nem mondhatná holt előzői közül is egyik sem.

És tovább vitte az individualizálás elvét. Nemcsak megőrizte egyéniségét és érvényre juttatta legtárgyasabb eposzaiban is, hanem egyes műveit is individualizálta. Lírai költőben ez természetesnek látszik, hiszen minden jó lírai vers alkalmi ihletből fakad. De Arany egészen tárgyias eposzait is individualizálta. Úgy szoktunk beszélni róla, mint megállapodott, egyensúlyba jutott, lehiggadt, művészi nyugalomban alkotó epikusról. Csakugyan szerette is a művészi nyugalmat, a nélkül nem tudott alkotni, a friss élményektől bizonyos távolságban szeretett állni, hogy művészileg uralkodhassék motívumain. Az egyensúlyt, az összhangot elérte. De az ő lelkisége korántsem volt valami lezártan megállapodott, megmerevedett állomány, hanem mindig mozgásban levő, egyre változó folyam. Változott világnézete, közösségi érzése, az emberekről való felfogása, ízlése, költői érdeklődése, minden. Ha a népet a szabadságharc előtt idealizálta, alig egy-két évre rá a Bolond Istók elején a fonákjáról rajzolja olyan kegyetlen naturalizmussal, aminőre akkor még alig volt valahol példa, hiszen a naturalizmus nyugaton akkoriban csak kezdett előütöközni. A népies stílusnak ő volt a legnagyobb művésze, de nem rögződött bele, 1862. június 20-án azt írja Tompának: »kijöttem a paraszt beszéd sodrából«. Voltak állandó elvei és eszményei, de lélekállapotai, hangulatai változtak. Nem tudott egyforma maradni. Lelkének gazdag regisztere is volt, s a változatok szóhoz akartak jutni költészetében. Minden epikai alkotása is magán viseli az alkalom bélyegét, mint a jó lírai költemények.

Innen van a Toldi mind a három részének az a jellegzetes különbsége, melyre annyiszor rámutattak. Innen van, hogy a hun eposzhoz is ahányszor hozzáfogott, más-más hangot ütött meg. Innen balladáinak is oly szembetűnő külön-külön egyénisége, általán epikájának példátlan változatos-sága. A tudatosság itt sem nyomta el művészi önkéntességét, ellenkezőleg, arra vezette, hogy magából merítsen, s ezáltal mindig újat, mindig egyénit teremtsen.

Tudatos célja volt a jó *kompozíció* is. Már 1848. jan. 27-én azt írta, hogy a Murányból azért nem tesz közzé mutatványokat, »mert én nem egyes helyekért, hanem compositióért dolgozok«. És mindjobban meggyőződött, hogy költészetünkben a kompozíció gyenge lábön áll. »Mikor lesz nekünk oly epicusunk, ki componálni tudjon! Az egy Zrinyin kívül még eddig nincs. Árpádiásaink és Lászlódiásaink szervezete iszonyúan szegény.« — Ebbeli tudatos törekvésének volt eredménye a Buda halálának lélektanilag oly biztos felépítése, valamint balladáinak és kisebb elbeszélő költeményeinek is szilárd és ép belső idoma.

Nem utolsó volt Arany művészi céljai közt a forma kérdése sem. Mióta költészetünk a klasszikai formákat elejtette, és a nyugateurópai versformák mellett a magyar nemzeti formákat is újra forgalomba hozta, egyre fontosabb lett egyrészt a rímelés és másrészt a nemzeti versformák kérdése. A rímre nézve zavarban voltak költőink. A rímnek a német verselés szabályai szerint két kelléke van: teljes hangbeli egyezés, teljes értelmi különbözőség; akkor meglepő a rím, ha jelentésben messze eső szók egyenlő hangzásban találkoznak a sorok végén. Ez jó a németben, ahol a viszonyítást praepositíókkal fejezik ki; de mit csináljon a magyar verselő, mikor a magyar nyelv ragozó s ha két sor közt tartalmi párhuzam van — pedig hányszor van! — gyakran óhatatlan, hogy a két sor ne ugyanazon raggal végződjék. Költőink régebben is próbáltak kifogástalan rímeket keresni. Sokszor szavak összetoldásával hozták ki, mint Csokonai egy fiatalkori versének

ebben a két sorában (György angol királyt a franciák ellen tüzelve):

És az ártatlan vér, melyet a bolond ont,
Hassa meg az érted kardoskodó Londont.

De az ilyen rím keresettnek tetszik. Sokszor belefáradtak a költők a keresésbe, s a párhuzamos tartalmú sorokban mégis rímeltették a ragot vagy képzőt önmagával, mint ugyancsak Csokonai, mikor Pál orosz cárhoz fordulva így szól:

Ki a jeges tenger habját igazgatód,
Az északi pólust pálcádon forgatód.

Valljuk meg, ez természetesebb.

Csakugyan a magyarban engedményt kellett tenni, vagy az értelmi ellentét, vagy a hangbeli egyezés tekintetében. Arany értekezést is, verset is írt erről és az utóbbit melegen ajánlotta. Rámutatott, hogy a magyar nyelvben elég, ha a rímelő szóokban a hangzók vágnak össze pontosan, a mássalhangzók pedig rokonok, vagy nagyjában egyeznek. Rámutatott, hogy az ilyen rímek sokszor jobban hatnak, kedvesebbek, újszerűbbek, mint a nagyon is egybehangzó rímek, amelyek sokszor elcsépeltek (pl. magyar — agyar, vissza — issza).

Egészen jó pl. ez a rím:

Két ellenség a Duna-két-parton,
Kevés annak az én egy jó kardom.

Sőt még az ilyen is jobb az elcsépelteknél:

Én kegyesem szép hitvesem, Ellenemre jár-sz-é?
Sima vállad, puha kebled Töri az a páncél.

Csakugyan megvan ennek az alapja nyelvünk természetében. A magyar nyelvben a szótagoknak aránylag lényegesebb alkotóeleme a magánhangzó, mint a németben, ahol a mássalhangzókra nagyobb súly esik. A középkori román nyelvek egy részében, franciában és spanyolban is az asszo-

nánic, a hangzók egyezése elég volt rímnek, ha sokszor ismétlődött. Arany a mi nyelvünk hasonló rímeit magyar asszonáncnak nevezte. És ezzel új forrását nyitotta meg a rímtechnikának egész költészetünk számára. A rímelést kevésbé feszessé, másrészt újszerűbbé is tette. Ez nagy technikai vívmány volt. Elsősorban Arany rímművészete látta ennek a reformnak nagy eredményeit, ő különben a magyar rímelésnek sok más csínját-binját is felfedezte.

Másik, még fontosabb formai kérdés volt a magyar nemzeti versidom kérdése. A klasszikus versformák idején lenézték a nemzeti formákat, azért, mert nincs bennük »mérték«. S mikor a költészet a klasszikus formákat kiküszöbölte is, a nyugateurópai versformákba gyakorolta be magát, mert abban van »mérték«. Most, hogy a népdalritmus és a nemzeti forma újra benyomult az irodalomba, ezt is törekedtek megnemesíteni, »mértékekkel«. Bajza azt hitte, ha trochausra, jambusra szedjük rímes verseinket, megvan a nemesített népdalforma. A kezdő Petőfit is arra biztatta, hogy szedje trochausra verseit. Azért írta Petőfi pl. a *Távolból* című költeményét trocheausokban még 1843. elején is. Pedig ezzel nemcsak műveltebb formát adunk a dalnak, hanem németes formát is, mert ezek a mértékek a nyugateurópai zene mértékei. Észrevette ezt Petőfi is. Írt azután is temérdek verset jambusban, trocheausban, de ha népdalias hangot akart, akkor nem törődött a trocheausal, hallására bizta magát és kitűnő érzékkel szólaltatta meg a magyar ritmust. Voltak, akik rájöttek, hogy ha mértéket akarnak a magyar vers számára, azt nem a német zenéből kell behoznunk, hanem a magyar zenéből vennünk. Így találta Fogarasi a négytagú ütemek számára a középen meggyorsuló formát: — — — — —, amit ő choriambusnak nevezett, s így Erdélyi még egypár más ütemmértéket. Arany egy geniális felfedezéssel sokkal előbb lendítette a kérdést. Szerinte ritmus nem a külső hangzásban van csupán, hanem ritmusosan hullámszik az egész költői beszéd. A mondat arányos terjedelmű és súlyú ízekre

oszlík a költői beszédben, hangsúlyos góccok körül csoportosulnak a szók és szólások, s ezek az ízek lüktetnek. Lehetnek arányos terjedelműek egész mondatok is,

Vad előttük vérbe fekszik,
Őz vagy szarvas nem menekszik,
Elejtették már a himet,
Üldözik a szarvas gimet.

De a mondatok ízei is egyensúlyosak, arányosak:

*Én kegyesem, szép hitvesem,
Ellenemre jársz-é?
Sima vállad, puha kebled
Töri az a páncél.*

Mindenekelőtt belső ritmus van tehát a költői beszédben. Hogy azután ezek az ízek, a hangritmusban ütemek, külsőleg is szabályozódni szeretnek: az énekelhetőség kedvéért csakugyan mértéket vehetnek föl. Ezeket a mértékeket ő is a magyar zenéből vonja el, de rendszeresen és jóformán teljes számmal, nem egyet-kettőt, mint előtte Fogarasi és Erdélyi.

Ennek a felfedezésnek is mindenekelőtt a maga verselése vette hasznát. Verseinek igazán erős ritmusa van; a Török Bálint tizes soraiban például gondja van rá, hogy a két hármas ütem ellenkező nyomatú legyen; az egyik középen megperdüljön, a másik középen meglassudjék:

Török Bálint | jó vitéz, | Enyingi,
Vitézséged | ne mutasd | nagyon ki,
Mert a pogány | bizony meg | igenli
Gonosz barát | ellened ingerli.

Ezen az alapon megreformálta a magyar tizenkettest is, úgy jött létre a Buda Halála rendkívül hangzatos versalakja:

Nem felel az asszony semmit ezen szókra,
Csak tüzes orcáját engedi a csókra,
Félig nyílt szemeit, pici gödrös állát
Gömbölyü két | karját | Sima fehér vállát.

Így a magyar nemzeti versforma is valósággal újjászületett Arany reformjában.

Csak még egy célkitűzéséről legyen szabad szólanom. 1856-ban Gregussnak egy róla írt ismertetését hozza szóba Csengerynek. Nem tetszik neki az ismertetés, mert csak magasztalás, nem bírálat, és nem találja el a lényegét. Ő (Arany) ismeri a helyet, amelyet hazai költőink közt elfoglal. Őt számosan meghaladják géniuszra nézve Zrinyitől Petőfiig; majd mindenki termékenységben, sokan a nyelv bájában. S így folytatja: »Az én érdemem ama — félig sikerült — törekvés: formát és tárgyat összhangzásba hozni: egészet alkotni«. Tudja, hogy régibb költészetünk e tekintetben el volt maradva, s ő is még a kezdők, az úttörők közt áll, nem érte el a netovábbat, mint Greguss feltűnteti. »Óh, nem! Minél jobban tárgult látköröm, minél több műremekkel ismerkedtem meg a világirodalomban: annál jobban meggyőződtem, mi hiányzik a mi költészetünkben. Forma — nem jambus és trochaeus, hanem ama benső forma, mely a tárggyal csaknem azonos. Érezni kezdtem, mi az, amiben a mesterek ...*egyeznek*. Ezt a *valamit* megfogni, magyar viszonyaink közt reprodukálni, vala törekvésem, s hogy nem egészen jártam tévúton, mutatja a legilletékesb tekintélyek egyhangú elismerése. De hányszor maradtam előképem megett! hányszor adtam töredéket az összhangzó egész helyen!* Azt csak én tudom s érzem.«

Arany céljai közt ez a legösszefoglalóbb. Egészet adni, a tartalomnak és a formának nem külön-külön tökéletességét, hanem teljes összhangját. A költemény érzéki része, nyelve és ritmusa a költemény lelkének kisugárzása. A forma nemcsak jól rá van öntve a költemény testére, hanem azon termett. Az egész egyetlen szerves egység. Egy csírából fejlett, élő szervezet. Ilyenek a Toldiak, legfőbbfokon a balladák, a Buda Halála. Művészi lánglélek és

* *helyen* van a kiadásban, v. ö. Hátrah. Iratok IV. 157.

tudatosság oly szövetségben van itt, mint az egyetemes irodalomnak is csak a legkitűnőbb remekeiben. Művészi tudatossága nem elnyomta alkotó erejét, hanem a legfelsőbb eredményekhez segítette. Az ő költészetét is, a magyar költészetét is.

A dús örökség, melyet ránk hagyott, a jövő számára is gazdag tőke. A példa, amelyet az isteni művészet szolgálatában nyújtott, lelkesítő útmutatás. Nemzedékek támadnak és múlnak. Támaszt a gondviselés a mi sok tehetséggel megáldott fajtánkból jövőre is nagy költő géniuszokat, azoknak már az ő halhatatlan példája is világítani fog, mint neki világítottak század- és ezredévek géniuszai. Nem utánozni fogják őt, hanem a maguk lelkialkata és koruk szükségletei szerint versenyre kelni ő vele, s lelkük legmélyéből hozni fel az értékeket, mint ő tette. Ezzel követik az ő példáját. Ők is klasszikusok lesznek és a mellett egyéniek. Nem Aranynak új példányai, hanem eredeti nagyságok.

Arany egyetlen marad. Dicsőség nevének, most és mindenkor!

VII.

Arany.

Irta: Sajó Sándor I. t.¹

Szobánk faláról két olajnyomat
Fölemléklík rám tűnt gyerekkoromból;
Azon: legényke nótát fuvogat,
Ezen: vén ember mesél régi romról;
„Népdal — Népmonda“: kép, de hangja van
S szívembe zengi a magyar világot:
Dalos Petőfi és regés Arany, —
Szent büszkeség felcsodálkozni rájuk!

Mezőben állok, mint egy ősparaszt;
A barna hantot hűs szél boronálja:
Ijeszti még a sejtelmes tavaszt
Szállongó felhők balladás homálya;
De új fű leng már ó sírhantokon
És van legény már talpon a vidéken;
S ha őszi búval multat álmodom,
Van pásztortűz, hogy melegítve égjen.

E porhanyó, e párás televény
Ezernyi zsongás és ezernyi illat;
Bűbája, bűja hogy' lett mind enyém?
Ki öltött szárnyat alvó álmainnak?
Hogy minden csillag magyarul ragyog
S magyar az illat minden szál virágon:
Ki az, ki által így lettem s vagyok?
Vaskos valóság, vagy költői álom?

---

¹ Elmondta a Kisfaludy-Társaságnak Arany János emlékére tartott ülésén 1932. október 5-én.

Arany-tükörből szépül rám a mult,
 Vaskos valóság zengő égi mása :
 Mi ezredéven búsan megfakult,
 A költőben kél ifjú ragyogásra ;
 Azóta Toldi léptén döng a parlag
 És húnok lelke leng a Tiszatájon, —
 Fűszál és csillag, ha figyelve hallgat,
 Arany-zenét hall nyári éjtszakákon.

Megaranyult itt hant, virágszirom,
 Költőtől kapván magyar szó zamatját ;
 Felhőbe úgy hanyatlik a drégelyi rom,
 Ahogy ő látta az ádáz tusa napját ;
 A multon, a tájon, a bús homályon át
 Radványi erdő s Bárczi Benő sötétlik, —
 S jobb lelkek híven lelkezik tovább
 A méla költő bús és bölcs igéit . . .

Szentebb a mult s ez ősi televény,
 Hogy Arany lelke rávetíti arcát :
 Borongó gyász és küszködő remény,
 Szemérmes bú és töprengő magyarság ;
 Mi ő vagyunk, mert ő is az, mi népe,
 „Kivágyni“ innen — tudja — kész halál, —
 Az ősi rónán mindig zengve-égve
 Mint a magyar faj lélekszobra áll . . .

Költő hazája nem a nagyvilág, —
 Szentebb sors élni árvaibb keretben ;
 S mert faja sorsát szívvel éli át,
 Erénye is, hogy *ott kint* ismeretlen ;
 Isten küldöttje : csüggedt lelkemet
 Szent magyarsággal csordulóra töltő, —
 Az én világom itt s csak itt lehet,
 S ki ezt dalolja, nekem „világköltő“ !

Érzőke-lelkű látnokunk, Arany!
Szentsugárzású ősmagyar lélek!
Tán azért voltál bús, boldogtalan,
Mert benned élt az egész magyar élet!
Ha van még lélek, hű, mint a tiéd,
Tehozzád most is imádkozni járjon,
Igy ápolgatva megcsüggedt hitét
E koldús, nyálkás, bús magyar világon.

VIII.

Arany János mint főtitkár.

Irta: Balogh Jenő r. t.¹

1865-től fogva hosszú 12 esztendőn keresztül egyik halhatatlan és mindenestre legmagyarabb költőnk „hasztalanul keresve a kis független nyugalmat“, súlyos robotban, délelőtt naponként órákat töltött az Akadémia igazgatásának ügyeivel és azokkal a gyakran visszatérő kisebb-nagyobb jelentőségű, de az érdekeltek előtt mindig sürgősnek látszó tárgyalásokkal, amelyek hatáskörébe tartoztak; délután pedig a végefogyhatatlan ülésekben vett részt.

Arany János tizenkétszer állott ebben a nagy emlékektől megszentelt teremben, avégből, hogy beszámoljon az Akadémia és a maga munkájáról.

Hivatott életrajzírója, Voinovich Géza t. társunk évek sora előtt kérésünkre hozzáfogott ugyan munkájához és mihelyt kéziratának egyes részleteit megkaphattuk, örömmel és büszkén teljesítettük Társaságunknak azt a kötelességét, hogy minden időkben legnagyobb főtitkárunknak életpályáját és munkásságát egyik kiadványunk tüzetesen méltassa. E nagyszabású életrajzból azonban eddig csak két kötetet adhattunk ki; az I. Arany János születésétől a szabadságharc végéig terjedő éveket tárgyalja, a II. az 1849—60. évekre terjed.

Aranynak *akadémiai* munkásságából tehát ez életrajz még csak székfoglalójának megtartását említhette, egyébként azt nem tárgyalhatta.

---

¹ Felolvasta az 1932. május 8-án tartott ünnepélyes közülésen.

Aranyról, mint főttkárról ünnepi ülésen kétszer: budapesti szobrának leleplezésekor, 1893. májusi nagygyűlésünkön és születésének századik évfordulója alkalmából emlékeztünk meg.¹

Az utóbbi emlékűnnep alkalmából egyik kiváló társunk azt állította,² hogy „Arany hivataloskodása az Akadémiának nem járt olyan különleges haszonnal, mely megérdemelte volna a költőnek napról-napra megújuló gyötrelmeit“.

Ezt az állítást több szempontból kell vizsgálnom.

Az megfelel a tényeknek, hogy Arany csak az akkori másodelnök, a nagy Báró Eötvös József ismételt kérésére, sőt unszolására, arra a biztatásra, „legyen *bokréta* az Akadémia süvegén“ és akkor is kezdetben csak ideiglenesen, egy-két évre vállalta ezt a nagy és, — amint ő aztán feladatát betöltötte — Társaságunk egész életére valóban döntő fontosságú hatáskört. Igaz az is: érezte annak minden terhét és mielőbb szívesen szabadult volna tőle, négy ízben le is mondott a főttkárságról, de háromszor társai együttes kérésének sikerült őt ideiglenesen rábírnai a maradásra.

Való tehát az is, hogy szabadulni akart a fényes palotából. Meghatóan kicsendül hazavágyása szülőföldjére s természetesen — előbb menekülve az akadémiai szünetlen munka igájából — vágyódása egyetlen kedves leánya közelébe abból a kis remekből, amely *Ártatlan dac* címmel évszázadok múlva is költészetünknek egyik értéke marad.

Másfelől igazság a fennebbi állításban az is, hogy a főttkári hatáskör nemcsak jellegénél fogva, hanem egyrészt néhány tagtársnak folytonos sürgetése, türelmetlenkedése és hasonlók következtében, másrészt az akkor is szegény, ma

¹ Akadémiai Értesítő, Új Folyam IV. 315—337. l. (Ebben B. Eötvös Lóránt elnöki megnyitója és Szily Kálmán főttkári beszéde) és u. o. XXVIII. köt. 1917. évf. 425—438. l. (Ebben Berzeviczy Albert ig. és t. t. elnök úrtól „Arany János emlékezete“; Heinrich Gusztáv főttkár: „Arany János és az Akadémia“.)

² Akad. Értesítő XXVIII. köt. 436. l.

még kevesebb bevétellel rendelkező Akadémiánk pénzügyi helyzete folytán nem tartozik a túlságosan kellemes foglalkozások közé.

Egyéb tekintetben azonban nem oszthatom az idézett állítást.

Ma néhány perc alatt csak úgy érinthetem Arany Jánosnak főtitkári munkásságát, mint az ő remek hasonlata szerint „a folyó vizét a fecske szárnya“. Annál erősebben kell hangsúlyoznom: mindazt, amit ő az emelkedésnek ebben a dicsőséges korszakában az új alkotások és friss tervek előbbrevitele körül munkált, — *senki nem végezhetette volna* olyan sokoldalú, mind tudományos, mind irodalmi készültséggel, oly széleskörű tudással, mindenre kiterjedő figyelemmel, sem akkora csodálatos lelkiismeretességgel, mint éppen Arany.

Ezt az állításomat az ő rendkívüli értelmi és jellembeli tulajdonságai magyarázzák. Manapság már nemcsak bámulatos, de egy emberben meg se található az ő szakbeli tudásának sokoldalúsága. Amit a nagyszalontai jegyző mint autodidakta évek során át különböző tudományágak körében és különböző nyelvek tanulmányozása útján elsajátított, amit a nagykőrösi tanár, a szerkesztő, a Kisfaludy-Társaság igazgatója tapasztalatból és személyes érintkezésből megtanult, mindaz a tudás, észlelet hozzájárult lángeszének isteni adományához és egyesült az ő agyában. Ezenfelül saját előadásából is tudjuk azt az általános érdeklődését a szellemi és természettudományok különböző ágai iránt, amelyet a Gondviselés csak kiválasztott, különleges tehetségeknek ad meg.

Már pedig tisztelt közönség! a főtitkári munkakörben az igazi szakszerű tudományos munkának megbecsülése és megértése mellett ilyen általános műveltségre igen nagy szükség van.

Minden Akadémia arra való, hogy tagjai a tudomány és irodalom mindazon ágait műveljék, amelyek művelésére tehetségük és tudásuk jogosítja őket. Természetesen a tagtársaknak egyéni óhaja, kezdeményezése, hivatottsága fog végeredményben dönteni arranzéve, hogy közülük melyikük

minő tudományos, vagy irodalmi munkásságot fejt ki. Igaza volt Arany Jánosnak abban, hogy az első feladat: „hazánkat minden oldalról megismerni és megismertetni a nagy világgal“, de emellett az Akadémia nem zárkozhatik el a tudománynak folytonos, szinte szünetlen haladásától s ezért természetesen munkássága körét is fokozatosan fejlesztenie és kiterjesztenie kell. Igaz ugyan, hogy lejárt az Apáczai Cseri Jánosok, Brassai Sámuelek és egyéb polihisztorok kora, de szükséges dolog, hogy éppen a főtítkár komolyan és behatóan érdeklődjék igen sok, azt merném mondani, a legtöbb tudomány haladása és fejlődése iránt s legalább igyekezék megismerni, valamint értékelni egyiknek vagy másiknak viszonylagos jelentőségét.

Égészen ötletszerűen választva néhány példát, ha a főtítkár arra mutatna hajlandóságot, hogy *öt* vagy *hét* tudományág művelői nagyobb arányban vagy terjedelmesebben tehesék közzé munkásságuk eredményeit, mint más tudomány-szakok munkásai, akkor háttérbe szorulna egész sorozat más szakmába vágó tudományos kutatás, vagy ilyen szakmából benyújtott kéziratnak kiadása. A főtítkárnak tehát még ha valamely szakmával évek vagy évtizedek óta foglalkozik is, ebben a hatáskörében háttérbe kell szorítania a saját érdeklődését s a nemzeti és akadémiai szempontból elvégzendő kutatásokra vagy készült munkákra épűgy érdeklődést, tárgyilagosságot és teljes jóakaratot kell fordítania.

Arra az esetleges ellenvetésre, hogy ott vannak a bizottságok és az Akadémia három osztálya, amelyek meghatározzák munkásságunknak jövő programját, — könnyű a felelet. A legtöbb bizottság vagy előadó úr csak a *saját* szakmájának kívánalmait és óhajait látja, a másik bizottság vagy osztály szükségleteinek jelentőségére kevesebb súlyt fektet. Valamennyi kívánság közt az Akadémiának Arany János korabeli szervezete és viszonyai közt csak egy ember tehetett tárgyilagos és mindenre kiterjedő javaslatot az Igazgató-Tanácsnak, az, aki Társaságunk összes munkásságát figyelemmel kísérte és követte és ez volt a főtítkár.

Ezen az alapon állítom: Arany két okból volt mintaszerű, felülmulthatatlan, főtitkár.

Egyrészt, mert tárgyilagossága, kötelességérzete és tudása alkalmassá tette őt minden eléje kerülő ügy alapos megvizsgálására és a vitás kérdések eldöntésére.

Másrészt mert fiatal korától kezdve *mindent* megtanult, amit akart és tőle magától tudjuk, hogy rendkívül sokféle tudomány, az irodalomnak és költészetnek pedig minden terméke iránt érdeklődött.

Abban a csodálatos életrajzban, amelyet ez az Istentől áldott géniusz — természetesen költői tulzásokkal, de megható és aranyos humorral a saját vigasztalására akkor írt, amikor honfibánat és családi gyász fájdalma mardosta a lelkét, — vallomást tesz arról, mint gyötörte őt már a debreceni kollégiumban, amelynek azon időbeli tanrendszerét méltó módon bírálja, a tudásnak mohó vágya és miképpen szeretett volna *mindenfélével* foglalkozni.¹

Főtitkári jelentéseiben aztán meglátjuk, hogy 12 év alatt mennyire mély értelemmel és teljes alapossággal belehatolt mindabba is, amit tagtársai az Akadémia szervezete alapján eléje hoztak.

Debreceni tanuló korában elolvasott minden könyvet, ami kezeügyébe jutott. Nagyszalontán, részben a derék Szilágyi István biztatására tanulmányozta a hozzá hozott tudományos munkákat, külföldi irodalmat, főleg mégis a nyelvtudományt, poétikát, esztétikát, irodalomtörténetet, a dramaturgiai műveket, részben a költői munkásságához szükséges történelmi munkákat. A nagykörösi tanár már szakszerűen műveli a magyar irodalmat és a filológiát. Több prózai dolgozata² bizonyítja, hogy ez a nagy költő és csodálatos nyelv-művész, — habár egyik kis versében (Aisthesis) szembe

¹ Bolond Istók, II. ének, 21, 22, 25, 29. és 34. versszak.

² Összegyűjtve Akadémiánk kiadásában, Bpest, 1879: különösen: A magyar verselésről, Naiv époszunk, Zrinyi és Tasso, Bánk-bán tanulmányok, Irói arcképek, Bírálótok stb.

állítja magát a tudósokkal, — egyúttal teljesen jártas a magyar nyelvtudomány, az irodalomtörténet, az esztétika területén és milyen kiváló kritikus. Tökéletesen értette, s eredetiben nagy érdeklődéssel, sőt mohón olvasta Homért; tanulmányozott más görög és latin klasszikusokat is. Bizonyíték: Horácnak egyik „Ulla si iuris“ c. ódáját nemcsak átértette, hanem oly remekül magyarította, hogy — bármily távol esik annak hangja a költő gondolkodásmódjától, — az olvasó mindjárt átérzi: ezt magyarul csak így lehet visszaadni.

Bámulatos, hogy ez a törölmetszett magyar tehetség milyen tökéletesen megtanult minden nyelvet, a modernnek közül az angolt, a franciát, az olaszt. Felülmulhatatlanul fordította Shakespeare-nek örökéletű néhány alkotását, teljesen átérzeve, amit a brit szellemóriás kifejezni óhajt. Hogy mai ünnepünkkel is összefüggő tárgyat érintsek, mily csodálatra méltóan adta vissza Goethe remek balladáját, „Az elűzött és visszatérő grófról“.

A nyelv- és széptudományokon felül végigjárta Arany lángelméje az emberi tudás végtelen birodalmának temérdek ágát. Főtitkári munkásságának termékeiből látjuk: mily alaposan és szakavatottan s mégis tömör rövidséggel fejtegette tagtársainknak azokban az években végzett munkáját, akár a moszatokkal foglalkozott egyikük, akár a bölcselemnek legfontosabb kérdéseit vizsgálta a másik.

Megállapíthatom tehát: a nagy áldozat, amelyet a költő hozott, nem volt hiábavaló, mert Akadémiánkra különleges és meg nem hálálható előnyökkel járt.

S ezért merem állítani, hogy a szóbanforgó időszak alatt a többi nagyok között senki más nem tudta volna Akadémiánk ügyeit oly kitűnően és oly alapossággal intézni, mint ez a csodálatos géniusz, aki a nagyszalontai bogárhátú kis háznak padlós szobájából felemelkedett az emberi tudásnak és művelődésnek legmagasabb ormaira és akiben éppen úgy mint Széchenyiben, a legtüzesebb magyarság egyesült a legeurópaibb kultúrával és látkörrel.

Az igaz, hogy Budapestre költözése után Aranynek néhány évig aránylag kevesebb ideje volt nagyobb terjedelmű irodalmi és kritikai munkára, de ezek az évek sem meddők.

Budapesten írta egyik legcsodálatosabb művét: a Bolond Istók II. énekét (1873), prózai dolgozatainak jelentékeny részét, folyóiratokat indított és szerkesztett; itt készült számos nagyobb terjedelmű, kiváló műfordítása. Ezekből az évekből való egy-két kisebb verse is és nyilván ezidő alatt dolgozott a Toldi trilógia II. részének egyes részletein is.

Hódolattal kell gondolnunk arra az önfeláldozásra, mellyel ez a lángeszű és nagy jellemű férfiú e fényes palotának legszerényebb hivatalszobájában egy évtizednél hosszabb időn át Társaságunk igazgatásának apró-cseprő dolgaival is olyan lelkiismeretesen foglalkozott, mintha a napnak kicsi munkájával, mindegyik irat elintézésével valami szent kötelességet teljesítene. Egész irattárra mennek azok az ügyek, amelyekben a maga gyönyörű, egyforma, köbevésni való gyöngybetűivel, sajátkezűleg készítette el az elintéztést. Tömerdek bizonyítéka van tárgyalásainak, utánajárásainak és fáradozásainak, mind egy-egy nagy nemzeti és művelődési érdek szolgálatában.

F. év október 22-én lesz fél százada annak a szomorú évfordulónak, amikor a lantot kebléhez szorítva, az Akadémia palotájának egyik szobájában Arany János örökre lehúnyta fáradt szemeit. Ezen a napon elnökségünk egyik tagja beszéd kíséretében koszorút fog helyezni a Halhatatlannak a Kerepesi-temetőben levő síremlékére, amelyet a hozzátartozóknak kegyelete gondoz és a Székesfőváros intézkedése is hálára kötelező módon őriz.

Ezt követőleg október 24-én külön ünnepi ülést tartunk Arany János emlékezetére; de ezekkel kegyeletes kötelességeinknek csak kisebb részét teljesítettük. Kedvezőbb években külön kötetben kell kiadni Arany főtitkári jelentéseit, amelyek alaposságának és gondoskodásának értékes bizonyítékai és e 12 év történetének legbecsesebb okiratai.

Törekszünk arra is, hogy a palotában Arany János-szobát rendezhessünk be, ha ehhez megnyerhetjük a nagy költő családjának szíves hozzájárulását és támogatását.

Teljesen igazolt volna olyan kiadványsorozat megindítása is, amely kizárólag Arany Jánossal és a vele kapcsolatos irodalommal foglalkoznék.

A szakférfiúnak ünnepi előadása előtt legyen a főttkári székéből is az első szó a hódolat megnyilatkozása Arany Jánosnak halhatatlan emléke iránt.

IX.

Arany János.

Voinovich Géza beszéde a Kisfaludy-Társaság lakomáján
a Gyulai-serleggel.

Szerzetesi refektóriumokban szokás volt példákat olvasni fel a szentek életéből, hogy a gondolat az ebédasztala mellől is közösen magasabb körbe emelkedjék. Így tesz a Kisfaludy-Társaság, midőn ünnepi lakomáint egy-egy régi jeles tagjának példájára szegzi figyelmét. Hasonlatos ez a föld népének hagyományos mozdulatához, mellyel pohara telijét a földre billenti, mintegy az ősi áldozat emlékeképpen. Mi most egy ötven éve bezárult sírra öntünk áldozatot: Arany János szellemét idézzük.

Nem hiábavaló az ilyen felidézés, még a legnagyobbaknál, a halhatatlanoknál sem. Nálunk, mint Angyal Dávid mondotta, az irodalom halottai mélyebben vannak eltemetve. Akinek szobrot állítunk, ezzel kiemeljük az élet üteméből; az emberek el-elsietnek a talapzat mellett, de ritka szem tekint fel az ércalakra. Szellemi képük épp úgy elváltozik, mint arcuk vonásai a kései szobor mintáján. A köztudatban már-már Arany Jánosról is idegen kép kezd kirajzolódni, színtelen litográfia egy nyugodt életű, magabizárkózott emberről, aki, mint a szavak ötvöse, nagy lelki békében csiszolgatja verseit. Egy negatívfelvétel nem nagyobb ellentéte a valóságnak; nem; itt még a körvonalak is el vannak ferdtítve.

Nyugodtnak, elégtlennek képzelhetni-e egy hivatott költőt, aki a falusi jegyző mindenestül hivatalában Kinizsi módjára két tollat forgat: a hivatalit és a költőt, s akinek feje felől még ezt az alacsony zsupfedelelet is elsodorja a

szabadságharc vihara, hogy élete delén, majd egy évtizeden át, grammatikai leckéken és iskolai dolgozatok javítására tékozolja idejét. Rajta nem újult meg Szent Elmo szép csodája, hogy az ég kiderült volna fölötte, mikor lelkét ki akarta önteni a népre. Ő a bolygó Ahasvér képében ismert a maga sorsára. Csak élete végén töltött egy pár áldott esztendő a négyszemközt a Múzsával; hanem ekkor már ősz van, ősz; a dércsípte tőkéből arany nedv csurran, de a nap fogyó sugara ajándék, minden a nagy álomra készül.

Prometheus sorsa az övé: tüzet hozott az égből, de a földi láncoktól nem bírt megszabadulni.

Az élet nyilai beletörtek szívébe, mint a szász Detre homlokába. Homeros szobra talán jelképesen ábrázolja vaknak a költőt, hogy nem a külső világot nézi, hanem befelé fordítja szemét, a lélekbe, mint ahogy Beethoven nem hallotta az utcalármát, csak tulajdon lelkének harmóniáit. Arany látott; átélte, átszenvedte három korszak küzdelmeit. Első megszólalása egy óriási szatíra, ez eszményi »falu jegyzője« élményeiből, a fiatalság világjavító szenvedélyével, mely a kor reformeszméiért lelkesül. A szabadságharc idején néplapot szerkeszt, tüzelő verseket ír. Világos után övé a legmerészebb szó: *A nagyidai cigányok* a szerencsétlen Jób zokogása, aki sebeivel a szemétdombra ül.

Higgadt epikai munkái is a kor lelkétől lelkeznek. Az első *Toldiról* maga mondotta, hogy fogadtatására sokat tett a demokratikus közszellem: az elnyomott és feltörekvő ifjában a magyar nép megtestesítőjét látták. A balladák közt Szondiban sok szív a közelmúlt elesetteit siratta, a külföldi börtönök rabjait Török Bálintban. A hún eposz is egy nagy példázat: az ország romlását mutatja, az elnyomó idegen erőt, de a mellett Csabában a reményt, hogy egy új nemzedék visszaszerzi, ami elveszett. Annyira egy ő korával, hogy költészete korszakonként egy úton jár Európa politikai költészetével. Fölléptekor mindenütt a

reform vágya izzik, azután a szabadság örömtüzei lobognak, majd az »Emigranten-Litteratur« panasz hangzik; a század utolsó negyedében a l'art pour l'art fehér zászlója emelkedik fel.

Költői pályáját, mint a csillagok futását, ellentétes vonzerők tartották egyensúlyban. Ő, a külföldi remekművek bűvára, s a nemzeti hagyományok fenntartója, másfelől örökös újító. Mindig szeret kiállni a költészet általános nagy igazságaiért tanköteménnyel, fejtegetéssel, bírálat-tal, kétszer indít folyóiratot, — a mellett szinte szabadságharcot vív meg a nemzeti költészetért, a népies nyelv és szellem s a nemzeti versidom győzelméért. Folyvást új utakat keres. Minden nagyobb műve más hangon szól. Olyan rajzot, minő Bolond Istók I. éneke, nem láttunk azelőtt; ő a művészi realizmus megindítója nálunk. Shakespeare lett a balladának. Átformálta az eposzt; addig csupa fegyvercsörgés volt, ő öntött belé lelki életet; a páncélt élő emberekre adta fel. *Buda halálában* nincsen, az egész tervezett trilogiában sem lett volna harc, Krimhild sorsdöntő csatáján kívül. Újító tárgy dolgában is. Ha Petőfiről elmondhatták, hogy ő fedezte föl a költészet számára a szülőket, apát, anyát nem emlegettek a versek azelőtt; viszont Arany fedezte fel a költőben az apát, a gyermekeket, fiút és leányt. Leánya elvesztése után tíz évnél hosszabb elnémulása is lírai szünet, néma gyászének. Ő volt költészetünkben először nagyapa, nem a Victor Hugóféle l'art d'être grand père poseában, hanem az élet természetességével s egy költő szívének melegével.

Mikor Pestre jő, a régi kisvárosi képek helyett új benyomások tolulnak elébe: a liget és a Sugár-út; új alakok is: a rangos koldus, a kiabáló újságárus, a természettel elégedetlen műkertész. Ő a nagyvárosi élet első költője nálunk. Hangot is újat vált: a humor megértő mosolyát csillogtatja e fonák világ fölött, melytől könnyű neki a megválás. Háta mögött, mint a Böcklin önarcképén, ott áll a halál egyhúrú hegedűjével, melynek síró hangja

mindenbe belerezdül. Utolsó verstördékeiben — amire nincs nálunk más példa — a költő haláltánca rémlik fel előttünk.

Ennyi új tárgyat, új színt, új szemléletet hozott költészetünkbe az a dúsgazdag költő, aki egyúttal a hagyományok fenntartója, továbbadója, s új hagyományok megalapozója.

Mennyire elüt igazi képe attól a fakó olajnyomattól, melyet róla árulni kezdenek. Így jutna lassanként ő is az élettelen szobrok sorsára, pedig költészete csupa élet, tanulság, példaadás.

Példa elsősorban komoly felkészültsége. A kezén forgott könyvekbe írt megjegyzései csodálatosan bő ismeretkört árulnak el. Annak is, hogy fiatalon zongorázni, gitározni próbált, hasznát vette, midőn a nemzeti versidom elméletét a népdal természetéből vezette le. Költészet és tanulmány kölcsönhatása, egymást elmélyítése egyik nagy tanulság, melyet ránk hagyott.

Másik tanulság a műforma megbecsülése. A mai elnöki beszéd idézte Csengery megállapítását: az ő nekünk e tekintetben, ami Goethe a németeknek. A költészetben igazán: forma dat esse rei. Az igazi érzés, komoly gondolat kristályá jegecül, mint a kőszén, mikor gyémánttá érik. A kiforrottsággal együtt jár az egyszerűség és természetesség. Az aranyat nem kell fényesíteni, úgyis ragyog.

Nagy lecke szól mai viszonyainkhoz munkába tört életéből is. A magyar költő jelképe Kazinczy, aki börtönében tulajdon vérével írt. A magyar költő sorsa önfelálló munka s — kevés kivétellel — szerzetesi szegénység. Elszomorító pazarlás az, ha olyan szellemek, mint az övé, kenyérkereső munkára vannak kárhóztatva, még a legtermékenyebb és legnépszerűbb is, mint Jókai; míg nagyobb nemzetek kisebb íróit elismerés és jólét segíti kifejlésre. A magyar Parnassus köves lejtőin nem érik búza. De a magas őrhelyeket nem szabad odahagyni.

Arany életének szomorú látványából ez az ellentétes tanulság következik: hogy irodalomra szükség van; akik lelkükben ezzel a fény sugarral, ezzel az áldással bocsátattak el, azoknak tövig kell égetni a fáklyát, annál inkább, minél nagyobb a sötétség. Képzeljük el, hogy Arany csüggedten kiejti fáradt kezéből a tollat, hogy az ő korában és a mi korunknak hiányzanak az ő költeményei. A madár szerelmi éneke elnémulhat a viharban, — a költészet soha. Az ország elszegényedése ne váljék lelki szegénységgé.

Arany azt is megmutatta, milyen költészetre van szükség. Az ő költészete a nagy eszmények szolgálata s a mellett nemzeti.

Ameddig a népnek
Érzi keble, zengi szája
A költő énekét, addig terül,
Ott éri végét a költő hazája.

Nemcsak nyelvi határ ez, hanem érzésbeli: a nemzeti érzésé.

Még öregen is, mint a vén Toldi, kiáll a költészet nemzeti színeiért; inkább akar lenni hűnyó nép közt Ossián,

Inkább mintsem dalok korcsa
Közönyös harmóniám . . .

ami az első fogalmazás papírján még élesebben így volt: Kozmopolita cigány.

A költészet, mint egy bárka, sötét és háborgó vizeken a nemzeti együttérzést, a nemzet szívét viszi a reménység Ararát-hegye felé.

Arany életének és költészetének példája azt mutatja, hogy a nehéz időket önfeláldozón, munkálkodva és bizalommal kell átélni.

Szenvedésre ítélt nemzet vagyunk. Jövőnket mindig csak darabonként, egy-egy időre vívhatjuk ki a sorstól. De fegyvereink közt mindig ott volt s ott legyen a kard mellett az író toll.

Címerünkben a hármashalmon
kereszt áll, — a szenvedés jelképe,
Hanem ez a kereszt kettős kereszt:
egyik ága jelenthet szenvedést,
de a másik — a föltámadást.

Ebben a szellemben emelem Gyulai Pál serlegét
Arany János emlékére és irodalmunk jövőjére.

X.

Arany János és a színpad.

Bevezető előadás a Nemzeti Színház Arany János ünnepén, 1932. okt. 22.
Tartotta: Voinovich Géza r. t.

Ötven éve, Arany János már csak műveiben él.

Félszázadot ritka költő él át feledéstelenül, s ezek irodalmi arculata is megváltozik, a változó kor saját hasonlóságára formálja át. A legnagyobbak kiváltsága, hogy megőrzik vonásaikat az időkön keresztül; az egymást váltó öltők nem őket viszik magukkal, mint szobor-isteneit a római család, hanem megállnak örök nagyságukban, mint a hegyóriások, s a nemzedékek odazarándokolnak hozzájuk, mint a görög tragikusokhoz, Shakespearehez, Goethehez.

Arany egymagában egész költői világot jelent, szinte egész költészetet. Tőle és Petőfitől számítja megújhdását, nemzetivé lételét a magyar költészet. Arany epikai költészete támasztotta fel nemzeti hagyományainkat, az elporlott ősi naiv eposzt; *Toldiban* a magyar középkor világát; megformálta az újkor satirikus és lírai eposzát. Lírájában megszólalt a hazafi-aggodalom, a férfi- és öreg-kor minden érzése.

Formai tekintetben példát és mintát adott a versköltészetnek csaknem minden műfajára, az egy színművet kivéve. Megvolt képessége erre is; bár nem tört egyenest utat, — munkáiban fölismerhetők tehetségének ily vonásai. Vonzotta a színpad és a színmű.

Midőn a korabeli ifjúságot hazafi lelkesülése a színpad felé csábította: Petőfivel együtt ő sem maradt el onnan. Fiatal korában két drámát írt, de azokat tűzhalálra ítélte. Később fejtegette Bánk-bán jelességeit s elkezdte angolra

fordítani. Ő mutatta föl, mint első olvasója, Madách remekművét.

Költészete termékenyítőn hatott a színi irodalomra.

A színpad nálunk a múlt század elején a honi nyelv és nemzeti érzés védője s terjesztője volt. A főurak, kik a színészetet pártolták, az ifjúság, mely érte lelkesült, nem annyira a költészetet, inkább a nyelv ügyét kívánták szolgálni. Amit a színpadtól vártak, az epikus Arany hozta meg. Nyelvünkbe senki sem öntött annyi ércet, mint ő. Véget vetett az erőszakos szógyártásnak, mert dús szótárában mindenre készen találta a legjobbat. Kezén a mindennapi szó göröngye márvánnyá változott, a beszéd zenévé zendült, mint a népdalban. Tömör, erőskötésű nyelve iskolája lehet a színműíróknak.

Másban is példát adott a színpadnak. Csodálatos: a látszat e világa, nem tűri meg, csak az igazságot; a hazugság szétmállik rajta. Arany a művészi realizmus első úttörője nálunk. Szétoszlatta a képzelődés üresen úszó bodros felhőit, való és szép magyar tájékokat rajzolt, természetben és lelkiükben egyaránt. Útját egyengette ezzel a színpad realizmusának.

Még ennél is több kapcsolata van a színpaddal. Epikai munkáiban sok a mozgalom, a drámai jelenet. Szereti személyeit szólaltatni meg. *Buda halálában* szinte minden párbeszédben történik, s az egész nagy tragédia kevés, tömör jelenetbe van összeszorítva, mintha a színpadi dráma kényszerét érezné magán. Szemmel tartja alakjainak mozdulatait is, sokat egy-egy gesztussal fejez ki.

Még tovább: a kor és a maga érzelmeit olykor egy-egy alakba önti, rájuk ruházza, szinte szerep módjára. *Ráchel* ajkával a magyar anyák síratták a harcok terén elesett fiaikat; *Szondi két apródja* minden kor magyar vitézeit magasztalta; a *Koldus ének* csonka kéregetője örök alakja a harcos magyar történetnek. Így fejezi ki a maga életfáradtságát, keserűségét az *Örök zsidó* panaszában. Van ebben valami rokon a színműíró munkájával.

Emberábrázolása általában olyan sokoldalú, oly plasztikus, minőt a színpad kíván. Alakjai belülről kifelé élnek, lelki életük nyilvánul tetteikben. Egészen beleéli magát alakjaiba, helyzetükbe, testén érzi hevületüket, — ez sugallja neki a legmélyebb jellemző vonásokat. A legnagyobb emberismerők közé tartozik; ismeri a lélek homályos zugait is, hol az emberi sors démonai tanyáznak. Kemény Zsigmond regényeit ő nevezte a legjobb magyar tragédiáknak, — épen így őt a legdrámaibb magyar költőnek lehet nevezni s Kemény mellett a letragikusabbnak. Mélyen értette a tragikum lényegét, hogy a bűn nyomán járó bűnhődés súlya meghaladja a vétségekét. Ez az erős erkölcsi érzék nyilvánul balladáiban, melyek valóságos tragédiák. Ezért nevezte őt Gyulai a ballada Shakespearejének. Olyan erős ezekben a lelki rajz, oly eleven a külső mozgalom, oly hatalmas a tragikai erő, hogy — mint rögtön látni fogjuk — szinte színművekként megállják helyüket a színpadon.

Itt találkozunk Shakespearerel, a drámaiság, lelki rajz és tragikai erő birodalmában. E képességek vezették őt Shakespeare megértéséhez és fordításához. Már a 40-es évek végén szövetkezett fordítására Petőfivel és Vörösmartyval. Tervök akkor nem valósulhatott, de a 60-as években Arany igazgatása és gondjai alatt adta ki a Kisfaludy-Társaság Shakespeare teljes fordítását. Ebben Arany három darabbal vett részt.

Ezek a legjobb Shakespeare-fordítások, mintái a műfordításnak. Nincs a világon másik példa arra, hogy ily nagy költő egy másik nagy szellem tolmácsává szegődött volna. Ahol más fordítás mellett széljegyzetek garmadája próbál magyarázgatni: ő mindent meg tud értetni a fordítással. Vörösmarty azt vallotta, hogy Shakespeare jó fordítása fölér a legjobb szépliteraturának felével, — Arany fordításai fölérnek az eredetivel. Ha a nagy esztétikus, Benedetto Croce, ismerné ezeket, nem mondaná, hogy minden fordítás hamisítvány. A művészi fordítás nem szót

szóval ad vissza, hiszen a szó csak burok, hanem újra gondolja a gondolatot, újra érzi az érzést, — ekkor fejezi ki a szó azt, amit az eredeti. *János király* harcias csengetésű jambusai, *Hamlet* töprengésének hullámverése mellett a *Szent-Iván éji álomban* tündérek suttogását hallani, szellő suhan, virágok nyílnak.

E három mű a legtökéletesebb műfordítás, bennök ünnepet üli a nyelv ereje, bája, zenéje.

Nagy költők bármely oldalról nézve, nagyok maradnak. Arany sokat hangoztatott, rejtett drámai ereje ma szemlátómaást be fog bizonyosodni a színpadról is.

XI.

Arany János.

— Felolvasás a Rádióban, 1932. október 22. —
Tartotta: Voinovich Géza r. t.

Ma 50 éve »egy szó nyilallott a hazán keresztül«. Gyász hírt vitt: meghalt Arany János. Az elvonult, csön-des ember halála országos gyászt keltett; a hírlapok három napig gyászkeretben jelentek meg. Szobrára napok alatt közel százezer forint gyűlt össze. Az egész nemzet érezte, hogy egy nagy fiát veszítette el, — nemzeti költőjét.

Arany János valóban a nemzet költője volt, mint sem azelőtt, sem azóta senki. Amint testi alakján nem egy vonás jellegzetes az alföldi magyar fajra: termete, a szem színe és tekintete, a bajusz állása, — azonképen lelki alkata is tösgyökeres faji vonásokat mutat; eszményi megtestesítője fajunknak. Költészete is a népköltésből sarjad, de fölemelkedik a világirodalom legmagasabb alkotásaihoz.

Jelentőségét azzal mérhetni föl, ha rápillantunk a föllépte előtt volt költészetre.

A magyar szív éneke századokon át zengett a nép ajkán. Ének szólott Attila és Mátyás udvarában, még pedig népi ének is. A művelt költő, az írott költészet azonban külföldi minták után indul. Arany megszólalása előtt, a századfordulón, volt irodalmunkban deákos, franciás, németes iskola, ezek között csak egyik ág volt a magyaros, mely el-elkapott egy-egy hangot a nép ajkáról. Kölcsey fáradtságosan »tanulgatá a paraszt-dal tónját«; Csokonai természetességében, Kisfaludy Károly egyszerűségében néha egészen üdén szólalt meg. Gyűjteni kezdték a népdalok vadvirágait, s a gyűjtők utánozták is: Kriza, Erdélyi. Mindez csak készülődés volt. Petőfiben aztán egy nagy költői egyéniségben szólalt meg a nép nyelve, érzése, dalfor-

mája, gazdagon és művészivé kristályosodva. Egyszerre kiderült, hogy a nép nyelvén ki lehet fejezni a leggyöngédebb érzéseket a legteljesebb művészettel. Lírai költészetünk úgy átalakult, hogy az idegenszerűség szemet szűrővé, bántóvá lett. Megteremtett a lírában a nemzeti magyar költészet, mely a népnek is érthető, művelt is egyszerűre. S amit Petőfi szinte ösztönszerűen tett a dallal, azt művelte Arany öntudatosan, az epikai költészetben: nemzetivé tette tárgyban, érzésben, előadásban.

Nemzetivé tárgyban. A régi hexameteres eposzok egy-egy történelmi nevet öltöztet üres páncélba, csaták- és párvadatokban keresték tárgyukat. Arany egy mondáéhoz fordult, a Toldi-mondáéhoz, melyet egy ösztövérl följegyzés tartott fenn; ő életet lehelt belé a hézagokat a népmese vonásaival egészítette ki, belevitte a magyar föld és magyar élet rajzát, magyar jellemeket festett; mindez olyan volt évszázadokkal ezelőtt, aminő ma, ezáltal az egész közelivé, elevenné vált. Toldi Miklós a kisebb fiú, akit fondor bátyja elüldöz hazulról; fellobbanó indulata vétekbe sodorja, de három próbát megáll, — az utolsót a király szeme láttára, — kitűnik és felemelkedik. Mindez egészen népmesei, még sincs benne semmi képtelenség. Toldi heves indulata és érzékeny lelkiismerete, mély érzése és feltörő haragja a magyar természet elemei. A jó édesanya, aki cipóba süített aranyat küld bujdosó fia után, a hű szolga, — nemcsak a népmesékből ismerősök, a valóságból is; irodalmunkban nincs előbb alak náluk. Örök típusai a magyar fajnak, egészen az elemezhetetlen vonásokig, melyeket csak érezni lehet; nem magyarázni. Úgy különböznek más irodalmak alakjaitól, mint a faji típusok az életben: első tekintetre is látni, végig részletezni lehetetlen. Ezt a külföldi bírálók is fölismerték, még Kertbeny satnya fordításán keresztül is. A magyarság nagy arcképe ez; magyarabb művet nem írtak sem azelőtt, sem azóta, sem szépségei mellett reálisabbat.

Előadása egyszerű, akár a népi mesélőé, de páratlan

naív báj, a nyelv szépsége, a verselés zeneisége dolgában. Ezen tanulják azóta a felnövő nemzedékek az ép, szép nyelvet; művészivé emelte a népmesék ritmusát s ezzel kiszorította az idegen eposzi stílust, még prózánkat is megszínésítette. Szerkezeti tökéletessége, jellemző ereje a poétika példái. Elhomályosult és elavult mellette minden régebbi epikai mű.

Toldi a mondabelieken kívül még egy diadalt vívott ki: a költészetben a népies nemzeti irányét. E mű új utat tört irodalmunkban, s ez úton maga Arany haladt tovább. Folytatja *Toldit*, *Toldi estéjével*, s ebben egészen más a hang, mélyebb a lelki rajz, más a színezet: a naiv üdeség helyébe szomorkás humor lép az öregség rajzával. Az első részben minden csupa ifjúság, remény, tett, küzdelem, — itt az öregség mélabúja ködlik mindenben, az élet képe merő emlékezés, az elvénhedt hős maga szinte eleven kísértet. Később, midőn képzeletből Toldi szerelmét is kiszövi, e középső részhez a lovagi és kalandos eposzokat forgatja, Tassót, Ariostót, maga is a regényes eposz szabadabb szerkezetével él — de az egész, történeti háttérével, szokásai, jellemei, eseményeivel a magyar középkor eposza.

Minden munkája más és más színű; tehetsége mindig új feladatokat keres, s minden új feladat előtt szinte megújul. Legelső műve satirikus eposz, a vármegyei visszaélésekről, saját tapasztalatai alapján; azután valódi népmesét dolgoz fel *Rózsa és Ibolyában*, magyar legendát *Szent László jüvében*, krónikás éneket ír a nép számára Losonczy István hősi haláláról. Mindig új hang, mindig másféle tárgy. Szelleme felüdül a változatosságban, de mindig tősgyökeresen magyar. A kisebb költői beszélynek Byron nyomán ad nálunk új, drámaibb alakot, viharos cselekvénnyel, égő szenvedéllyel, de ehhez is magyar mondát talál, történelmi neveket, s Vág-menti tájképeket fest. *Bolond Istókkal* a Byron és Puskin Oneginje óta divatos lírai eposzban tesz kísérletet, keresi a regényest, mely szerkezet és előadás dolgában szabadabb, megszagatva kitérések,

elmélkedések, szikrázó ötletek által, s elöntve mindenen a költő világfájdalmát, vádjait, bírálatát; — Arany ekkor is a magyar pusztát festi, cigány-sátort, a debreceni collegium életét; hangja is mélyebb, mélabúsabb, az ember- és világgýűlölet kifakadásai időszerűek az elnyomatás sötét évciben, személyesen is több oka volt rá, mint világfí mintájának, Byronnak.

Művei közt nincs két egymáshoz hasonló, — mint nincs két egészen egyforma levél a fán.

Epikai munkái fölött egész életén át egy nemzeti eposz terve uralkodik. A honalapítást készül megírni, csak hogy a fennmaradt töredék-hagyomány szétforgácsolódott, Botond, Lehel mondái különvált epizódok, Árpádnak pedig csupán neve él a nagy tényben, alakja elmosódott. Szerencsére a mult század ötvenes éveinek elején a történeti irodalom a magyarság eredetét a húnokhoz kapcsolta; a költő szeme Attilára fordult, kinek alakját költői mondák övezik, s kinek Csaba fia a székelyek őse, országa a magyarok öröksége. Arany a honalapítást akarta megírni, a hún birodalom romjain, Csaba királyfi által, a dús hún mondák alapján. Nem csupán föléleszti ős mondáink emlékét, hanem törmelékeiből újra alkotja elveszett naív eposzunkat. Arany így szinte egymaga adta a nemzetnek egész epikai kincsünket: az ősmondákét a hún eposzban, a középkorét *Toldiban*, még az új kor rajzát is, szatirikus eposzaiban.

Mindez nem csupán tárgy szerint nemzeti, hanem érzésben is. Első szatirikus eposza az akkori vármegye visszaéléseit az ifjúság világjavító szenvedélyével, a kor demokratikus érzésével ostromolja. *Toldin* Gyulai Pál rögtön észrevette, hogy mintegy az elnyomott s magát kivívó magyarság személyesítője; az öreg Toldi halálos ágyán szívére köti a királynak, hogy szeresse a magyart. *A nagyidai cigányok* egy cigányadoma torzító tükrében a szabadságharc gyászát siratja, a kétségbeesés humorával, melynek párját csak Széchenyi döblingi irataiban találni. A hún eposz terve is korszerű volt, s érthető azon nemzedéknek, mely

megszokta a rejtett célzásokat. Az elnyomó idegen erő, az ősi biródalom leigázása a közelmúltat példázta, Csaba pedig a reményt, hogy egy új nemzedék visszaszerzi, ami elveszett. Ennyi érzelmi erő hatja át Arany epikai munkáit, hozza közel az élethez, sőt a nemzet életéhez, így önt mindenbe eleven vérkeringést.

Ez a nemzeti lélek teszi költészetét nemzeti kincsünké, erőforrássá.

Művészi tekintetben is újíto az epika terén: hún eposzában erős drámai jelenetek vannak, s az egészre tragikus árnyékot borít, mintegy a nemzeti gyászét. Téves elmélet az, mely az eposzi hőst a korról úszónak látja; az Ilias, a Nibelung-ének erősen tragikaiak. Arany nem pusztán a csatákban látja az eseményeket: az életet rajzolja, a családi életet, a lelki vívódásokat, ármány fondorkodásait, a végzet kezét. Ezzel korszerűvé tette az eposzt, mikor már kihaltó műfajnak tartották, modernizálta s a legmagasabb fokra emelte.

Ezért kétszeresen lefordíthatatlan Arany idegen nyelvre: egyrészt tősgyökeres nemzeti érzése s nemzeti vonásai miatt, — másrészt magas művészeténél fogva, mely majdnem vele vetekvő művészt kívánna fordítónak, — de hol van az?

Arany azonban nemcsak a világirodalom kevés nagy epikusai sorába tartozik; épp oly nagy a lírában is, csak-hogy óriás epikai művei egy időben szinte elárnyékkolták lírai költeményeit, melyek szintoly remekművek. Ott hullámzik azokban egyéni életének és korának minden érzése, hangulata. Petőfi után csak ő adott új és egyéni hangot és tartalmat lírai költészetünknek. Petőfi a fiatal hév és lelkesülés költője; Aranyé a férfikor komoly lírája, a családi gond és hazafi-aggodalom kifejezése. Petőfiről sokszor elmondták, hogy új tárgykörrel gazdagodott, mikor költészetünknek felfedezte a szülőket, az apát és anyát; Arany viszont a gyermekeket, az apai érzést, később a nagyapait. Mikor a fővárosba költözik, a régi alföldi képek helyett

új benyomások tükröződnek költészetében: a liget a Sugárúttal, a Dunapart, a Margit-sziget és az új híd; új alakok is: a kiabáló ujságárus, a rangos kéregető, a természettel elégedetlen műkertész. Ő a nagyváros első költője nálunk, s ebben sem múlja felül senki, maig. Ennyire eredeti, ennyire újító a lírában is. Egyszerű élete kevés benyomást kínál, de azokat költőivé emeli egyénisége. Nem szakít minden lépten virágot, de ahol egy versre megáll, ott forrást mutat a varázsvessző. Szeret elrejtőzni versei mögött, mintegy személytelenül tüntetni elő, amit érez, általánosságban, sokak helyett szólva. Nem tárja fel oly könnyen a maga szívét, mint Petőfi, de igen az emberi lelket, melynek egyik legnagyobb ismerője irodalmunkban. Egyéni érzéseiben a közhangulat nyomottsága tükröződik. Számos költeménye az egész nemzet érzését fejezi ki, mint *A hajótörött*, *Karácsony éjtszakán*, *Ősszel*, *A dalnok búja*.

Fiát tanítja imádkozni, de az egész ifjú nemzedékhez szól, melynek vígasztalásul szinte csak a másvilág maradt. Nem ok nélkül nevezte őt Greguss nemzete korköltőjének! Valóban, lírai költészetében benne van korának minden hangulata. A szabadságharc idején buzdító verseket ír a népnek, de aggodalmait is kifejezi önmagának írt költeményeiben. Az ötvenes években a hazafi-bánat költője, de mikor, a 60-as évek elején, közéletünk ébredezni kezd zsidóságából, ő is nyiltabban ad hangot a remény és félelem ingadozásának. *Magányban* című verse bizalomra buzdítja nemzetét, a *Rendületlenül* című mintegy Vörösmarty *Szózatát* újítja meg.

Pályája korszakonként összevág az európai költészet általános irányával: a 40-es években mindenütt örömtüzek lobognak, aztán Európa-szerte az Emigranten Literatur panasza hangzik, a század utolsó negyedében a l'art pour l'art, a tiszta művészet zászlaja emelkedik fel.

Költészetében megvan a líra egész köre, minden érzése. Szerelmét nem tárta világ elé közvetlenül, de hogy minőnek ismerte, tudjuk alakjairól. A családi boldogság ér-

zése, mint a nemes érc a kőben, végighúzódik egész költészetén.

Hazafi érzése csak kétszer hajlik a politikai költészetbe, 1848-ban és 67 körül, de folyvást nyilvánul a magyar faj és föld mély szeretetében. Költő soha szebben nem érzett együtt a természettel, mint ő, mikor az »őszi hullás fájó titkát« siratta, amint a sárga lomb »lesóhajt az ágról«. A természet festésében sem hagyja el soha a magyar alföldet. Összes munkáiban hasonlat is csak kettő van idegen: azok a bibliából valók.

Pályája során többször tett hitvallást a költészethez való ragaszkodásáról. Nem egyéni kedvtelésnek nézi, hanem nemzetfenntartó erőnek. Maga *egy* népével.

A meddig ily nép fogja őt körül,
Nép, melynek érzi keble, zengi szája
A költő énekét, — addig terül,
Ott éri végét a *költő hazája*.
Azon túl maga jövevény,
Dala üvegházi növény,
Legszebb illatja, színe kárba megy,
Széles világon nincs népe s hona — csak *egy!*

Lelki világának fenntartó oszlopa a *hit*. Látja a világ történetét s a mindennapi élet fonákságait, a társadalom szakadékait, az erkölcsi és anyagi nyomort, de megnyugszik abban: bölcs Isten az, ki rendel; az ember járja türelemmel a kötelesség útját. Tudja, hogy »fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze«, hogy a jobbak többet szenvednek, s az erény jutalma sokszor csak szenvedés: de egyensúlyát megőrzi a megelégedés: »földi ember kevéssel beéri, vágyait ha kevesebbre méri«, s megnyugvással tölti el a gondolat, hogy övéit el nem hagyja, ki mindnyájunk édes atyja.

Ily tiszta lélek nyugodtan nézett szembe a halállal. A másvilág partján, kétség és tagadás zátonyai közt, a *Honnan és hová?* nagy kérdései közül hitének árján kiszáll a végtelenség tengerére.

Vallásos hitéből következik erős erkölcsi érzéke, mely egyik nagy értéke költészetének. Ez különösen balladáiban tűnik szembe, melyek tárgya rendszeren valamely bűn s a nyomán járó bűnhődés. Balladái nem is annyira a külső cselekvést mutatják, inkább az alakok lelki harcait és gyötrődését, mint a férjgyilkos Ágnes asszonyon, a Hunyadiakat üldöző V. László királyon, az Árva fiú kegyetlen anyján. Ezeknél az önvád örületig fokozódik; máskor egy-egy babonás hit útján jő meg a bűnhődés, mint az ünneprontónál, kiket az ördög-dudás halálra táncoltat. Tragikai ereje folytán lett »a ballada Shakespearejévé«! Balladáival senki sem vetekszik a világirodalomban.

Történelmi tárgyú balladáiban nemzeti érzése is fellobban. A börtönben sínylő Török Bálintról mindenki a külföldi börtönök magyar rabjaira gondolt, Szondi két apródja mintegy a honvéd hősiségét is magasztalta.

Azonban Aranyt nemcsak nemzeti érzése teszi nagygyá s nemcsak a mi számunkra. Hely illeti őt a világirodalom legnagyobbjai közt. Goethét kivéve senki sincs, aki a versköltészetnek annyi ágát művelte volna. Beöthy Zsolt alapította meg, hogy Arany úgyszólván minden verses költői formára adott példát, az egy színmű kivételével. De Shakespeare-fordításai a világ első műfordítójának mutatják. Nincs rá példa, hogy akkora költő, mint Arany, egy másik nagy költő fordítására szentelte volna magát. Ha a nagy olasz esztétikus, B. Croce, ismerné Arany fordításait, nem mondaná, hogy minden fordítás hamisítvány.

Szinte páratlanul áll Arany a tekintetben is, hogy lángeszét mennyi tanultság és tanulmány támogatta. Az ó-kor klasszikus nyelvei mellett már szegény diák-korában megtanulta a nyugati nemzetekét, olvasta remekíróikat. Angolul úgy tudott, hogy elkezdte *Bánkbánt* angolra fordítani. Fordításokon keresztül ismerte a keleti költészetet. Zrinyi eposzát úgy olvasta, hogy a török nevek, szavak mellé oda írta azokat eredeti török írásjelekkel. Tárgyi tanulmányai szinte kinyomozhatatlanok, ha egy-egy nagy mun-

kába fogott. *Keveháza* kéziratán 18 tárgyi jegyzetet fűzött a szöveghez. Tanulmányokat is írt. Ő írta nálunk az első s máig legterjedelmesebb összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányt, Zrinyiről és példaképéről. Ő fejtegette először *Bánkban* jelességeit. Ő irányította a figyelmet *Az ember tragédiájára*. Elemezte a magyar verselést, a zene ütemeivel kapcsolatban, elvonta szabályait, fölépítette a magyar versidom elméletét, magyarázta az asszonáncot, fejtegette a népiesség s a népdal szerepét irodalmunkban.

Cikkekben, bírálatokban védelmezte és magyarázta a nyelvtisztaságot. A nyelvnek utolérhetetlen értője és művésze. Nyelvészek hirdették, hogy költői nyelve a köznapi beszédet is megtermékenyítette. A tömörség csodálatos zeneiséggel párosul nála. A leggazdagabb rímelő irodalmunkban, s szinte háromszor annyiféle magyar versidomot használ, mint Petőfi.

Mindez csak futó fényt vet itt-ott költészetére, mint mikor a gyermek tükörrel villantja ide-oda a nap sugarának fényét.

Aranyt önmagával jellemezhetni legjobban, azzal, amit ő mondott Deákról:

Egy oly remek könyv mássa volt ő,
 Minőt — évezredben alig —
 Nagy bölcs terem, vagy égi költő;
 Melytől új eszme foganik
 Firól-fira az ember-észben,
 Élvezi nem, kor vegyesen:
 Az együgyű is érti részben,
 De a tanult sem teljesen.

Költők emlékét, az irodalmi műveket — nálunk még a jobbkat is — hamar elfújja az idő, mint porszemet a szél. Arany műve megmarad, mint a piramisok.

XII.

Ravasz László t. t. megemlékezése Arany Jánosról 1932. novemberben.

A magyar szellemi élet határon innen és túl Arany Jánost ünnepelte az idén, akit ezelőtt ötven esztendővel »kötött kévébe« az Úr és takarított be, »rég, rakott csübébe«. Kinek volna több jussa az ünnepléshez, mint annak a Dunamelléki Egyházkerületnek, amelynek kötelékébe tartozott Arany János, a nagykőrösi főiskola tekintetes és tudós professzora? Nekünk meg kell szólalnunk és kell mondanunk azt, amit felőle vallunk. Mi úgy tartjuk, hogy ezen a magyar földön eddigelé a legnagyobb költői és művészi lángelme Arany János volt, a magyar nyelvnek remekelője és szerelmese, szolgája és teremtője. Ő adott örök emberi gondolatoknak örök magyar formát, úgy, hogy a forma tökéletesítésével a gondolatot mélyítette s a gondolat süppedő mélységével a formát tette remekebbé. Minden nemzedék mást fog csodálni benne, de sohasem jó olyan nemzedék, amelyik ne csodálja. Túléli népét, mert népe benne él. Ő volt a magyar életfa törzsökének, a magyar földművelőnek legcsodálatosabb kivirágzása, s ő volt a szalontai bogárhátú kunyhó fia, a leeurópaibb, a legműveltebb és a legliterátusabb magyar, Széchenyi Istvánt sevéve ki. Segédjegyző, vidéki tanár, egyszóval magyar kis lateiner létere a legborusabb, a legvillamosabb, a legmiztikusabb géniusz. Ellenmondó és örvényes, délibábos és gránitkemény, átlátszó és chaotikus. Mint natura naturans olyan géniusz, akihez csak a legnagyobbak lélekké vált kozmikus viharja fogható, s ugyanakkor mint natura naturata alföldi nyárspolgár, pesti öreg úr. A Heidelbergi

Kátét, Helvetica Confessiot, dortrehti zsinat végzéseit ver-
seiben nem lehet megtalálni, de ha valakiben megjelenik a
magyar kálvinizmus egyszerűsége, méltósága, erkölcsi tisztasága,
szemérmertessége és önérzete; ha valakiben meg-
eszményül a magyar református gazda életstílusa; ha valaki
világot teremt, amely szemléltető kép a kálvinizmus alap-
vető igazságaihoz és lelki ökonomiájához: az a valaki Arany
János, a Biblián, zsoltáron nőtt parasztfiú, akiben Rem-
brandt és Beethoven lelke ölelkezik, mint két összefolyó
és egymást villámmal termékenyítő fellegóriás.

XIII.

Ravasz László t. tagnak a Nagykörösi Arany János-Társaságban 1932-ben Goethéről tartott székfoglalójából.

Talán nem volt helytelen Goethéről beszélnem e társaságban, mely Arany János kultuszának ápolását tűzte ki célul, s nem volt idétlen most, amidőn Arany halálának ötvenedik évfordulója egybe esik a Goethe halálának századik évfordulójával. Balgatag dolog volna párhuzamot vonni a kettő között, úgy hogy egyiket a másik rovására felemeljük, vagy leszállítsuk. Az igazi nagyság ott kezdődik, ahol összemérhetetlenné válik, s minden eredetiség azt igényli, hogy ne másból, hanem önmagából értsük meg. A géniuszok terjedelme lehet különböző, de magasságuk egyforma, mert a Végtelenségig érnek. De azt az egyezést örömmel látjuk Goethe és Arany között, hogy mindenik egy organikus műveltség betetőzője: Goethe a német, Arany a magyar irodalom kupolája. A Goethe főportáléja az Ember; azon kell átlépnünk, hogy megtaláljuk a németet és az egyént; Arany kapuja a Magyar, s azon kell átmennünk, hogy megtaláljuk az embert és az egyént. Goethe mindenkié s ezért igazán senkié sem; Arany senkié sem, csak a mienk. Arany dicsősége olyan szépségekben van elrejtve, melyeket nem adatott senkinek sem meglátnia, csak nekünk, magyaroknak. Szomorú, szimbólikus, s mégis drága dolog, hogy egy megnyílt titok tart össze minket: a Magyar Szezám, Arany költészete. Az az ismertetőjegyünk, hogy ismerjük — *Őt*.

Arany János-Emlékkönyv.

I.

	Lap
I. <i>Megemlékezés Arany Jánosról.</i> (Berzeviczy Albert ig. és t. t. elnök megnyitó beszéde a M. Tud. Akadémiának 1932. október 24-én tartott ünnepi ülésén)	3
II. <i>Arany János és a Kisfaludy-Társaság.</i> (Berzeviczy Albert ig. és t. t., mint a Kisfaludy-Társaság elnökének megnyitó beszéde az 1932. október 5-iki ülésen)	11
III. <i>Arany és Goethe.</i> (Berzeviczy Albert elnöki megnyitó-beszéde a Kisfaludy-Társaság 1932. évi február 7-én tartott ünnepi közülésén)	16
IV. <i>Arany János és az utókor.</i> (Császár Elemér r. t. ünnepi előadása a M. Tud. Akadémiának 1932. május 8-án tartott nagygyűlési ülésén)*	24
V. <i>Arany géniusza.</i> (Irta: Négyesy László t. t. Felolvasta a Kisfaludy-Társaságnak 1932. október 3-iki ülésén)	61
VI. <i>Arany művészi céljai.</i> (Irta: Négyesy László. Felolvasta a Petőfi-Társaság 1932. október 16-án tartott ülésén)	81
VII. <i>Arany.</i> (Irta: Sajó Sándor l. t. Elmondta a Kisfaludy-Társaságnak Arany János emlékére tartott ülésén 1932. október 5-én)	98
VIII. <i>Arany János mint főtítkár.</i> (Irta: Balogh Jenő r. t. Felolvasta az 1932. május 8-án tartott ünnepélyes közülésen)	101
IX. <i>Arany János.</i> (Voinovich Géza beszéde a Kisfaludy-Társaság lakomáján a Gyulai-serleggel)	109
X. <i>Arany János és a színpad.</i> (Bevezető előadás a Nemzeti Színház Arany János ünnepén, 1932. okt. 22-én. Tartotta: Voinovich Géza r. t.)	115
XI. <i>Arany János.</i> (Felolvasás a Rádióban, 1932. okt. 22-én. Tartotta: Voinovich Géza r. t.)	119
XII. Ravasz László t. t. megemlékezése Arany Jánosról 1932. novemberben	128
XIII. Ravasz László t. tagnak a Nagykőrösi Arany János-Társaságban 1932-ben Goetheről tartott székfoglalójából	130

---

* Pintér Jenő r. t. az Akadémia ünnepi ülésén „Arany Jánosról” tartott előadása kéziratát még nem adta át.

